

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jazyková analýza mravoučných příběhů

Antonína Borového

Vypracovala: Lucie Jašková, ČJ – NJ / SŠ

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

České Budějovice 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Jazyková analýza mravoučných příběhů Antonína Borového“ vypracovala samostatně za odborného vedení doc. PhDr. Marie Janečkové, CSc. Všechny prameny a použitou literaturu jsem uvedla v příloženém seznamu.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne 20. 4. 2009.

Podpis: .....

Poděkování:

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, cenné rady a pomoc při práci.

Anotace

Jazyková analýza mravoučných příběhů Antonína Borového

Tématem diplomové práce je jazyková analýza mravoučných příběhů „*Zrcadlo příkladů k naučení a obveselení...*“ z roku 1794. Knihu vydal u nakladatele V. M. Krameria Antonín Borový, učitel ve Zlaté Koruně u Českého Krumlova. Nejprve je věnována pozornost osobnosti a dílu Antonína Borového (1755–1832). Po teoretickém úvodu o vývoji českého mluvnictví následuje analýza pravopisné, hláskoslovné, tvaroslovné a lexikální stránky povídek a jejich tematické výstavby.

Hlavním cílem práce je charakteristika češtiny z konce 18. století.

Annotation

Linguistic Analysis of Antonín Borový's Didactic Stories.

The topic of graduation thesis is linguistic analysis of didactic stories „*Zrcadlo příkladů k naučení a obveselení...*“ from 1794. Antonin Borový issued the book by the publisher V. M. Kramerius. He was a teacher at Zlatá Koruna in Český Krumlov. First, the attention is given to the personality and work of Antonín Borový (1755-1832). Theoretical introduction about the development of Czech grammar is followed by the analysis of orthography, phonetics, morphology and lexical part of the stories and their thematic construction.

The main aim of this thesis is characteristic of Czech language at the end of 18th century.

OBSAH

ÚVOD.....	7
I. TEORETICKÁ ČÁST.....	10
1.1 Život Antonína Borového a jeho působení ve Zlaté Koruně.....	10
1.2 Antonín Borový jako spisovatel a skladatel.....	13
1.3 K vývoji mluvnictví od humanismu do počátku Národního obrození.....	16
II. PRAKTICKÁ ČÁST.....	32
2.1 O pravopisné stránce textu.....	32
2.1.1 Bratrský pravopis.....	34
2.1.2 Samohlásky.....	35
2.1.3 Dvojhásky.....	47
2.1.4 Souhlásky.....	48
2.1.5 Užívání velkých písmen.....	61
2.1.6 Souhláskové skupiny.....	63
2.1.7 Samohlásková kvantita.....	64
2.1.8 Interpunkce.....	72
2.2 K hláskosloví.....	83
2.2.1 Diftongizace <i>ú</i> v <i>ou</i> na začátku slova.....	83
2.2.2 Změna <i>y</i> v <i>ej</i> v kořeni slova.....	85
2.2.3 Změna <i>é</i> v <i>í</i>	90
2.2.4 Protetické <i>v</i> -.....	95
2.2.5 Další hláskoslovné odlišnosti od současné češtiny.....	96
2.3 K tvarosloví.....	103
2.3.1 Substantiva.....	104
2.3.2 Adjektiva.....	115

2.3.3	Zájmena	118
2.3.4	Slovesa	121
2.4	O lexikální stránce textu	132
2.4.1	Jednoslovné lexikální jednotky	133
2.4.2	Víceslovné lexikální jednotky	144
2.5	K tematické výstavbě textu	149
2.5.1	Horizontální členění textu	149
2.5.2	Vertikální členění textu	153
2.5.3	Struktura vypravování	154
2.5.4	Návaznost příběhů	155
2.5.5	„Ukotvení“ jednotlivých příběhů	156
ZÁVĚR		161
SEZNAM LITERATURY		166
SEZNAM ZKRATEK		171
LEGENDA ZNAČEK		172
PŘÍLOHY		174

ÚVOD

Antonín Borový nepatří mezi autory, se kterými bychom se mohli seznámit v učebnicích české literatury, jeho dílo dokonce nenajdeme ani v žádné knihovně či knihkupectví. Přesto však byl významnou osobností jižních Čech v době končícího baroka a počínajícího národního obrození.

Cílem této diplomové práce je seznámit se s životem a dílem Antonína Borového a provést jazykovou analýzu jeho povídek. Nejprve budu tedy shromažďovat informace z autorova života, poté se zaměřím na gramatické příručky a jazykovědce té doby. Dále se budu věnovat analýze pravopisné, hláskoslovné, tvaroslovné i lexikální stránky díla. Poté bude následovat posouzení tematické stránky příběhů z díla „*Zrcadlo příkladů k naučení a obveselení....*“ (1794). Na tomto materiálu se budu snažit zjistit stav češtiny na konci 18. století.

Uvědomuji si, že Antonín Borový nepatří mezi běžné venkovské učitele tohoto období. Vzhledem k jeho na tuto dobu vysokému vzdělání zcela nezapadá do nejširší skupiny lidových spisovatelů. Jeho dílo proto jistě nebude „přesným“ odrazem stavu češtiny na venkově v době doznávajícího baroka. Bude spíše odpovídat jazyku vzdělců, píšících česky a prosazujících český jazyk mezi lidem. Domnívám se tedy, že jeho čeština bude vyspělá a že jeho texty budou nejspíše obsahovat minimum odchylek od tehdejší „pravopisné normy“, respektive od normy jazykových příruček, které byly do této doby vydány. Proto také věnuji jednu kapitolu teoretické části speciálně jazykovým příručkám tohoto období.

Jak již bylo zmíněno výše, dílo tohoto autora není běžně přístupné. Proto jsem se vydala do oddělení starých tisků Státní vědecké knihovny v Plzni, kde se nacházel jeden výtisk díla A. Borového. Za pomoci paní doktorky Marie Hálové jsem pořídila digitálním fotoaparátem kopii vydání tohoto díla z roku 1794 pod názvem „*Zrcadlo Příkladůw k naučenj a obweselenj. A nebo: Rozličné pěkné Hystorye o maudrých a possetilých, o dobrých y zlých lidech: z kterýchž se včiti můžeme, co činiti, y čeho nechati máme, abychom sšťastnj byli, a sšťastně život swůg skončili. Sebrané pro dobré swých kraganůw od Antonjna Borowého, sskolnjho včitele w Zlaté Koruně.*

Kraméryusowým nákladem. W Praze, 1794. K dostánj w České nowinářské Expedycý, w Dominykánské vlicy u Hrabů Nro. 373. Knihopis č. K01228; kopie tisku z SVK Plzeň, signatura 163.296.

Diplomová práce se dělí na dvě základní části: teoretickou a výzkumnou, praktickou.

První část se zabývá především obdobím, do něhož lze Antonína Borového a jeho dílo zařadit. Snažila jsem se shromáždit co nejvíce informací o autorovi a o jeho literárním i hudebním působení. Borový, jak již bylo zmíněno výše, není příliš známý. Nebylo proto lehké o něm nějaké informace dohledat. V této části jsem čerpala především z knihopisu, z Jihočeského sborníku historického a z informací z výstavy, která se konala ve Zlaté Koruně ke 250. výročí narození tohoto autora. Některé informace jsem našla i na internetových stránkách, bylo jich však poskrovnu.

Aby bylo možné posoudit pravopisnou, hláskoslovnou, tvaroslovnou i lexikální stránku Borového textů, zařadila jsem jako další kapitolu „jazykové příručky“ tohoto období. Nezmiňuji se ovšem o všech příručkách, které do této doby vyšly, věnovala jsem se pouze těm, z nichž mohl Borový vycházet. Pro srovnání jsem však přiřadila i Dobrovského mluvnicí, ačkoliv vím, že vyšla až po vydání Borového sbírky. Zmiňuji ji hlavně z toho důvodu, abych mohla lépe posoudit vospělou autorova jazyka.

V praktické, výzkumné části se věnuji rozboru díla samého, především jeho stránce pravopisné, hláskoslovné, tvaroslovné a lexikální. Dále sleduji i tematickou stránku textu.

Nezodpovězenou otázkou však zůstalo, ze kterého zdroje Borový při zpracování své knihy vycházel. V knihopise jsou u jeho předchozí sbírky z let 1792 uvedeni tři autoři, z nichž mohl Borový čerpat i ve svém pozdějším díle. Jména *Hylaryus*, *Jokosa a Astucha (Astucius)* jsem však v žádném zdroji nenašla. Hledala jsem je v knihovnách, knihopisech i v archivech. Ani internet mi neposkytl požadované informace. Obrátila jsem se tedy na odborníka z oboru knihtisku, pana doktora Petra Voita. Podle jeho názoru se jedná o přezdívky německých autorů. Jejich pravá jména se mi však zjistit nepodařilo. Z jiného zdroje¹ jsem se dozvěděla, že Borový čerpal příběhy původně

---

¹ Osvald, V., *Vychovatel lidu M. V. Kramerius*. Praha: Nakladatelství národní práce, 1943.

z francouzského prostředí, jež se k nám dostávaly prostřednictvím německých předloh. Jména určitých autorů se však ani zde nedozvíme. Další mé pokusy o zjištění identity těchto autorů byly marné. Můžeme se tedy domnívat, že Borový čerpal některé náměty pro své sbírky z lidových zdrojů jihočeského prostředí a dále od jistých německých autorů, jejichž jména nám zatím zůstávají utajena.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1.1 Život Antonína Borového a jeho působení ve Zlaté Koruně

Mezi málo známé osobnosti jihočeské literatury v době dozrívajícího baroka patří i Antonín Borový. S jeho jménem se sice v učebnicích českého jazyka ani literatury nesetkáme, pro rozvoj kulturního a společenského života jižních Čech byl však ve druhé polovině 18. století významnou osobností, která svým pedagogickým, hudebním a patrně i slovesným působením měla jistě vliv na život a smýšlení místních obyvatel. Díky svým mravoučným příběhům bývá označován jako první český obrozenecký humorista.²

Antonín Borový se narodil 12. června 1755. Jeden zdroj³ uvádí jako datum narození 11. června, ale vzhledem k jeho důvěryhodnosti a množství ostatních zdrojů se přikláním ke 12. červnu. Místo autorova narození je sporné. Zdroje, z nichž jsem měla možnost čerpat, uvádějí několik různých míst: *Lexikon české literatury*⁴, *Pazdírkův hudební slovník naučný*⁵ a *Biografický slovník českých zemí*⁶ zmiňují Sedlici (Sedlec) u Písku, *Zlatokorunský zpravodaj* ze 17. 7. 2007 Sedlici u Blatné, *Československý hudební slovník*⁷ udává Sedlec (okr. České Budějovice). V *Našich novinách* (pozn. 6) se zmiňují o A. Borovém jako o sedlickém rodákovi, který nikdy „neztratil kontakt s rodnou Sedlicí“⁸. Rozšiřoval mezi místními obyvateli české knihy a položil základ ke sbírkám v místní školní knihovně. Hledala jsem i v mapách na internetu, obec Sedlec u Písku v současné době neexistuje. Nalezla jsem ovšem obec Sedlec (okres České Budějovice), která leží na půli cesty mezi Českými Budějovicemi a Pískem. Dále jsem hledala obec Sedlice. V mapě jsem našla Sedlici, jež leží u Blatné, severozápadně od Písku a dále část obce Sedlice v okrese Český Krumlov. Ze získaných údajů se tak vydělilo několik variant. Pátrala jsem dále především v *Retrospektivním lexikonu obcí*

---

² Kantor ze Zlaté Koruny. Jihočeská pravda, 28.10. 1965.

³ Příspěvek čtenářky do periodika *Naše noviny* č. 19, 14. 5. 1970, s 3.

⁴ *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 4, S-Ž. Svazek I, S – T.* Praha: Academia, 1985.

⁵ *Pazdírkův hudební slovník naučný. II., část osobní. Svazek první A – K.* Brno 1937.

⁶ Viz Seznam literatury

⁷ *Československý hudební slovník osob a institucí. Svazek I, A – L.* Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963. 853s.

⁸ *Vynechaný rodák.* Naše noviny, č. 19, 14.5. 1970, s. 3.

ČSSR 1850 – 1970⁹, v němž se nabízely 4 možné varianty. V tisku *Naše noviny*¹⁰ z Domažlicka z roku 1970 jsem našla pravidelný příspěvek o tamních rodácích, jenž byl sepsán stejným stylem jako článek o A. Borovém. V Retrospektivním lexikonu jsem poté identifikovala obec Sedlec (Sedlice), která již v r. 1850 spadá pod okres Domažlice. Od r. 1869 – 1880 je označována jako osada obce Bořice v již zmíněném okrese. V pozdějších letech je označována spíše pod názvem Sedlice. Z těchto informací se tedy můžeme domnívat, že se Antonín Borový narodil v Sedlici (Sedleci) v okrese Domažlice.

Borový pocházel z chudé rodiny. Díky svému pěknému hlasu byl ve 14 letech přijat do kláštera ve Zlaté Koruně jako vokalista (altista) na kůr. V klášteře strávil pět let. S jeho podporou mu bylo umožněno studium na gymnáziu u jezuitů v Českém Krumlově, které započal roku 1770 a strávil zde rovněž pět let života. Poté do roku 1782 studoval v Pasově. Pět let se věnoval studiu logiky a dva roky světskému právu¹¹. Na tehdejší dobu získal opravdu vysoké vzdělání, které si jinak mohli dovolit jen chlapci z velmi zámožných rodin. Možná hlavně kvůli těmto závazkům se Borový hned po ukončení studií vrací do Zlaté Koruny, kde nastupuje místo učitele a působí zde až do roku 1825. Pak odchází na odpočinek. Ve Zlaté Koruně ovšem zůstává a 29. března 1832 zde umírá. Stal se vlastně prvním vysokoškolsky vzdělaným učitelem a varhaníkem chrámu ve Zlaté Koruně.

Výrazný vliv měl Borový nejen na chování, ale i na myšlení chudých lidí. Odmalička patřil mezi ně a uvědomoval si jejich situaci a bídu. Jeho vzdělání ho od nich nijak neodálilo, spíše naopak. Dopomohlo mu k lepší orientaci v problematice tehdejšího dění ve společnosti. Uvědomil si význam a moc vzdělání pro lid, který je vlastně základním kamenem každého národa. Proto se rozhodl, že se stane učitelem. Svým ideovým přesvědčením se řadí do tzv. josefínského osvícenství, neboť prosazoval myšlenky náboženské tolerance, což se výrazně odráží i v jeho příbězích¹², dále se zde

---

⁹ Davídek, V., *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970*. Úvodní část: Česká socialistická republika (1. Část), Praha: Federální statistický úřad, 1978. 679s.

¹⁰ *Slavní rodáci od nás*. *Naše noviny*, č. 18, 16.4. 1970, s. 3.

¹¹ *Jihočeská pravda* 28. 10. 1965.

¹² Borový, A., *Zrcadlo příkladův k naučení a obveselení*: příběh č. 40.

velmi často objevuje spravedlivý a osvícený vládce, který svým poddaným rád pomáhá. Časté je také téma nesmyslné pověrčivosti¹³, ale i moci rozumu.

Borový chtěl šířit obrozenecké myšlenky mezi prostý lid. Byl velmi důležitou osobností pro kulturní život a rozvoj české kultury v jižních Čechách. Jak již bylo řečeno výše, Antonín Borový se po studiích vrátil do jižních Čech a ve Zlaté Koruně působil až do svých pětadesáti let. Dal by se přiřadit k lidem, kteří myšlenky nejen šíří, ale i podle nich žijí. Své povolání učitele vykonával nejen ve své pracovní době. Stalo se pro něj posláním, projevovalo se ve všech složkách jeho života, naplňovalo ho. Byl zastáncem chudých, snažil se je všemožně podporovat a pomáhat jim v jejich těžkém životě. Účastnil se mnoha akcí na jejich podporu, ba sám tyto akce pořádal a organizoval. Chodil od vesnice k vesnici a spolu se svým sousedem vybíral peníze na chudé. Důkazem toho nám může být např. článek z pražského periodického tisku 18. století - *Musicalia*:

*„On nejprve i ty nejdalší vsi obešel po své školní práci, sepsal počet opravdově chudých, kterýchž do třidcítí našel, a pak přivezma k sobě jednoho souseda, s ním od domu k domu s zpíváním písně, k tomu skutku lásky velmi příhodné, almužny žádal, kteréž oni tak hojně nashledali, že z ní chudí v též osadě své opatření míti mohou.“*¹⁴

I ve svých žácích pěstoval lásku k bližním a ochotu jim pomoci, o čemž se můžeme přesvědčit opět ze zmíněného článku:

*„...probudil svých žáčků, aby i oni již v dětinství svém laskavou ochotnost k bližním nouzí sevřeným osvědčili, a tito štědře k oře obětovali mile, čehož od svých rodičů dostali... Pan Borový za to své chvalitebné přičinění poctěn jest úřadem počet vedoucího a Otce chudých při témž bratrstvu.“*¹⁵

Z doby jeho působení ve Zlaté Koruně se zachovala školní kronika, kterou vedl. Z těchto zápisků můžeme získat mnoho cenných informací, jež nám mohou pomoci v odhalování autorova života. Antonín Borový se stal velmi výraznou osobností Zlaté Koruny, organizoval veškerý kulturní a společenský život nejen této obce, ale i přilehlého okolí. Vychovával zdejší obyvatelstvo v duchu obrozeneckých ideálů a snah.

¹³ Borový, A., *Zrcadlo příkladův k naučení a obveselení*: příběh č. 34.

¹⁴ Borkovec, J., *Musicalia*. In: Pražský periodický tisk 18. století. Praha: Státní knihovna ČSR, 1989, 263 s. (na s. 157 – 158 dvě zprávy o A. Borovém).

¹⁵ Borkovec, J., *Musicalia*. In: Pražský periodický tisk 18. století. Praha: Státní knihovna ČSR, 1989, 263 s. (na s. 157 – 158 dvě zprávy o A. Borovém).

Jeho působení se však neomezovalo „pouze“ na vzdělávání místních obyvatel. Staral se i o kulturní vzhled Zlaté Koruny. Podílel se na úpravě veřejných prostor, na výzdobě chrámu a nechal mimo jiné i vymalovat sluneční hodiny na sýpce.

Jistě se sluší upozornit v tomto kontextu i na finanční situaci venkovského učitele, jako byl Antonín Borový. Jeho roční plat činil 50 zlatých stříbra. K tomu ještě dostával stravu, 1 pintu (asi 0,57 litru) piva k obědu, jednu k večeři a bochníček chleba denně. Po zrušení kláštera ve Zlaté Koruně bral ze zámeckého důchodu 177 zlatých a 45 krejcarů, od žáků poté dostával sobotáles. V době národní krize v roce 1811 se Borový vydal na cestu do Pasova, aby zde vydělal nějaké peníze. Měděné mince prodal na váhu, a tak získal podle bankocetlí 17 zlatých. Po cestě ještě výhodně zpeněžil své skladby, na nichž vydělal 22 stříbrných dvacetníků.¹⁶ Byl tedy i obratným obchodníkem. Z výše zmíněných informací si můžeme udělat obrázek o životě učitele té doby. Zaměstnání a příjem měl sice zajištěn, mohl však vést velmi skromný život.

1.2 Antonín Borový jako spisovatel a skladatel

Na svou dobu byl Antonín Borový opravdu mimořádnou osobností. Ve školách tehdy často působili lidé, kteří uměli s těžší číst a psát, náš autor byl tedy se svým vysokoškolským vzděláním výjimkou. Jak již bylo zmíněno výše, byl prvním vysokoškolsky vzdělaným učitelem ve Zlaté Koruně.

Na svých studiích získal kontakty na mnoho významných osobností té doby. Znal se např. s Václavem Matějem Krameriem, u něhož vydal dvě sbírky mravoučných příběhů. Měly sloužit nejen pro poučení čtenářů a posluchačů (neboť se v této době příběhy často předčítaly), ale také pro obveselení. Proto je vyzdvihován jako autor humoristických próz. První sbírka próz vyšla roku 1792 pod názvem *Zrcadlo pošetilostí Aneb Nové i staré, pěkné i daremné, pravdivé i nepravdivé Povídačky neb Historie, jichž jest asi na čtyři sta. Pro vyražení mysli všem milovníkům na světlo vydaná od Antonína Borového, školního učitele ve Zlaté Koruně. V Praze 1792, k dostání u Zlatého půlkola vedle železných dveří*. Sbírkou obsahuje 375 historek na 250 stranách. Druhou sbírku podobného ražení vydává roku 1794 pod názvem *Zrcadlo*

---

¹⁶ *Cesta do Pasova r. 1811*. Časopis turistů, 57, 1945, s. 32.

příkladů k naučení a obveselení, aneb rozličné pěkné historie o moudrých, pošetilých, dobrých i zlých lidech, z kterýchžto se učiti můžeme, co činiti a čeho nechati máme, abychom šťastni byli, šťastně život svůj skončili. Její texty se staly předmětem mé analýzy. Poslední sbírkou, kterou vydal u Krameria, je *Žert a pravda* z roku 1796.

Kramerius vydal dále Borového *Básně o čarodějnicích* (1793), jež pocházejí z francouzského prostředí. Borový je však převzal z německé předlohy.

Všechna tato díla mají nahradit staré příběhy, snaží se upoutat prostého čtenáře a poučit ho, odstranit staré pověry, jež stále přžívají v mysli lidí. Borový proto na konci každého příběhu uvádí poučení.

Borový však nepřekládal jen světskou literaturu. Mezi jeho překlady patří i *Modlitby k Panně Maryi Ragovské na čtyry zlaté soboty, neb na čtyry (sic) zlaté sobotnj noci / z německé do české řečy přewrácené od Antonjna Borovýho*¹⁷. (Jedná se o příručku, obsahující mariánské modlitby.)

Významnější jsou však jeho aktivity hudební. K životu každé vesnické školy patřila neodmyslitelně hudba. Ne každá škola se však mohla pochlubit tak pestrým hudebním životem jako právě Zlatá Koruna. Veškeré slavnosti ve Zlaté Koruně doprovázelo hudební těleso, které bylo sestaveno především z žáků, učitelů z obce i z okolí a z místních muzikantů. Sborového zpěvu se nejspíše účastnili i někteří mniši ze Zlaté Koruny.

*„Muzika byla dobře obsazena, s klarinety, s flautaversami, 2 klariny, 2 valdhorny, 4 houslaři, altoviola, fagot, principál, violon a bubny, 3 canto, 1 alt, 1 tenor, 1 basso a organ, já sám učitel dával sem takty, a předce byli přítomní jen 3 cizí muzikanti.“*¹⁸

Kromě příležitostných skladeb se Borový orientoval především na latinskou chrámovou hudbu. Jeho nejvýznamnější díla jsou nejspíše inspirována hudbou F. X. Brixiho, s nímž se Borový mohl setkat právě v době svých studií v Pasově. Připomínám alespoň *Missa pastoralis solemnis* a dále tři pastorální ofertoria: *Krista krále nebeského, Pospěšte sem všichni* a *Pastores venite*¹⁹. Výraznou návaznost na barokní období

---

¹⁷ Záznamy vyhledané v databázích NK ČR.

¹⁸ http://www.ckrumlov.cz/cz1250/osobno/i_antbor.htm, 7. 2. 2008.

¹⁹ Pecka, J., *K otázce tzv. Zlatokorunského rukopisu*. In: Jihočeský sborník historický, 1994, LXIII, s. 70–72.

můžeme sledovat právě v Borového hudební produkci, neboť čerpal především ze starších kancionálů (Božanových a Rozenplutových). Za zmínku jistě stojí i jeho dvě české mše. První z nich, komponovaná roku 1795, byla snad první takovouto českou skladbou vůbec. Své skladby musel Borový přizpůsobit počtu hudebníků, které měl k dispozici. Proto není nástrojové obsazení jeho pastorel příliš veliké. Najdeme zde většinou 2 flétny, 2 lesní rohy a varhany, jež mohou být rozšířeny o dvoje housle a dva klarinety. Na varhany hrál většinou skladatel sám. Borový měl nejspíše k dispozici chlapecký sbor a některé klášterní mnichy či jiné učitele, neboť jeho party jsou určeny především pro soprány, alty a basy. Z muzikantů, které měl Borový k dispozici, jsou známa pouze jména Ondřeje Hůlky, Františka Hůlky a jistého Schönauera, jenž mohl být klášterním mnichem. Usuzujeme to z informací, které autor připisoval k jednotlivým skladbám²⁰.

Borového tvorba obsahuje, jak již bylo zmíněno, písně, pastorely, české mše, ale i skladby výlučně instrumentální (serenády, kasace, německé tance, fanfáry a symfonie). Součástí jeho tvorby byly i světské skladby. Mezi nejznámější díla můžeme zařadit zpěvohru o *Zlé ženě*, která byla poprvé uvedena ve Zlaté Koruně 10. 12. 1820 a zpěvohru *Opera*, jež je považována za jeho nejrozsáhlejší světskou skladbu. Byla složena pro tři osoby a orchestr, který sestával z prvních a druhých houslí, dvou fléten a kontrabasů. Zpěvohra zpracovávala téma manželských pří v selské rodině²¹.

Kde bral ale Borový inspiraci? Jak již bylo zmíněno, nechal se ve své tvorbě inspirovat zahraničními skladateli, především těmi z Vídně a z Lince. Některé skladby také převzal od jiných učitelů z okolí Zlaté Koruny, mezi něž patřili např. učitelé z Říмова, Chvalšín nebo Zaháje.

Antonín Borový se věnoval celý život vzdělávání prostých lidí, jejich kultivování. Sám však nejspíše děti neměl. Jako jeho „dědic“ je označen jistý Jan Karel Hraba, což mohl být jeho žák, či následovník²².

---

²⁰ Pecka, J., *K otázkám tzv. Zlatokorunského rukopisu*. In: Jihočeský sborník historický, 1994, LXIII, s. 70–72.

²¹ Biografický slovník českých zemí, viz Seznam literatury.

²² Knihopis, Staré tisky: <http://db.knihopis.org/l.dll?c11~1182>, 16. 4. 2008.

1.3 K vývoji mluvnictví od humanismu do počátku Národního obrození

V této kapitole se ve stručnosti zmíním o nejdůležitějších gramatických příručkách, z nichž mohl některé Antonín Borový znát a podle potřeby je využít. Pro jejich přiblížení a porovnání použiji z důvodu přehlednosti tabulky. Antonín Borový se dobře znal s vydavatelem svých knih Václavem Matějem Krameriem, proto se v této kapitole v krátkosti zmíním i o V. M. Krameriovi a jeho spolupracovnících. Nejprve se tedy zaměřím na vývoj názorů na český jazyk u autorů a jejich gramatik od poloviny šestnáctého století. Vycházím především z nejnovějšího přehledného kompendia *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky* od Jany Pleskalové a kol.²³ a z publikace *Vývoj spisovné češtiny* od Františka Cuřina²⁴.

První českou mluvnici období humanistického je *Gramatyka česká v dvojí stránce, Orthographia předkem, Etymologia potom* (1533) od trojice autorů Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Philomatesa. Již podle názvu je patrné její rozdělení do dvou částí. První část *Orthographia* se snažila kodifikovat pravopisnou a grafickou stránku, zabývala se i hláskoslovím. *Etymologia* se zaměřovala především na tvarosloví a užívání jednotlivých tvarů. Její hlavní přínos však spočívá ve stránce stylistické. Vycházela především ze živého jazyka, z něhož se snažila vyvodit různá pravidla. Tato gramatika byla vydána roku 1533 v Náměšti, z čehož plyne i její známější název *Náměšťská mluvnice*. Vlivem rozšiřování knihtisku vznikla potřeba po sjednocení pravopisu a užívání diakritických znamének, což se snažila řešit právě tato mluvnice.

Druhou gramatickou příručkou, která vychází z díla předcházejícího, je *Grammatica česká* (1571) od Jana Blahoslava. Skládá se opět ze dvou částí, první zprostředkovává výše zmíněnou *Gramatyku českou* a Blahoslavovy poznámky k ní, druhá se zabývá především problematikou stylistickou. Přínos této gramatiky spočívá především ve snaze o popsání jednotlivých stylů v rámci češtiny, v jejím rozdělení. Spisovný jazyk však podle ní nevychází z mluvené podoby, preferuje archaičtější tvary. Dále se tato gramatika jako první zabývá dialekty na našem území.

²³ Pleskalová, J., *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007.

²⁴ Cuřin, F., *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1985.

Třetí mluvnicí v řadě je *Grammatica Bohemica – Grammatyka česká milovníkům téhož jazyku velmi užitečná* (1577) od Matouše Benešovského – Philonoma. Jedná se o málo obsáhlou mluvnicí, jež se skládá především z tabulek jednotlivých konjugačních a deklinačních typů. Posunem proti předešlým mluvnicím je především rozlišení rodu ženského a mužského a částečné rozlišení deklinačních typů tvrdých a měkkých. Dále zde dochází k odlišení instrumentálu od ablativu i lokálu a objevují se zde první zmínky o vidovém rozlišení sloves.

Mluvnice Vavřince Benedikta z Nudožer *Grammaticae Bohemicae, ad leges naturalis methodi conformatae, et notis numerisque illustratae ac distinctae, libri duo* vydaná roku 1603 se zaměřuje především na tvarosloví a syntax, zabývá se však i slovotvorbou. Substantiva již dělí podle rodu a zakončení, stejně jako jeho předchůdce již rozlišuje instrumentál. Adjektiva již dělí na tvrdá a měkká, i když je ještě tak nepojmenovává, tvrdá adjektiva dále dělí podle rodu. Stejně jako jeho předchůdce si u sloves uvědomuje rozdíl vidu. Především pro obsáhlý zpracovávaný materiál, pro svou přehlednost, ucelenost a důslednost ve zpracování je tato gramatika považována za „nejvýznamnější českou mluvnicí humanistického období“²⁵.

Další osobností se již přesouváme do doby barokní. Výjimečné postavení zde má dílo Jana Amose Komenského. Jedná se především o jeho jazykovědné učebnice *Dvěře jazyků otevřené* a dále *Orbis sensualium pictus*. Požadoval mluvnicí, která by vycházela z analogie a z komparace mezi jednotlivými gramatickými typy, ale i mezi různými jazyky. Za zmínku stojí i jeho koncepce univerzálního jazyka, který by neobsahoval žádné výjimky ani odchylky, byl by racionální a jasný. Tyto i jiné své jazykovědné názory sepsal ve spisech *Methodus linguarum novissima* a *Via lucis*²⁶. Komenského jazykovědný spis, jenž měl obsahovat kompletní slovní zásobu, mluvnicí i rčení a přísloví tzv. *Linguae Bohemicae thesaurus* se bohužel dochoval pouze v torze.

Nás budou zajímat především díla jezuitů Jana Drachovského, Jiřího Konstance a Matěje Václava Štejera. Před rokem 1620 patřili jezuité mezi společenské vrstvy, jež se podílely na germanizaci českého národa, po Bílé hoře se však někteří obraceli k českému jazyku, snaží se ho uchovat a poukázat na jeho krásy. V roce 1660 vznikla gramatika Jana Drachovského *Grammatica Bohemica in V libros divisa*.

---

²⁵ Pleskalová, J., tamtéž, str. 19.

²⁶ Pleskalová, J., tamtéž, str. 20.

Je zaměřena především na tvarosloví, konjugaci a deklinaci, ale zmiňuje se i o hláskosloví a syntaxi. U substantiv nerozlišuje rod, dělí je podle zakončení genitivu singuláru, vzniká tak pět odlišných deklinačních typů a sedm pádů. Slovesa rozlišuje podle 1. os. sg. do tří konjugačních typů, již rozeznává vid. U přechodníků preferuje shodný tvar pro maskulina a neutra, tedy ještě starší dělení. Jeho vrstevníci se však přiklánějí již ke tvarům novějším, shodný tvar pro feminina a neutra. U přechodníku minulého toleruje v maskulinu tvary s *-v* i bez něho. Infinitivy však již uvádí pouze s *-t*. Jako první obsahuje tato mluvnice kapitolu o české kvantitě. Tato gramatika vychází ze živého jazyka, u adjektiv tak uvádí různé tvary koncovek (u mask. sing. *-ý* i *-ej*, v pl. už jen *-í*, u feminin uvádí tvary s *-ý* i *-é*). Adjektiva posesivní skloňoval jmenně i složeně. Při zpracování autor vycházel z gramatik latinských, z českých čerpal z mluvnice Nudožerského.

Konstancův *Brus jazyka českého nebo Spis o poopravení a naostření řeči české* (1667) vychází také z gramatik latinských a z Nudožerského, největší vliv na něj však měla právě Drachovského mluvnice. Přínosem Konstancovy gramatiky je především důslednější zpracování samohláskové kvantity, ve stanovení jejích pravidel, a slovotvorby, v rozdělení jednotlivých předpon. Konstanc vychází především z jazyka živého, ale také jako první z jazyka některých biblí (především *Bible kralické*), čerpá i z textů významných autorů, jako byl např. Daniel Adam z Veleslavína. Jeho mluvnice byla psána česky, čímž autor podpořil boj proti úpadku českého jazyka. Ve své mluvnici často uvádí dublety (*mých/mejch/mojich*)²⁷. Mluvnice se skládá ze čtyř částí: Etymologia, Syntaxis, Prosodia, Orthographia. V rámci substantiv rozlišuje autor 5 deklinací (*podle počtu pěti liter vokálů: a, e, i, o, u*)²⁸. Zmíním zde pouze některé stěžejní jevy, jež můžeme porovnat s texty Antonína Borového. Jednotlivé údaje z tabulek i další doklady se nacházejí v kapitolách o tvarosloví, hláskosloví.

---

²⁷ Pleskalová, J., tamtéž, str. 23.

²⁸ Konstanc, J., *Lima linguae Bohemicae. To jest Brus jazyka českého: Neb Spis o poopravení a naostření řeči české*. Vydáný k libosti milovníků čistoty a dokonalosti češtiny i k užítku a nevyhnutelné potřebě impresorův a písařův českých. Od ctihodného kněze Jiřího Konstancia z Tovaryšstva Ježíšova. S povolením vrchnosti vytištěný v Praze v impresii akademické 1667. 288 s. Knihopis č. 4307.

Jednotlivé jevy:	Jiří Konstanc	Antonín Borový
1. p. pl. mask.	-y/-i/-í, -é, -ové	-i/-í (18), -é (7), -ové (12)
2. p. pl. mask.	-ů/-ův	-ů/-ův (46/4)
6. p. pl. mask. a neut.	2. deklinace: -ích, 5. dekl. - ích/ -ech (-ách)	-ech (18), -ích (11), -ách (1)
7. p. pl. mask. a neut.	-y, -mi/-ími/-ámi	-y/-i, -mi/-ími/-ěmi
Skloňování adjektiv přivlastňovacích	složené	obojí jmenné
Koncovky adjektiv složených	Mask.: -ý/-ej, -ýho/-ého, - ýmu/-ému, -ýho/-ého, ... Fem.: -á, -é/-ý /-ej, -é/-ý/- ej, ...	Mask.: -ý, -ého, -ému, - ého, ... Fem.: -á, -é, -é, ...
Skloňování zájmen můj/tvůj/svůj	krátké tvary	stažené tvary
Zájmeno jenž	nesklonné	skloňuje se
Přechodníkové tvary	mask. a neut. stejná (-a, - oucí/ -ouc, -ouc/-ouce, -e, - íc/-íci, -íce)	fem. a neut. stejná (-a, -auc, -auce, -e, -ic, -íce) (výjimky viz tvarosloví)

Z tabulky je zřetelné, že se autoři liší především v deklinaci adjektiv posesivních, kdy u Konstanc mají tato adjektiva skloňování složené, Borový má v singuláru skloňování jmenné, dále se odlišují v koncovkách adjektiv složených, v nichž Konstanc uvádí dublety, Borový však ve svých textech uvádí pouze tvary náležité i dnes. Viz výše. Dále se liší ve skloňování zájmen *jenž* a v rodové shodě v přechodnicích. Samozřejmě by bylo možné najít mnohem více shod a rozdílů, uvádím pouze stěžejní jevy, jež mi umožní porovnání našich textů s jednotlivými jazykovědci.

Nacházíme zde tedy jistý vývoj v pravopise textů našeho autora od gramatiky Konstancovy²⁹.

Štejerův *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (1668) je psán formou dialogu mezi učitelem a žákem. Byla sepsána jako praktická příručka pro širší veřejnost, což se projevilo i v jazyce, jako první je psána výlučně česky. Za vzor má jazyk *Bible kralické*, z něhož také vychází, nezapomíná však přihlídnout k současnému mluvenému jazyku.

Mnozy pjjffj auroda, auřad, aupad etc. W dotčené Biblj čteš vroda, vřad, vpad etc. A tak bez pochyby mělo by se psáti. Nic méně poněwadž nynj wyflowugem au, já raděgi pjjffi auřad, aupad nežli vřad, vpad etc. (Žáček 78).

Štejer často uvádí, stejně jako předchozí mluvnice, mnoho dvojtvarů (adjektiva rodu muž. -ý / -ej, -ého / -ýho).

Dalším významným jazykovědcem doby barokní je Václav Jan Rosa, jenž je autorem gramatiky *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae* (1672). Autor čerpá především z živého jazyka a z literárních památek té doby. I proto má jazyk, jenž je zde užit, archaičtější rysy. Dá se říci, že Rosa byl tolerantní, často připouštěl dubletní tvary. Kniha je rozčleněna do 4 oddílů, nejvíce prostoru autor věnuje opět tvarosloví. Substantiva dělí na tvrdá a měkká, dále rozlišuje maskulina životná a neživotná, 7 různých pádů. V instrumentálu plurálu dovoluje koncovky -y, -ami, -ama, dále -mi. Adjektiva člení na tvrdá a měkká, u nominativu sg. maskulin připouští koncovky -ý i -ej. U plurálu neuter preferuje zúženou koncovku -ý. Slovesa dělí, stejně jako jeho předchůdce, podle 1. os. sg. přezenta do 4 tříd, u přechodníků preferuje shodný tvar pro feminina a neutra. Ve 3. os. pl. sloves 4. třídy preferuje tvary kratší. Přínos této mluvnice spočívá především v novém a podrobnějším výkladu slovesných vidů a časů a v rozlišení násobenosti slovesného děje, čímž se vzdaluje od systému latinských gramatik. Ve své gramatice se též zabývá slovtvorbou, syntaxí a v posledním oddílu i principy časoměrné prozodie.

---

²⁹ Konstanc, J, tamtéž.

Drachovského systém se od textů našeho autora liší velmi výrazně, Rosův systém je zase velmi tolerantní. Z toho plyne, že zde nemůžeme vyvozovat žádné závěry. Náš autor má blíže k Rosovu systému, užívá však již tvary novější. Viz níže.

V roce 1704 vydává Václav Jandyt spis *Grammatica linguae boemica methodo facili*, což je zkrácená verze Rosovy *Čechořečnosti* obohacená o různá cvičení a dialogy.

Mezi nejvýznamnější jazykovědce tohoto období se řadí Pavel Doležal, autor řady lingvistických prací; jeho nejvýznamnějším dílem je *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746). Jeho slovenský původ se odráží v celé mluvnici, uvádí zde rozdíly mezi českými a slovenskými nářečím, uvádí slovenské tvary atd. Vychází především z „úzu“ Bible kralické, čerpá i ze starších mluvnic např. z Nudožerského mluvnice a z gramatiky Rosovy, velký vliv však na něj měl aktuální stav jazyka. Přínosem této mluvnice je především rozdělení sloves do šesti tříd podle infinitivního kmene.

Z novodobého mluvnictví, tedy ze 3. třetiny 18. století, stojí za zmínku *Grammatica linguae Bohemicae oder Die Böhmische Sprachkunst bestehend in vier Theilen...* (1756) od Jana Václava Pohla. Vycházel z Rosovy *Čechořečnosti*, snažil se však prosadit mnoho neologismů, především podle německého vzoru, což se setkal s nevolí ze strany mnoha obrozenců (Dobrovský, Kramerius). Mluvnice byla psána německy a určena pro výuku češtiny. S podobnými neologismy se setkáme např. i u Karla Ignáce Tháma.

V novodobém mluvnictví se tedy zaměříme na bližší popsání jednotlivých gramatik a jejich porovnání s texty A. Borového. Z gramatiky V. Pohla náš autor nejspíše nevycházel, v textu se nevyskytují žádné výrazné novotvary ani příliš mnoho přejímek z němčiny. Výjimku tvoří především slovní zásoba z oblasti vojenství. Pro lepší názornost použiji tabulek.

Dalším jazykovědcem, který se zařadil mezi významné osobnosti tehdejší společnosti, je Karel Ignác Thám se svou mluvnici *Böhmische Grammatik zu Gebrauche der Deutschen* z roku 1785. Stejně jako Tomsova mluvnice je určena převážně pro Němce. Ve své práci se Thám opíral především o dílo Vavřince

Benediktiho z Nudožer, ale i o Rosův systém. Byla velmi oblíbená, mnohokrát byla znovu vydávána. Zmiňují zde 5. vydání z r. 1804.

Jednotlivé jevy:	K. I. Thám	A. Borový
1. p. pl. neživ. maskulin	preferoval koncovku <i>-y</i> (<i>hrady</i>), pro libozvuk nebo také zřetelnost povoloval koncovku <i>-ové</i> (<i>zázrakové, hříchové, potokové, ...</i>)	u neživotných maskulin preferoval náš autor koncovku <i>-ové</i>
7. p. pl.	upřednostňuje koncovku <i>-y</i> (<i>s pány</i>), uvádí ale i další (<i>-mi, -ami, -ma</i>), přičemž konc. <i>-mi</i> se dává všude, kde nepoznáme pád (chybí příd. jm. nebo zájmeno, které by pád určilo)	<i>-y/-i</i> (18 případů), <i>-mi</i> (6 př) (i rozvitá), <i>-ami</i> (4) /- <i>ěmi</i> (1), <i>-ma</i> (v duálu)
6. p. pl. neuter	nejčastěji po h, ch, k – koncovka <i>-ách</i> (<i>jablkách, jhách, hříchách, ale i bedrách nosidlách, ...</i>)	<i>-ách</i> pouze 1 případ (ne po h, ch, k)
Přechodníkové tvary	preferuje stejný tvar pro přechodník rodu ženského a středního	Stejně
1. os. sg. prez.	koncovka <i>-i</i> (<i>miluji x milujou</i> je lidové)	Koncovky jsou různé.

Ve zmíněných rysech se náš autor od Thámovy mluvnice příliš neodchyluje, výrazný rozdíl se objevuje především u nominativu plurálu maskulin neživotných. Oba se shodují ve tvarech přechodníků.

První významnou prací této doby však byla až *Böhmische Sprachlehre* (1782) od Františka Jana Tomsy. Vycházel především z prací Doležalových a z Dobrovského. Ve srovnání s nimi se však nedrží archaických jevů, rozlišuje i mezi jazykem spisovným a obecnou češtinou. Z mluvnice můžeme vyvozovat, že Tomsa znal dobře historii národa i jeho jazyka. Vyznal se i v dalších slovanských jazycích, neboť ve své

příručce uvádí doklady z nich (někdy i azbukou). Setkáme se zde i s mluvou prostých lidí a s dialekty (autor určitý jev často hodnotí, co se mu více líbí, co je ošklivé,...). Tato učebnice je však určena spíše pro Němce. Pro názornost uvádím jeho postoj k některým stěžejním jevům.³⁰

Jednotlivé jevy:	Tomsa	Borový
Úžení é - í	uprostřed slova (<i>kolíbka, ...</i>), ale připouštěl i é	obojí (stejně)
Změna ý v ej	v některých případech (<i>hejbati, kejchati, pejcha, zejskati, ...</i>)	obojí (stejně)
Ou- na začátku slov	upřednostňoval je před v- (ú), (<i>ouřad, ouzkost, ...</i>)	pouze <i>ou-</i> (grafém <i>au-</i>) (stejně)
složeniny	přijímal některé složeniny (<i>knihkupec, ...</i>)	<i>bohobognoft</i> 201b, <i>bohobognj lid</i>
Duál	vyskytuje se zde zbytek duálu (<i>dva česká</i>)	<i>dwěma děwkama</i> 155;
-ů/-ůw	spíše koncovku -ů než -ův (2.p. pl. r. mužský)	-ů (46), -ův (4) (stejně)
6. p. pl. neut.	koncovka -ách (<i>o senách, semenách, střevách</i>)	<i>w fnách</i> 169; (1 případ)
Skloňování adjektiv posesivních	<i>Davidův</i> – jmenné skloňování, <i>tetin</i> – složené skloňování	obojí jmenné
Přivl. zájmena můj, má, mé	jen stažené tvary	jen stažené tvary (<i>mému, mého faufeda, ...</i>)
Tvary	shodný tvar pro maskulina a neutra	pro feminina a neutra

³⁰ Cuřín, F., tamtéž, str.73-82.

přechodníků		
Protetické v-	nepřijímal, domníval se však, že se dá jeho příslušnost v mnoha slovech etymologicky dokázat (<i>volše, vokoun, vorat, votěž, ...</i>)	neobjevuje se (1 výjimka: <i>wofykowý lift</i> 176b)

31

Tomsova příručka se od Borového textů odchyluje ve dvou stěžejních jevech. Jedná se o tvar přechodníku, kde má Tomsa tvar shodný pro maskulina a neutra, Borový má však shodné tvary pro feminina a neutra. Přídavná jména přivlastňovací na *-ův* skloňuje Tomsa jmenně, na *-in* složeně. Borový však skloňuje obojí jmenně.

Další významnou příručkou té doby byla mluvnice Františka Martina Pelcla *Grundsätze der böhmischen Gramatik*. Byla sice vydána až v r. 1795, přesto ji zde uvádím, hlavně kvůli porovnání s Tomsovou mluvnicí a s Borového texty. Pelcl se znal s Krameriem, v době jeho studií byl pro něj vzorem. Proto se domnívám, že mohl Kramerius z jeho názorů, i když ještě nevydaných v jeho gramatice, vycházet. Ačkoliv se to nikde nedočteme, mohly být tedy i Borového texty ovlivněny Pelclovými názory. Rozdíly mezi Pelclovou a Tomsovou gramatikou s porovnáním Borového textů nám pomohou určit, které názory Borového více ovlivnily. Pelcova mluvnice vznikla v úzké spolupráci s Dobrovským, jenž mu poskytl své rukopisné poznámky. Tomsa preferuje proti Pelclovi tvary novější, Pelcl se přidržuje spíše starších vzorů.

Jednotlivé jevy:	Pelcl	Borový
Diftongy <i>ou, ej</i>	odpovídají starým hláskám <i>ú</i> a <i>ý</i>	oba diftongy se v našich textech vyskytují
Užívání dvojhlásky <i>ej</i>	<i>hejbati, mejdlo, bejl, vejdělek, vejložek, ...</i>	stejně <i>teyden</i> 217b, <i>wyfleychánj</i> 177b;
Koncovka <i>-ové</i> u mask. neživotných	pouze pro libozvuk a zřetelnost (<i>divové, hříchové, mrazové</i>)	stejně (<i>časové</i> 172, <i>činové</i> 166, <i>kamenové</i> 151, <i>stromové</i> 241);

³¹Cuřín, F., tamtéž, str. 73-82.

7. p. pl. mask.	vždy konc. -y	výrazně převyšuje konc. -y (stejně)
6. p. pl. fem.	<i>o církevch, dušech, poštěch, ulicech,...</i>	3.p.pl.fem.: <i>k hranicem</i> 197b, <i>gjným kratochwjlem</i> 155a, <i>náružiwoftem</i> 203, <i>dobrym wěcem</i> 209; (podle Konstance 2. a 3. deklinace)
6. p. pl. neut.	<i>o křídlech i křídlač</i>	<i>na křídlech</i> 244, <i>w městech</i> 154, <i>na mjstech</i> 211,...; (stejně)
1. p. pl. neut.	<i>mnohé hrabata, dobré knížata, mladé děvčata</i>	X rozličná <i>gdla</i> 220a;
Adjektiva posesivní	<i>Davidův i sestřin</i> – skloňuje jmenně	stejně – jmenné skloňování
Přechodníkové tvary	stejný tvar pro fem. i neutra	stejně
1. os. sg. prézenta	preferuje tvar - <i>miluji</i> (lidé ale říkají <i>miluju</i>)	<i>poſſli</i> 236c; (stejně)
Infinitivy	s - <i>ti</i> (vyslovovat i psát)	- <i>ti</i>

32

S Pelclovou gramatikou se Borového texty shodují mnohem více. Skloňování je u adjektiv posesivních u obou autorů jmenné a přechodníky jsou u obou shodné u feminin a neuter. I tvary infinitivní jsou stejné. Rozdíl nacházíme především v koncovce adjektiv v plurálu neuter, kde náš autor dodržuje rodovou shodu (*rozličná jídla*), Pelcl však má tvary s ženskou shodou, která převládala v době barokní (*mladé děvčata*). Pelcl však, jak již bylo zmíněno výše, preferoval tvary starší, jistá shoda by tedy mohla být způsobena právě touto orientací.

³² Cuřín, F., tamtéž, s. 73-82.

Pro názornost a pro větší přehled uvádím ještě shody a poté i rozdíly mezi Tomsovou a Pelclovou mluvnici. Bude tak možné obě mluvnice lépe porovnat s našimi texty.

Shody	Borový
Oba uznávají dvojhlasíky ej a ou místo starého ú a ý (Tomsa: <i>ouřad, ouzkost, mejtí, pejcha</i> , Pelcl: <i>ouřad, oud, vejdělek, vejložek</i>).	<i>teyden</i> 217b, <i>wysfleychánj</i> 177b, <i>audů</i> 159b, <i>auhonu</i> 245a, <i>aumyfl</i> 206a;
Ani jeden nesouhlasí s protetickým v- .	Objevuje se pouze jeden případ.
Úženi é v í oba nepřijímají v koncovkách adjektiv. Jinak je Tomsův názor jasný, Pelclův nikoliv.	V koncovkách náš autor neúží: <i>hrozného černého muže</i> 151b, <i>také velikého černého muže</i> 151b;
Společná je také koncovka -ách v 6.p.pl. neuter. (<i>o senách</i>)	Koncovka -ách je v textu užitá jen výjimečně (1 případ): <i>w fnách</i> 169;
Oba skloňují přivlastňovací zájmeno její .	<i>k profbám gegjm</i> 242d;
Souhlasí také s dvojími tvary ve 3. os. pl. (<i>učí i učejí, sází i sázejí</i>), jen Pelcl – <i>snášejí</i> (nikoliv <i>snáší</i>).	<i>mluwj</i> 201, 231, <i>nehodj</i> 152c, <i>mufegj</i> 155a, 241, <i>je nawrátěgj</i> 246b;
V 1. os. sg. sloves preferují koncovku -i (<i>píji, miluji, sečí, stůni, voři, píši, ...</i>).	<i>odeffli</i> 210d, <i>posfli</i> 221b, <i>posfli</i> 236c;
Přechodník minulý v rodě mužském je <i>bled, pad, nes, lek</i> (<i>ne padv, lekv, ...</i>)	(<i>on</i>) <i>odwedw</i> – <i>zacpal</i> 173a; (jediný případ v textu)
Infinitiv má končit na -ti .	Všechny infinitivy končí na -ti : <i>brániti</i> 152c, <i>býti</i> 152b;

Z tabulky lze tedy vyčíst, že gramatická pravidla užitá v Borového textech odpovídají pravidlům v Tomsově a Pelclově mluvnici. Jedinou výjimkou je tvar přechodníku minulého rodu mužského, jehož kmen minulý končí na souhlásku.

V Borového textech je ukončen písmenem *-w* (pouze jeden případ ve všech excerpovaných textech).

Rozdíl mezi Tomsovou a Pelclovou gramatikou a Borového texty.

Tomsa	Pelcl	Borový
7. p. pl.- správné jsou i tvary <i>velbloudami, vrahami, lososami, hříchami</i>	Uvádí jen <i>-y, -i (muži)</i> , ví, že najdeme také tvary s koncovkou <i>-mi (vlasami, zubami,..)</i> – z nich se ale nedá vyvozovat pravidlo.	Převažuje koncovka <i>-y, -i</i> , ale najdeme i výjimky: <i>čafy</i> 176, <i>dary</i> 185, <i>dny</i> 187, <i>dukáty</i> 175; <i>lidmi</i> 245; <i>wěžněmi</i> 242;
adjektiva přivlastňovací končící na -ův (skloňoval jmenně), -in (složeně)	skloňoval obojí jmenně (<i>-ův</i> i <i>-in</i>)	Autor skloňoval obojí jmenně: <i>Dobromilůw nepřítel</i> 162a; <i>do Hraběněčina domu</i> 194;

33

František Cuřín uvádí, že v podrobnostech existuje více shod i rozdílů, ty už ale nejsou tak stěžejní. Ze zmíněných údajů je patrné, že se autoři mluvnic té doby ve většině stěžejních jevů shodovali. Rozdíl můžeme najít v instrumentálu plurálu, ve skloňování posesivních adjektiv a v přechodníkových tvarech (viz výše). Ze zmíněných údajů vyplývá, že měl náš autor blíže k mluvnici Pelclově. Vyvozují to ze skloňování přídavných jmen přivlastňovacích, kde náš autor skloňuje obojí tvary jmenně, stejně jako Pelcl ve své gramatice, a z tvarů přechodníků pro jednotlivé rody. Dále i z koncovek v instrumentálu plurálu, kde Tomsa užívá pro rod mužský i koncovek *-ami*, náš autor však nikoliv.

František Cuřín ve své práci uvádí, že se mnoho mluvnic té doby (Pelclova, Nejedlého) opíralo o práce Josefa Dobrovského, ačkoliv jeho mluvnice vyšla nejpozději. Proto zde uvádím i jeho mluvnici, hlavně kvůli porovnání s ostatními a s Borového texty. Dobrovský byl nejvýznamnější osobností této fáze Národního

³³ Cuřín, Fr., tamtéž, str. 73-76, údaje jsou kvůli přehlednosti převedeny do tabulek.

obrození, svými pracemi položil základy k dalšímu zkoumání českého jazyka, přispěl i k jeho rozšíření mezi lidmi. Ačkoliv je jeho mluvnice *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntnis für Böhmen* (v pozdějších vydáních poté *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z r. 1809, 1819, 1840*) psána německy, stala se základem pro formování moderního spisovného jazyka. Pro jeho přístup je typické, že nepředepisuje, co je správné a co špatné, jen uvádí svůj názor, který se stal, vzhledem k Dobrovského autoritě, později jistou kodifikací.

Dobrovský	Borový
Tvarosloví	
Vokativ: <i>pacholku, pacholče</i>	<i>otče</i> 173b, <i>člowěče!</i> 167b;
Skloňování feminin jako dnes, neutra – s některými tvary feminin.	X <i>k hranicem</i> 197b, <i>gjným kratochwjlem</i> 155a;
6.p.pl.mask. – zákl. konc. <i>-ich (chlapích), -ech</i> rozhoduje libozvuk, <i>-ách</i> jen u fem. a neut. v obecné češtině;	<i>w činech</i> 165, <i>w čafých</i> 171, <i>w fnách</i> 169; <i>-ech</i> (18), <i>-ich</i> (11), <i>-ách</i> (1)
7.p.pl.mask. konc. <i>-y, -i (-ami, -mi</i> jen tam, kde by došlo ke změně významu)	Převažuje koncovka <i>-y, -i</i> , ale najdeme i výjimky: <i>čafy</i> 176, <i>dary</i> 185, <i>dny</i> 187, <i>dukáty</i> 175; <i>lidmi</i> 245; <i>wěžněmi</i> 242;
1.p.pl.mask. neživ. konc. <i>-y (-ové</i> pro rozlišení od akuzativu)	Většina substantiv neživotných: <i>čafowé</i> 172, <i>činowé</i> 166;
Adjektiva přivlastňovací -ův, -in skloňování jen jmenné	jen jmenné: <i>Dobromilůw nepřítel</i> 162a; <i>do Hraběncina domu</i> 194;
Ostatní adjektiva – jako dnes, skloňování s neužným <i>é (krásného)</i> .	Jako dnes, stejné.

Slovesa se základem na měkkou souhlásku – jen koncovku -i (<i>piji, líži, miluji, ...</i>).	stejně: <i>chcy 199a, 204b, pjiffi 210e, potřebugi 195c;</i>
3.os.pl. sloves přesně rozvrhuje koncovky -í , -ejí ;	Autor užívá obojích koncovek: <i>mluwj 201, 231, nehodj 152c, mufegj 155a, 241, fe nawrátěgj 246b;</i>
Přechodníky – stejné jako dnes; výjimka fem. (<i>uci, -eci, -ouc</i>) – humanistické tvary, v neutru připouští shodu s mask. nebo s femin., krátké tvary feminin – spíše archaické.	Objevují se archaické tvary: (<i>ona</i>) <i>prawěcy – dala wzkázati 194b, (ona) řkaucy – darowala 233a, (ona) řkaucy – nechtěla wzyti 246b;</i>

Proti Dobrovskému užívá tedy náš autor ještě archaických tvarů, jako jsou např. tvary pro přechodník přít. rodu ženského, odlišné koncovky v dativu plurálu feminin, nebo v lokálu a instrumentálu plurálu maskulin. Neliší se u obou jmenné skloňování adjektiv posesivních na *-in* a *-ův* a skloňování adjektiv složených. Náš autor tedy mohl také znát Dobrovského názory a z nich čerpat.

Hláskosloví	Borový
Dlouhé y se v mluvě mění v ej , v koncovkách -ej omezoval.	V koncovkách bez diftongu <i>-ej</i> .
Psaní ou- nehodnotí (<i>ousta</i>) lépe však <i>usta, užitek, sukno</i> .	Pouze tvary s <i>ou-</i> : <i>auhonu 245a, aumyfl 206a, auplatků 192b;</i>
Počáteční protetické v- nedovoloval	Bez protetického <i>v-</i> ; <i>wofykowy list 176b;(1)</i>
Užívá pouze jedno l	Stejně
V koncovkách po c vždy i , po s, z i/y podle analogie, v kořeni dovoloval y , později již pouze měkké.	Po <i>c, z, s</i> píše ještě pouze <i>y</i> .

Z hláskosloví jsou patrné odchylky v psaní *i/y* po *c, z, s* kde náš autor píše, podle bratrského pravopisu, pravidelně *y*, Dobrovský už ale užívá *i* měkké podle svých zásad.

Pokud jsme se v této kapitole zabývali jednotlivými jazykovědci a jejich mluvnicemi, nesmíme zapomínat ani na možný vzor našeho autora, na osobnost, která měla též výrazný vliv nejen na pravopis mnoha autorů té doby, ale i na jejich vnímání celé společnosti, na Matěje Václava Krameria. Jeho vztah k jednotlivým jazykovědcům té doby nám může také pomoci k bližšímu poznání situace doby. Patřil mezi přední české obrozence, snažil se i na ty nejširší vrstvy působit v duchu vychovatelském, stejně jako řada jeho vrstevníků, mezi něž patřili i Fr. Jan Tomsa a Fr. Martin Pelcl (viz výše). Názor Krameriův, ale i řady ostatních jazykovědců na Pohlovu činnost mne však přivádí k přesvědčení, že ani Antonín Borový z jeho mluvnic nejspíše nevycházel.

„V obecném úpadku jazyka, dovršeném zhoubným novotářstvím Pohlovým, na něhož si Kramerius neustále stěžuje, a v nedostatku původních českých děl sahá proto i Kramerius ke starším pracím, aby vyplnil mezeru a ukázal vzor správné češtiny, za nějž pokládal jazyk a díla doby Rudolfovy.“³⁴

Již na studiích se Kramerius setkává s Josefem Dobrovským, díky němuž se seznamuje s kruhem pražských vzdělanců. Kramerius se tak dostává do domu Jana rytíře z Neuberka, kde se scházeli čeští osvícenští učenci. Seznámil se zde mimo jiné i s Františkem Martinem Pelclem a Gelasiem Dobnerem, kteří se mu stali vzory a rádci. Schůzek, které byly pořádány, se účastnil i mladý František Jan Tomsa, pozdější osvícenec a národní buditel.³⁵

Jako Krameriův spolupracovník je v tomto díle označován již zmíněný Fr. Jan Tomsa, o jehož gramatice se zmiňuji (viz výše). Gramatika *Böhmische Sprachlehre* byla vydána před rokem 1794, tedy před vydáním Borového *Zrcadla*. Zároveň patří mezi nejvýznamnější příručky té doby, proto z těchto názorů mohl náš autor vycházet. Přesto však ze zmíněných příkladů má Borového dílo blíže ke gramatice Pelclově, která však byla vydána až po Borového spisu. Z několika málo jevů však závěry vyvozovat nelze, jmenné skloňování adjektiv přivlastňovacích a různý vztah rodů ke koncovkám přechodníků preferuje i Dobrovský, který s Krameriem spolupracoval. Je tedy možné,

³⁴ Oswald. V., *Vychovatel lidu M. V. Kramerius*, 1943, str. 22.

³⁵ Novotný. J., *Matěj Václav Kramerius*, str. 13-20.

že byl Borový ovlivněn i jeho názory. Z jednotlivých spisů se dozvídáme, že Dobrovského jazykovědné názory byly známé již dlouho před vydáním jeho mluvnice a že z nich čerpali mnozí jazykovědci tohoto období.³⁶ Mohl z nich tedy vycházet i náš autor.

Jednotlivé mluvnice se v jevech příliš neodchylují, ze zmíněných fakt tedy vyplývá, že náš autor nejspíše nečerpal z Pohlovy gramatiky, mohl však vycházet i z Thámovy gramatiky, od níž se příliš neodchyluje, i přechodníky pojímá stejně. Užitými tvary se naše texty blíží pravopisu mluvnice Pelclovy, jež preferuje tvary podobné jako později ve své mluvnici Josef Dobrovský. Tyto mluvnice však byly vydány až později. Můžeme se tedy domnívat, že názory těchto autorů byly již obecně známé, popř. shrnuté v jiné mluvnici či příručce.

---

³⁶ Cuřín, Fr., tamtéž, str. 76.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

2.1 O pravopisné stránce textu

První spis, který pojednává o českém pravopise, je datován již do 15. století. Jedná se o latinský traktát, jenž dal základy současnému českému pravopisnému systému. Ovlivnil ale i systémy ostatních slovanských i neslovanských jazyků. František Palacký jej nazval *Orthographia Bohemica* a přisoudil jej **Janu Husovi**. Největší význam tohoto spisu tkví ve využití středověkých gramatických metod a jejich aplikaci na češtinu, přičemž využívá především metody srovnávací a příkladů ze živého jazyka. Soustavně se tento pravopisný systém však neobjevuje v žádné staročeské památce.

Jisté zjednodušení pravopisu přináší až *Orthographia Václava Beneše Optáta a Petra Gzela*, která byla vydána jako součást *Grammatiky České* v r. 1533. Vychází z dosud vydaných děl, především z různých vydání Nového zákona. Její význam tkví ve sjednocení dosud nejednotného tiskařského pravopisného úzu. Snaží se přiblížit tyto zásady co nejširším vrstvám.

Hlavní zásady: kvantita samohlásek se označuje čárkou, připouští se ale i možnost zdvojení hlásek. Poprvé se místo jednoho interpunkčního znaménka označujícího pauzu objevují další: tečka, čárka, dvojtečka, otazník, závorky a rozdělovací znaménko, jež byly převzaty z lat. gramatik.

Autoři se tak snažili o srozumitelnost psaného jazyka, který by byl přístupný i širokým vrstvám. Tento pravopis se však týkal hlavně tiskařů, písaři mohli psát dále podle pravopisu starého (kombinace spřežkového a diakritického pravopisu bez označování kvantity). Tento rozdíl mezi literaturou psanou a tištěnou se poté udržel až do počátku národního obrození.

Na Optátovu gramatiku poté navázal **Jan Blahoslav**, který již zjednodušený systém dále upravoval.

	Optát	Blahoslav
kvantita samohlásek	<i>á,aa,é,ee,ij,ú,y</i>	<i>á,é,j,ú,y</i>
	Měkké souhlásky se označují důsledněji háčkem	
dě, d'á, bě	<i>die, diá, bie</i>	<i>dě, d'á, bě</i>
j	<i>g,y,i</i>	-
g	ğ	-
š	<i>ff, sf</i>	koncové š: <i>ś</i> , nad nímž je čárka
spřežky	š + velká písmena se spřežkami (<i>Cz, Rž, Zi</i> + samohl.)	odstranil většinu spřežek
ie, uo	<i>í,ú</i>	<i>í, ú/ů</i>
i/y	<i>i, ij</i> po <i>č ř š ž f j</i> <i>y, ý</i> po <i>c, r, s, z ch, k</i> obojí po <i>b, d, l, m, n, p, t, v</i>	nová pravidla
l	<i>l</i>	<i>l, l'</i>

Po těchto snahách o udržení tradičních způsobů (Blahoslav) či o uchování srozumitelnosti jazyka a o novátorství (Optát) se objevuje mnoho dalších gramatik, většinou jen popisujících současný stav. Objevují se odchylky v diakritice: tečky místo háčků, ... např. v gramatice Drachovského z r. 1660.

Na Optáta a Blahoslava později navázali další gramatikové. Nejvýznamnějšími osobnostmi jsou **Jiří Konstanc**, který vydal v r. 1667 tzv. *Brus jazyka českého* a **Matěj Václav Štejer** se svým *Žáčkem* z roku 1668.

Konstanc zde jako první prosazuje pravidelné označování kvantity nad samohláskami i s dlouhou výslovností. Vychází přitom z pravopisu *Bible kralické*, již vidí jako pravopisný vzor. (viz výše) Štejer se zase soustředil na problémové jevy

(i/y). V jejich práci poté pokračuje na přelomu 17. a 18. století **Václav Jan Rosa**, v 18. století pak **Václav Jandyt** a **Pavel Doležal**.

Všichni tedy pokračují v linii započaté Husem a následně Optátem a Blahoslavem a s malými úpravami „kodifikují“ jimi založený pravopisný systém.³⁷ Tomuto pravopisu se říká „bratrský“.

2.1.1 Bratrský pravopis

Bratrský pravopis vzniká již koncem 16. století na základě pravopisného systému Husova. S některými prvky pravopisu spřežkového přetrvává až do konce 18. století. Nazván je podle českých bratří, kteří tento pravopis poprvé soustavně užíli v *Bibli kralické*. Text, který jsem měla k dispozici, pochází z konce 18. století. Proto si myslím, že i pravopis, který je v něm užit, bude odpovídat pravopisu bratrskému.

Pravidla:

Hláška	Grafém	Grafémy v textu
á, é, í, ý	á, é, j, ý	á, é, j, ý
ú/ů	ů je vzniklé z uó	ů, (ůw)
u na začátku slova	v	v
v	w	w
ou	au	au
měkké nízké závěrové palatály, sykavky a ř měkké vysoké závěr. palatály	ň, ř, ž, č d', t'	ň, n, ř, ž, č, di, ti
d'e, t'e, ně	dě, tě, ně	dě, tě, ně
bje, pje, vje, mje	bě, pě, vě, mě	bě, pě, vě, mě
š	ſſ	ſſ

³⁷ Pleskalová, J., *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, s. 499-505.

š na konci slova	š	ṣ̌
l	<i>l tvrdé, l netvrde</i>	<i>l</i>
i	<i>i/y</i>	<i>i/y</i>
j	<i>g</i>	<i>g</i>
j po samohlásce	<i>y (dey)</i>	<i>y</i>
g	ǵ	ǵ, ǵ̣, g
c+i, z+i, s+i	<i>cy, zy, sy</i>	<i>cy, zy, sy</i>

V tabulce čerpáme z Komárkovy mluvnice.³⁸

Porovnáme-li tedy pravopis bratrský s pravopisem Antonína Borového, nalezneme jen málo odchylek. Výraznější odchylku můžeme najít u grafému zaznamenávajícího hlásku š na konci slova. Bratrský pravopis upřednostňuje dnešní podobu š s háčkem, v Borového textech se však objevuje výlučně s se dvěma tečkami. Dále jsem v textu našla jen jednu podobu hlásky *l*. Hlásky *g* byla zaznamenávána trojím způsobem, jako klasické *g*, dále *g* se dvěma tečkami *ǵ* a nebo *g* s háčkem *ǵ̣*.

Lepší přehled ale získáme až rozborem jednotlivých hlásek.

2.1.2 Samohlásky

a

Samohláska *a* patří mezi střední nízké vokály. Její využití v textu zhruba odpovídá současné češtině. Samostatně se vyskytuje jen jako spojka souřadící. V ostatních slovních druzích se vyskytuje hojně. Malé *a* se píše stejně jako v současné češtině, jeho velká varianta je však trochu odlišná (viz níže).

hlawa 151b, *gfa* 150b, *malowané* 151b, *popadla* 151b, *prokljnal* 150b, *frdnatoft* 151b, *frachem* 151b, *wyrazyl* 151b, *zapletla* 151a, *żiwota* 151b;

³⁸ Komárek, M., *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. Praha: SPN, 1962, s.159-160.

á

Kvantita je označována pomocí čárky nad samohláskou. Objevují se zde však odchylky proti současné češtině, viz níže: Samohlásková kvantita.

hýbá 152b, *chrámu* 150b, *nám* 150b, *na nohách státi* 151a, *očekáwage* 151b, *otázku* 150b, *tehdáž* 172a, *známé hráče* 150b, *znáti* 151b, *žádný* 151a;

A, Á

Malé *a* se píše stejně jako v současné češtině. Velké *A* má však podobu dosti odlišnou. Podobá se spíše současnému velkému *U*. **U**

A (4x), *Ale* (6x), *Aylenffpiğl* (4x)163c, *Arcy* (1x), *Ach* (2x), *Aby* (5x), *Anğlická*, *Amerykán* (7x);

Nejčastěji se tedy velké *A* vyskytuje ve slově *Amerykán*, avšak pouze v jednom příběhu. Na začátku vět poté občas najdeme i spojky *Ale* a *Aby*.

e

Tato samohláska je středová a přední. V textu se stejně jako samohláska *a* vyskytuje hojně. Malé *e* se opět píše stejně jako v současné češtině. Velké *E* je opět trochu odlišné od současné podoby. Proti velkému *A* nám však jeho podoba nedělá žádné problémy **E**

dobře 154a, *hleděl* 154b, *nedal* 194b, *neywěťffj* 154c, *odegděte* 154b, *ortel* 183b, *potřebugi* 183a, *přátely* 197a, *febe* 154a, *znamenal* 195c;

Samohláska *e* má v textu stejně jako v současné češtině ještě 2 varianty: *é* (dlouhé *e*, které označuje kvantitu) a *ě* (jež značí měkkost).

é

čerwené 163a, *činowé* 166b, *déle* 164a, *nowého* 162a, *ohybné* 171a, *pobudowé* 155a, *pokaždé* 153a, *fwé známé* 150b, *fynowfkého* 207a, *zlatého* 149b;

E, É

Česká slova samohláskou *e* nezačínají, proto tedy v textu příliš mnoho takovýchto slov nenajdeme. Pokud nějaké objevíme, jedná se většinou o slova přejatá nebo mezinárodní.

Ewropčan 198b (2x)

I zde najdeme jisté odchylky od současné češtiny. Opět si můžeme všimnout krácení či prodloužení proti současné pravopisné normě. (viz Samohlásková kvantita)

V textu se vyskytuje vkladné *e*, jež vzniklo po zániku a vokalizaci jerů.

1.p. *tkadlec* 189n   *Sfwec* 194b

2.p. *tkadlce* 189c, 190 ale *ffewce* 194b

ie

Dvojhlaska *ie* se v českých slovech nevyskytuje, najdeme ji však hojně u slov přejatých. Zde je zaznamenána pomocí grafému *ye*:

ffpanyelka B 151a – zde *y* (*i*) označuje měkkost *ň*

loterye B 153a, *Wirginye* B197b;

ě

Třetí variantou hlásky *e* je měkkící *e* psané s háčkem, které vlastně patří k předchozí palatále (*d'*, *t'*, *ň*). V textu se vyskytuje stejně jako v současné češtině, jeho funkce je tedy stejná.

w drahotě 160a, *naplněný* 208c, *na něho* 198b, *nerozuměla* 208a, *newěda* 208a, *poněwadž* 208a, *přečtete* 180d, *přjběh* 180d, *sobě* 157b, *zwěděl* 160a;

i, í

Samohláska *i/í* je hláskou vysokou a přední. Krátké *i* se píše stejně jako v současné češtině. Jeho dlouhá varianta je ve všech pozicích označována grafémem *j*.

lomil 173e, *muži* 188a, *nikdy* 173d, *ohawnoſti* 150b, *prawil* 184c, *ſtráwiti* 185c, *ſwětnice* 173c, *zhrozyli* 185b, *žiwobyťj* 150b;

í

gj 208b, *lepſſjmu* 149b, *mjwal* 151b, *oznámjm* 188a, *panj* 188a, *penje* 188a, *prohláſſenj* *roztrjſkati* 151a, 208b, *wolagjcyho* 151a, *zdařj se* 171a;

I, í **ꝛ**

I 184c, *Indyan* 198a, *Indyanſký* 198a;

i/y

Zadnější varianta hlásky *i/i* je označována stejně jako v současné češtině grafémem *y/y*. Výjimku tvoří nadpisy, v nichž je použit grafém jiný. (viz Legenda značek)

Rozlišování měkkého a tvrdého *i/y* patří mezi nejproblémovější oblasti české gramatiky. Jedná se o záležitost pouze grafickou, a proto je jí i v současné výuce češtiny věnována značná pozornost. V době humanitní tento jev ještě nebyl ustálený, existovalo více návrhů. Proto se v následující stati zmíním i o postoji jednotlivých mluvnic té doby.

Využití samohlásky *i/y* je v našich textech od současné pravopisné normy odlišné. Zaměřím se tedy na využití *i/y* vzhledem k hláskovému okolí a na postoj jednotlivých gramatických příruček k této problematice. V této části budu vycházet z rozdělení v Porákově *Humanistické češtině*.³⁹

Psaní i/y po retnicích

Po retnicích je psaní *i/y* již v nejstarších českých tiscích ustálené, jen výjimečně se objevují chyby. Teprve v pozdější době (17. století) dochází k odchýlkám, a to nejdříve v krátkých slabikách (*zpituge*⁴⁰), později i v dlouhých (*twich*⁴¹).

³⁹ Porák, J., *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

⁴⁰ Porák, J., tamtéž, s. 38.

⁴¹ Porák, J., tamtéž, s. 38.

Gramatické příručky té doby prosazovaly psaní tvrdého i měkkého *i/y*. B. Optát zmiňuje i jistou odlišnost ve výslovnosti tvrdého a měkkého *i* po retnicích, což však jiní jazykovědci té doby zamítají (Blahoslav). Konstancova, Šteyerova i jiné gramatiky už tento jev posuzují jako čistě gramatickou záležitost.

V textech A. Borového však již k odchýlkám nedochází. V kořeni se užití *i/y* řídí vzory, v koncovkách shodou.

bil koně 164a, *byly* 153a, *přiwábiti* 181a, *sljbili* 153a, *žiwobyty* 156d;

kaupily 154a, *pili* 158a, *pjti* 214b, *piwo* 197b, *pylně* 153a, *spjffe* 164b, *špíčka* 191a, *topiti* 195c;

minul 153a, *mjrnoft* 166b, *mjšta* 151a, *fmjch* 155b, *famy* 153a;

U slov cizího původu se psalo pravidelně *i*, což můžeme pozorovat i v textech A. Borového.

familie 230b, *kommisfař* 205c, *Minystr* 168b, 170a, *mistr* 209c, *purgmistr* 162b, *štolmistr* 250b, *wachtmistr* 211c, 212c;

Ve starších tiscích je při alternaci *é* v *i* častější střídnice *y* (*břemýnko*⁴²). V textech A. Borového je však střídnice již závislá na vzorech. V textu se objevují tvary zúžené i nezúžené.

haljře 153a, 158a, 232c, *ljky* 233a, 233a; *léky* 229, *mléko* 243, 244;

Psaní *i/y* po *l*

Po hlásce *l* je psaní *i/y* již v nejstarších tiscích výrazně rozkolísané, a to především v krátkých slabikách (*sliffeti X flyffeti*⁴³). Ojedinele docházelo k záměně *i/y* v přičestí minulém rodu mužského, častěji poté v rodě ženském a středním.

Jediným rozdílem od současné pravopisné normy je v našich textech substantivum „děti“.

wy děti, o kterýchžby...že nezdárnj gfte,...abyfte se napravili,...posluffni byli,...přigjmali, zachowati se hleděli, že láfky gegich hodni gfte;

⁴² Porák, J., tamtéž, s. 38.

⁴³ Porák, J., tamtéž, s. 39.

Těch druhých dwau dětj, ..., vgal se magiftrát, a až do zroftu wychowánj byli. 174a

Slovo „děti“ se v plurálu neřídilo ženskou shodou jako dnes. V koncovce slovesa se pravidelně objevovalo měkké *i*, řídilo se tedy shodou podle rodu mužského životného.

U jmen končících na *-tel* se v koncovce plurálu některých pádů až do 17. století psalo *-y*, poté se přechází k *-i*. V našich textech můžeme tento jev pozorovat na slově „přítel“, v němž se autor řídí ještě starší normou.

4.p.pl. *ona má přátely* 188a, *neprátely w přátely obracy* 197a, *más giné lidi přátely* 232a;

V ostatních případech již k odchýlkám nedochází.

haljř 158, *ljbiti* 160a, *lidi* 153a, *newljdnj* 158a, *vhljдали* 175b, *vflyffel* 151a, *welikého* 151b, *zahljdl* 151b;

Po zániku tvrdého *l* nastával problém v rozlišení *i/y* po *l*. Především v dlouhých slabikách docházelo ke ztvrdnutí *i* po této hlásce. Jednotlivé gramatiky proto uvádějí různé pomůcky: např. Konstanc, stejně jako Šteyer, doporučuje psát *y* tam, kde bychom mohli říci *ej* (*milý – milej*⁴⁴). Rosa upozorňuje na alternace *y – ej – é* (*malý – malej, malýho – malého*).

Psaní *i/y* po sykavkách

V nejstarších tiscích dochází v pravopisu *y* po *c, z, s* ke kolísání především v dlouhých slabikách, ve slabikách krátkých je situace ustálená, častěji se zde vyskytovalo *y*. Déle se udrželo psaní *-i* v některých koncovkách v důsledku analogie. Od poloviny 16. století poté dochází k ustálení systému.

Náměšťská mluvnice navrhuje psaní *y, ý* po *c, z, s* a *i, í* po *č, ž, š*. Blahoslav však nezamítá ani variantu *c + j* (*cjfarř*), poukazuje také na tvrdou výslovnost po hlásce *š*. Stejně jako Náměšťská mluvnice však preferuje v psaní *i* měkké. Šteyer naopak upřednostňuje *y* po souhláskách *c, z, s* i *š* (v koncovkách). Po *č, ž, ř, j* a „netvrdém“ *l* se má psát *i* měkké (stejně tak i úzus Bible Kralické). Při psaní *š* připouští obojí varianty. Konstancova gramatika však připouští jen *i* měkké.

---

⁴⁴ Porák, J., tamtéž, s. 46.

V našich textech již ke kolísání nedochází, i v dlouhých slabikách se vyskytuje pravidelně *y*.

Pro bratrský pravopis i pro náš text je tedy typické psaní *y* po *c, z, s*:

c   *arcy* 164a, *cýle* 164b, *domácý pán* 188a, *domácými* 205b, *hraběcý* 194b, *nářledugjcy přjbeh* 150b, *nemocy* 153a, *nocy* 150b, *obracý* 197a, *k otcy* 200a, *pracý* 181a, *řjcy* 170c, *řwětnicy* 187c, *tancy* 155a, *tkadlcy* 191b;

z   *brzy* 152b, *cyzých* 192c, *mezy* 202d, *mnozy* 187b, *nauzy* 186a, *nevrazil* 194b, *penězy* 188a, *řlzy* 204b, *wozyti* 154a, *zymnjho čafu* 193b, *zymu* 194a;

s   *afy* 156c, *gakoufy* 194a, *kafýr* 205b, *muřyla* 149b, *ohlářyli* 188a, *profyl* 192a, *w Rakaufých* 202d, *řyce* 155b, *řýly* 197b, *tifýc* 155b, *we wřy* 199a;

U slov cizího původu se psalo častěji *i*. V textech A. Borového je však situace opačná. I u slov cizího původu se po *c, z, s* psalo pravidelně *y*, což je dáno snahou o počestění cizích výrazů, jejich přiblížení češtině.

biřicy 242a, *kasřy peněz* 156b, *kafýr* 205b, *oficýr* 213d, 215a, 225d, e, *v řefydencý* 248b, 250a, *řefyřnyrowal* 210d, *zysk* 161a;

Po *č, ž* a *ř* byla situace obdobná. Velmi dlouho byl úzus rozkolísaný, zejména po souhlásce *ř*. V nejstarších tiscích převařovalo *i, ie*, nebo *ij*, postupně se začíná objevovat *i y*. Od poloviny 16. století dochází opět k postupnému ustalování systému, především po *č* a *ř*. Psaní *i/y* po *ř* však kolísá ještě v 17. století, kdy se v dlouhé slabice psalo převážně *i* měkké, v krátké *y*. V našich textech je po *č, ř, ř* však již pravidelně použito *i* měkké, nezáleží tedy na pozici ve slově ani na délce slabiky.

č   *činjwati* 193b, *čičte* 189a, *nevčinił* 192a, *očj* 215a, *přjčiny* 200a;

ř   *kořj* 198b, *o krádeři* 168b, *řlauřjcy* 194b, *wyřlauřila* 215b, *řena* 216c, *Řid* 174n, *řita* 160a, 174b, *řiwobyťj* 185c, *řiwot* 151;

ř   *neymenřřj* 175c, *neyneřřřařtněřřj* 171b, *pohřeřřil* 168b, *pořpjřřil* 186c, *řklopiwřři* 200b, *řřibenice* 169b, *wřřickni* 168b;

V našich textech je tedy již situace ustálená. Po *č, ř* i *ř* se píše pravidelně měkké *i*. Po *c, z* a *s* se píše *y* tvrdé.

Psaní i/y po ř

Pravopis je opět zpočátku rozkolísaný, ve slabikách krátkých převažuje *y*, ve slabikách dlouhých *i*, *ie*, *ij*, ale stále záleží na jednotlivých tiskařích. Psaní *y* po *ř* však pozvolna ustupuje a od poloviny 16. století téměř mizí. Ještě v osmnáctém století se ovšem objevují autoři, kteří píší po *ř y*.

V Borového textech již opět k těmto změnám nedochází, autor píše po *ř* pravidelně měkké *i*.

bratřj 175b, *dřjwe* 155b, *křiwá* 161b, *pokřik* 163b, *přigely* 155a, *přiřljbil* 161b, *přiřfel* 158a, *přitom* 158a, *řičel* 170b;

V textech se vyskytovalo jen velmi málo slov cizího původu s touto hláskou, v obou případech však je užito *i* měkké.

biřicy 242a, *žoldnéři* 245b;

Náměšťská mluvnice i J. Blahoslav prosazují psaní *i, í* po *ř*. Blahoslav však opět upozorňuje na tvrdou výslovnost této hlásky, pravopis se však má řídit tradicí, proto preferuje *i* měkké.

Psaní i/y po j

Stejně jako v předchozích případech byl pravopis zpočátku relativně stabilní: *i*, *ie*, *ij*. Až později dochází opět k jeho rozkolísání, zde však jen ojediněle a u malého množství autorů (Konáčovy, Štětínovy tisky...). V našich textech je pravopis opět stabilní: po *j* se píše pravidelně *i* měkké.

dogjti 152b, *giž* 170b, *kragina* 169a, *magj* 152c, *mogi* 162c, *wolagjcyho* 151a;

Psaní i/y po h, ch, k, r

Stejně jako po hlásce *j*, *i* zde docházelo ke kolísání jen ojediněle (Konáčovy, Štětínovy tisky, ...). Původně se po těchto hláskách psalo výhradně tvrdé *y*. Se zánikem měkkostní korelace a změnami *y-i* však dochází k narušení tohoto relativně stabilního systému. V některých tiscích tak dochází ke kolísání, především po hlásce *ch*, naopak nejmenší odchylky nalézáme po hlásce *h*. Od 30. let 16. století se systém opět ustaluje.

Gramatiky 16. století uvádějí po těchto hláskách psaní *y*.

V našich textech již opět chyby nenalezneme.

h *druhý* 162b, *hýbati* 152b, *mnohý* 154a, *nebohý* 192b, *záhy* 198b, *zahynulo* 157b, *zálohy* 173c;

ch *chyba* 213c, *chystali* 190b, *chytíl* 201b, *chytrý* 208, *pochybný* 208c;

k *děwky* 153, *diwoký* 197b, *Indyanfský* 197b, *do ruky* 189b, *faufedfsky* 199b, *weliký* 165d;

r *kterýž* 174b, *oftrý* 173, *pryč* 169a, *rychtář* 188a, *ftarý* 167b, *strýzněno* 177b;

Ani u slov cizího původu nedochází k odchýlkám, pravopis se neliší od ostatních slov domácího původu.

Amerykán 197n, *kurýr* 232b, *memoryál* 248a, b, 249d, 250a, *Prync* 248b, 250b;

Psaní *i/y* po **d, t, n**

Pravopis je již v nejstarších textech ustálený, ke kolísání většinou nedochází. Ani v textech A. Borového se tak neobjevují chyby.

d *dyktyrowati* 210d, *hofpodynský* 199a, *mladý* 214a, *mordýř* 214n, *wody* 197c;

t *bohatý* 200a, *oftýchal* 196c, *pohnutý* 196c, *týhoden* 200a, *tys* 201b;

n *giný* 211c, *nynj* 204b, *pořádný* 205b, *welikomyflný* 197b, *wzáctný* 196c;

U slov cizího původu se stejně jako u slov domácích píše pravidelně *y*. Jako v ostatních případech je tedy i zde patrná snaha o počešťování cizích slov a přizpůsobení psané podoby podobě mluvené.

dyktyrowati do péra 210e, *kompanye* 215a, *Minystr* 168b, 170a, *mordýřské* 173c, *mordýř* 173e, 240b, 245b, *ordynancý* 220a;

Pravidla pro psaní *i/y* shrnul ve svém *Žáčkovi Šteyer*:

	Šteyer	Borového texty
<i>y</i> se píše	po <i>c, z, s, (š), h, ch, k, r</i>	<i>c, z, s, h ch, k, r</i>
<i>y/i</i> se píše	po <i>d, t, n</i>	<i>d, t, n</i>
<i>i</i> se píše	po <i>č, j, ř, ž</i>	<i>ž, š, č, j, ř</i>
<i>i/y</i> se píše	po <i>b, f, m, p, v</i>	<i>b, f, m, p, v</i>
<i>y</i> se píše	po <i>l</i>	-

45

Ze stručného přehledu je patrné, že se pravopisné zásady v psaní *i/y* v našich textech od Šteyerova pojetí nijak výrazně neodlišují. Borový píše oproti Šteyerovi pravidelně měkké *i* také po *š* a v textu se již nevyskytuje tvrdé *l*.

V psaní cizích slov gramatiky té doby preferují pravopis počestěný, tedy shodný se slovy domácími, což je patrné i v našich textech. Viz výše.

Psaní *i / y* se řídí i shodou podmětu s přísudkem.

Autor se důsledně řídí shodou:

Přitom gim také fljbili, ...(oni) 153a;

wffickni geg vznáwali, malau péči měli, dobře pili a gedli,... znuzeli 158a;

Dvě děvky... fázely, newyhraly, wynaložily, řjkaly, byly, spřiřfly, wyhraly, chodily, obdržely, wypowieděly službu, sfly, oddaly, měly, dořtáwaly, mohly, žádaly, dořáhly, zgednaly, kaupily, wzaly, hodowaly, procházely, wozyti se daly, wzaly, odbýwaly,... 153a;

pán i panj gim domouwali, fljbili, 153a;

penje scházely 159b;

---

⁴⁵ Porák, J., tamtéž, s. 46.

pobudowé a běhauni se seznámili 155a, mordýře wrhli 174b, wffickni čtyřj od utopenj zachráněni byli 174b;

Výjimky:

Těch druhých dwau dětj, ..., vgal fe magistrát, a až do zroftu wychowánj byli. 174a.

Autor se řídí důsledně shodu podmětu s přísudkem. Jediným rozdílem od současné pravopisné normy je v tomto případě substantivum *děti*, které má shodu jako maskulinum životné. Viz výše.

Pravidelně se tvrdé *y* píše v předponě **vy-**:

wyhnána byla 184b, wychowánj 201c, wymlouwati 204a, vyplnjm 192b, wyprawiti 157a, wyptáwala 194b, wýftraze 170c, wyfwědčenj 206a, wyfwobodil 175b, wytopiti 187a, wyfly 155a, newypečené 158a;

Někdy je dlouhé **y** nahrazeno diftongem **ey**: (viz diftongizace *y* v *ej*)

heybal gjm 152a, mleyn 161b, nemeylil 170a, nerozmeysflel 173a, 188a, porozmeysflel 186d, přemeysslel 194b, smeysslj 200b, wymeysslel 182a; weydělek 172a, weymluwa 177a, b, wysleychal 168b, wysleychánj 177b, wyteykala 156c, zmeylil 191a, zmeyliti 194b, zeytra 215b;

Samotné **i** se v textu vyskytuje jako spojka, podobně jako v současné češtině. Zde se však užívá grafému **y**. Jeho výskyt je proti současné češtině mnohem hojnější.

děti wěfti, y fvé djlo zaftáwati 189a, Gednomu y druhému 189b, lépe y fwobodněgi 155a, na nich y na gegich dětech 189b, přigely, y se zde vřadily 155b, tak fe y ... řtalo 156b, tu y tam 189c, Y také rodičowé 189b, Y w nebezpečenřtwí 152c, zwěřiny y giných krmj 198b, řádaly, y ho dofáhly 154a, ... ře y pořtel 187b, řiwot y giné neprawořti 153a;

o, ó

U samohlásky **o** (středová zadní) jsem nezaznamenala žádné změny oproti dnešnímu pravopisnému úzu. Po pravopisné stránce jeho užití odpovídá současné češtině. Pokud stojí na začátku slova, je jen v jednom případě použito protetického **v**: *wofykowý lift 167b.*

co 196a, *ctnoft* 198b, *dobrodinec* 196c, *Ewropčan* 198b, *chowal* 212d, *Komornjik* 196b, *mnoho* 198b, *obráttiti* 198b, *pořlala* 233a, *pořtawil* 198b, *řprořtný* 212e, *w tom* 233a, *wiňřowal* 198b;

u, ú

Samohláska **u** (vysoká zadní) je v textu označována dvěma grafémy, přičemž záleží na jejím umístění. Pokud se *u* vyskytovalo na začátku slova, bylo pravidelně označováno grafémem **v**, přičemž nezáleželo na slovním druhu:

včiniti 170b, *nevčinił* 192b, *vgal* 170b, *vkowal* 170b, *vkrutnořti* 173b, *vpřjmný* 211b, *vrozený řtaw* 209b, *vřnul* 211c, *vtonul* 174b, *vtrápený* 197b, *vwaljř* 204b, *vwaliti* 207b, *vřitek* 201c, *vřiwil* 215b;

Ve všech ostatních pozicích ve slově bylo zaznamenáváno stejně jako dnes:

budete 196c, *chalupa* 198b, *gednu* 215a, *kaufek* 215b, *každý* 215b, *mluwil* 184b, *mu* 184c, *muřyl* 215a, *muř* 184b, *k němu* 198b, *pohnul* 196c, *ku práwu* 174b, *ruka* 173b, *truňk* 197c;

ú/ů

V nejstarších tiscích se kvantita neznáčila. U této hlásky začíná až po diftongizaci **ú** v *ou*, kdy se v textech začínají objevovat tři možné varianty pro označování délky této hlásky: *u*, **ú**, *au*. Až od počátku 16. století se začíná prosazovat podoba s **ú**, jeř je poté od počátku 30. let vystřídána diftongem *au*.

Délka je v textu vyznačena pomocí grafému **ů**. V současné čeřtině máme pro označení délky dva různé grafémy: **ú** a **ů**. Grafém **ů**, jenž se začal vytvářet již koncem 14. stol. z dlouhého *ó* přes *uo* (rozvinutí a vydělení labializace před *ó* / *dól* – *duól* – *duol* – *důl*), je v textu využit hojně. Vyskytuje se uvnitř i na konci slova.

Bůh 202b, *dolů* 152a, *domů* 149b, *domy* 200a, *důkaz* 206d, *hrůza* 151b, *chůwa* 151a, *můřeme* 155b, *půł* 149b, *řtůg* 149b, *řwůg* 150b, *tolarů* *zůřtalo* 153a, *wůle* 156b, *způřob* 149b, *zůřtati* 155b;

ú se však na začátku slov v textu nevyskytuje, místo něj je užito diftongu *ou*, jenž je zaznamenán grafémem **au**.

audy 159b, *auhona* 245a, *aumyfl* 206b, *auplatky* 192b, 238c, *auroky* 153a, *auřad* 166a, 168b, *auftně* 248b, *autrata* 215b, *autrpnofť* 178c, 194a, 233a, 236b, *auzkofť* 168a, 171b, 206c, 219b, 223c, 233a, *neuroda* 169a; (všechny případy z textu)

U, Ú

Na začátku věty se objevuje zřídka, je značen grafémem *V. uuu*

V giftěho 214c, *Vpamatowal fe* 187a, *Vpokog fe* 216b, 218d, *Vpřjmný fyn W-č* 211b; (všechny případy z textu).

2.1.3 Dvojhásky

ou

Diftong *ou* je použit stejně jako v současné češtině, je však zaznamenán grafémem *au*.

běhauny 154c, *bohobognau* 199a, *dlauho* 155a, *dlauhý* 199a, *dobry* 198b, *domlauwali* 202b, *daufala* 200a, *daufám* 200b, *druhau* 154b, *hlawau* 154c, *hroznau* 155b, 202n, *chalaupky* 200a, *klobauk* 154b, *kaupily* 154a, *lehnauti* 198b, *mohau* 155a, *nebudau* 155a, *odfauzeny* 202n, *auroky* 153a, *pauhé* 198b, *prawau* 198b, *přigdau* 154c, *Rakaufých* 202d, *fauditi* 200b, *faufedfky* 199b, *wyslauwati* 198b;

ej

Dvojhásky *ej* se zaznamenávala pomocí grafému *ey*. V textu se vyskytuje především v předponě *nej-* (zaznamenána grafémem *ney-*), dále ve 2.os. sg. i pl. rozkazovacího způsobu sloves 5. třídy, někdy také nahrazovala dlouhé *y* (především v kořeni sloves, v nichž se v současné češtině píše *y*, v deverbativech vzniklých z těchto sloves, dále v substantivech s přeponou *vý-* a v adverbiích):

v předponě nej-: *neybezbožněgi* 170a, *neybližffj* 198a, *neymilegffj* 195c, *neymiloftiwěgffj* 168b, *neymladffj* 173a, *neyneffťastněgffj* 171b, *neyprwněgffj* 193b, *neytrpčegffj* 166a, *neyvpřjmněgffj* 205b, *neywěťffj* 203b, *neywysřffj* 168b, *poneyprw* 168b;

ve 2.os., č.j. a č.mn., rozkaz. zp. některých sloves: *dey* 178c, 198b, *choweyte* 155b, *neřjkey* 198b, *pohledeyte* 154b, *pořečkeyte* 177b, *pozney* 165a;

Dá se tedy říci, že *y* se místo grafému *g* (hláska *j*) vyskytuje pravidelně po samohlásce (nejčastěji po samohl. *e*). U přípon *-egffj*, *-ěgffj* se však *g* (*j*) ponechává. Výjimkou je slovo *zdeyffj* 163a (*čehož zdeyffj geho známj fami mohau dofwědčiti ...*).

Další samohláskové odlišnosti

na prodag 184b (neprovedená změna téžeslabičného *aj* v *ej*)

bohobogný 186b (kompozitum s konketem -o-)

2.1.4 Souhlásky

w, W

Ɑ (*W*) je grafém, který označuje vždy a ve všech pozicích souhlásku *v*. Co se týče výslovnosti, staročeské *v* se původně vyslovovalo obouretně. Po 14. stol. je však již hláskou retozubnou. V této době také začíná pronikat mluvený jazyk do psaného, objevuje se tedy mimo jiné i protetické *v-*, jež můžeme najít i v našem textu. (viz výše)

čłowěk 150b, *diwná* 180a, *mluwiti* 196c, *mrtwých* 150a, *nowina* 180b, *powinowána* 196c, *právě* 150a, *promluwila* 196c, *flowa* 180a, *takowé* 150a, *wěcy* 150a, *wěšfcůw* 150a, *wolenj* 202b, *wfwé* 150a, *Wffickni* 150a, *wzal* 202b, *wždy* 202b;

v

Grafém *v* se v nejstarších českých tiscích užíval pro označení hlásky *u*, zpravidla pouze na začátku slov, výjimečně se objevoval i v jiných částech slova. Po předložce, předponě i v jiných pozicích se hláska *u* značila klasickým způsobem: *u*. Často však docházelo k porušování tohoto „pravidla“, po předložce (především před retnicemi), nebo i po předponě se tak objevoval i grafém *v*.

V předložce se používal grafém *v* i před retnicemi.

Grafém *v* značí v textu hlásku *u*, přičemž záleželo na jeho postavení ve slově. Pokud stálo *u* na začátku slova, označovalo se tímto grafémem *v*, v ostatních pozicích se

značilo stejně jako v současné češtině. Pokud stálo *u* na začátku věty, označovalo se opět velkým *v*. *V* autor pravidelně používá i v předložce, v předponě i po předložce a po předponě.

v předložce: *v brány* 155b, 157a, *v něho* 177a, *v pranýře* 183b, *v večer* 187a, *v wzáctné* 181a, 182c;

v předponě: *vbjrati* 156, *včiniti* 203b, *vděliti* 202b, *vkutný* 202c, *vmjniti* 203b, *vmjrati* 178b, *vpamatowal se...* 187a, *vpřjmný* 203b, *vstawičně* 190a;

po předložce: *na vlici* 173b, *k vffjm* 155a;

po předponě: *nevčiniti* 192b, *nevlowiti* 197b, *nevrazil* 194b, *nevtratiti* 155a;

V příběhu **53** je spojení *w wězení* občas nahrazeno *v wězení* se stejným významem. Je to archaismus, důsledek starší obouřetné výslovnosti. Také se začínají objevovat vztažná zájmena bez postfixu *-ž* na konci.

g, G

Pro označení hlásky *j* se v nejstarších tiscích používalo několika grafémů: *g*, *y*, *i*, mezi nimiž docházelo ke kolísání. Postupně se však systém zjednodušoval ve prospěch grafému *g*. Nejstarší tisky rozlišují užívání různých grafémů podle postavení ve slově. Na začátku slova se používal grafém *g* (především před souhláskami), uvnitř slova v zavřených slabikách a na konci slova pravopis ustálen nebyl, zpravidla se zde však užíval grafém *y*. Před zadními samohláskami se v nejstarších tiscích preferovalo také užívání tohoto znaku. Grafému *g* se užívalo před předními samohláskami, ve slovech předponových, a také v druhé části složenin. Grafému *i* se užívalo jen výjimečně, zpočátku jen před zadními vokály, před předními samohláskami jen ojediněle. Grafém *j* se vyskytoval jen zcela výjimečně. Od 2. pol. 16. století se ve všech pozicích začal prosazovat grafém *g*.

I v jednotlivých gramatikách 16. i 17. století je stále patrná jistá nejednotnost. Náměšťská mluvnice a Blahoslavova se shodují: na začátku slova a před předními i zadními samohláskami preferují grafém *g*, na začátku věty však *J*. Ve slabikách zavřených se však má psát *y*. Konstanc preferuje grafém *g*, v imperativech a

citoslovcích však dává přednost *y*. Šteyer prosazuje *y* v předponě *nej-*, dále v imperativích a po samohláskách *a*, *e*, *o*. Rosa píše *y* po všech krátkých samohláskách.

Grafém *g* je v našich textech použit pro záznam hlásky *j*, ne však vždy. Tato hláska se v textu vyskytuje hojně, nejčastěji v zájmenech (osobních, přivlastňovacích), ve tvarech slovesa *být* a ve 3. os. č. mn. V substantivech ji však najdeme minimálně.

býwagj 159b, *dělagj* 153a, *hragj*, *gá gich* 210a, *gako* 153a, *gednjm* 202c, *geft* 204a, *geftli* 210b, *gjtj* 159b, *giž* 203a, *gfte* 160a, *mogi* 202c, *nagaly* 156b, *nepracugj* 154c, *nagednau* 153a, *pigj* 154c, *wognu* 168b;

V textu dochází poměrně často k vynechání písmene *j* (grafém *g*) ve tvarech slovesa *být*. Je rozdíl mezi přítomnými tvary slovesa *být* ve významu existenciálním a ve funkci sponového slovesa, kde je většinou náslovné *j-* (*já jsem mordýř*, *nejsem hoden* aj.) a tvary pomocného slovesa v minulém času složeném (*dověděl sem se*). Pokud se jednalo o vzor, jakým měla být např. *Marie* v příběhu 41, použil autor spisovného tvaru.

přímá řeč:

varianta s j na začátku:...*gá gfem*... 149b,...*potěffen gfem* 160a, *Gá gfem mordýř ...negfem hoden*,...173e – 174a, *gá gfem* ...181a, *gfem přinucena* 183a, *hufarem gfem*,... *w frdcy gfem pohnut*..., *wy gfte dokonalý oficýr* 213c,d, *že gfem diwný*... 217b, *tak gfy hodná* 219a, *gá gfem ten zlofyn* 164, *gak gfy diwný* 223, *fyce gfme wffickni neffřaftnj* 224b, *ty gfy wjc mrtwý než žiwý* 226b;

varianta bez j na začátku:...*dověděl fem fe*...160a, ...*což fte nekauli a nepozorowali noh geho?*...162a, ...*neprawil fem ti*, ...*neposlechl fem tebe* 164a, ...*co fem včini!*...173e, *gá fem včini to, což*...175a, *gak žiw fem nepomyflil*...175b, ...*tak mnoho fem předce nezaflaužil*...175b, *mne, kterýž fem nikdy*..., *mufyli fte*...177a, *poněwadž fem na nj poznal*...*tázal fem fe*...*ty lžjce fem zdědila*...182d, ...*poněwadž fem ... kaupil fem ge, a gak fem*...183a, *kterýž fem*,... *prodag fem nefl*...*a to fem včini!*...184 – 185a;

Pro zajímavost uvedeme poměr obou tvarů:

	<i>jsem</i>	<i>sem</i>
<i>počet</i>	25	114

mimo přímou řeč:

„, *neb gfme wffickni bratřj...*“ 175d;

Ze zmíněných zjištění tedy vyplývá, že grafém *j* vypadává u tvarů pomocného slovesa *být* užitého ve složeném slovesném tvaru s přičestím minulým. Ve spojení se substantivem, nebo adjektivem (funkce sponového slovesa) a ve významu existenčním je tvar *s j* zachován. (viz výše)

Hlávka *j* mohla být označována i grafémem *y*, což máme doloženo i v textu. Např. v již zmíněné předponě *nej-*, jež byla zaznamenávána jako *ney-*. Příklady viz výše.

Dále se *y* místo grafému *g* vyskytovalo v 2.os., č.j. a č.mn. rozkaz. zp.

dey Bůh 178c, více příkladů – viz výše;

Dále ho můžeme najít v dnešní příponě *-ejší*, jež byla značena jako *-eyffj*:

zdeyffj 163a (... , *čehož zdeyffj geho známj fami mohau dofwědčiti...*)

přípona *-ejší*, se však již píše s *g*:

obzwláfftněgffj 208a;

Y tedy zastupovalo grafém *g* pro hlávku *j* především po samohlávce *e*.

Výjimku tvoří cizí slova, v nichž se objevovalo dnešní *j*: *adjutant* 211n, *jarmark* 207d;

g, G

Hlávka *g* se v původně českých slovech nevyskytuje, můžeme ji však nalézt ve slovech přejatých. Docházelo zde však k problému v jejím značení, neboť grafém *g* již označoval hlávku *j*. Zpočátku se pro hlávku *j* i *g* tedy používalo stejného grafému: *g*. Optát tedy navrhl grafém *g* s diakritickým znaménkem, jenž se začíná objevovat v gramatikách od 2. pol. 16. století. Do tisku však nepronikl, neboť většina tiskáren tento grafém neměla k dispozici. Problémy vznikaly také ve výslovnosti, kde docházelo ke kolísání mezi *g-k* v cizích slovech, což mělo za následek pronikání grafému *g* i do

slov domácího původu (*grém*⁴⁶). Proto se někdy v textech naznačovala i správná výslovnost. Především ve slovech cizího původu docházelo k problémům v rozlišování souhlásek *g* a *j*. Lze však říci, že tvary s *g* byly považovány za stylově vyšší, podoby s *j* za domácí, stylově nižší či nářeční. V cizích slovech se po *g* psalo pravidelně měkké *i*, pro což máme v našich textech pouze jediný důkaz: *Wirginye* 197c;

V našich textech je tato hláska zaznamenána jako **g** s háčkem nebo se dvěma tečkami. Objevuje se však i bez znaménka, a to v názvu státu (ne však pravidelně) a v nadpise.

s háčkem nad *g*: *anglická* 194a, *Aylenffpiğl* 164a, *galege* 207a, *inğauft* 210e, v *králowké gardě* 168b, w *Portuğalškém králowftwj* 165c, *purğmistr* 162b, *refyğnyrowal* 210d;

se dvěma tečkami nad *g*: *ffwağr* 193b;

bez háčku či tečky: *na galege* 202n, *Wirginye* 197c;

V předešlém případě, ve slově „*galeje*“, je dobře patrný problém v grafickém záznamu hlásky *j* a *g*.

Velké písmeno **G** nacházíme bez háčku či tečky **Ḡ**.

Generál 211c;

j

Grafém **j** je použit pro označení dlouhého měkkého *í*. (viz níže – Označování kvantity)

dřjwj 194a, *wolenj* 199n, *hospodářftwj* 199a, *gegj* 194b, *obogj děti* 192b, *nepřináležj* 194b, *obzwláfftněgffj* 208a, *panj* 194b, *pogjti za manželku* 199a, *prwnjmu* 189b, *předsewzetj* 203b, *ftogj* 208b, *včijnj* 192b, *vfmjwage* 199a;

Výjimku tvoří cizí názvy, v nichž může grafém *j* opravdu zastupovat hlásku *j*.

Adjutant 211c, *jarmark* 207d, 224a;

---

⁴⁶ Porák, J., tamtéž, s. 88.

c, C

ċ (**C**) patří mezi ostré sykavky, jež se dříve zapisovaly pomocí spřežky, *cz*, *Cz*, výjimečně se také v některých textech a pouze na konci slova objevuje spřežka *tz* (Štětínovy tisky). Na počátku 16. století se začíná stále častěji prosazovat dnešní podoba *s c*, která na konci první poloviny tohoto století převládla. Pro velké písmeno se používalo grafému *Cz*, výjimečně *C*, od druhé poloviny 16. století se opět prosazuje podoba *s C*.

V textu se však tyto hlásky píší stejně jako v současné češtině. Jediným rozdílem proti současnému úzu je pravopis po těchto sykavkách. Jak již bylo zmíněno výše, po *c*, *z* a *s* se pravidelně píše *y*. Příklady – viz výše.

Na začátku slova: *celé* 151a, *ceně* 160a, *ceřtě* 150b, *co* 189b, *cofy* 179a, *což* 196c, *ctnosti* 159b, *cýle* 164b, *cýsařské* 204a, *cytedlnost* 195a;

uprostřed slova: *domácý* 188a, *chceteli* 200b, *hraběcý* 193c, *napomocen* 195c, *nářledugjcy* 195b, *octly* 156b, *otce* 200b, *po roce* 188a, *flaužjcy* 194b, *řrdce* 192b, *řtudnice* 156b, *řyce* 155b, *těžce* 192b, *řkadlec* 191b, *řřecete* 171a, *welice* 200b;

na konci slova: *kupec* 209a, *Lakomec* 189b, *řžic* 183a, *nemoc* 166a, *řic* 166b, *pamatugic* 195b, *pomoc* 193b, *řřwec* 193c, *řřyc* 192b, *řkadlec* 189b, *węc* 204a, *wyc* 203a;

ve skupině *ck*: *anřlická* 194a, *wřřecky* 150b, 202d, *wřřickni* 168b;

někdy se za *c* u přídavných jmen vkládalo *t*: *wřáctná* 195a, 196c, 195c.

č, Č

Hláška *č*, stejně jako hláška *c*, se v prvních tiscích označovala pomocí spřežky – *cž*, (*cz*), *č*. Postupně však začíná převládat varianta s háčkem (*č*), přičemž opět hrála roli vybavenost jednotlivých tiskáren. Na počátku 16. století dochází u různých tiskařů k dalším odchylkám, objevují se i grafémy typické pro hlásku *c*: *tz* (Konáčovy tisky), *cz* (Štětínovy tisky). Psaní pomocí spřežek kritizuje většina mluvnic té doby, neboť se tím snižuje srozumitelnost textů. Mezi nejvýznamnějšími např. Blahoslavova, Náměšťská i Šteyerův *Žáček*, který ovšem podotýká, že se velké *Č* píše často spřežkou, neboť tiskaři:

„nemagj těch welikých liter s puňtjky“⁴⁷. Od 30. let 16. stol. se prosazuje grafém *č*, jen výjimečně se poté objevuje spřežka nebo grafém *c*.

Jako hláska *c*, se i *č* v našich textech psalo stejně jako v současné češtině. Existoval pro něj tedy ve všech pozicích stejný grafém *č*.

Na začátku slova: *čaroděgnice* 150a, *čas* 190a, *čafem* 159b, *čafně* 198b, *čaftěgi* 164b, *čemu* 172a, *černého* 151b, *čertu* 151a, *čerwené* 163a, *četl* 200b, *činiti* 179a, *čiftá* 173e, *čiftotu* 158a, *člowěk* 197c, *čtwrt* 176b;

uprostřed slova: *Hraběncina* 194b, *naučenj* 164b, *neočekáwali* 200b, *ničeho* 193b, *oblečený* 200a, *očekáwage* 151b, *očima* 170b, *otče* 200b, *pláčem* 198a, *počal* 198b, *ráčil* 190a, *řeči* 198b, *vbezpečena* 183a, *začerwenaly* 200a;

na konci slova: *gináč* 160a, 206b, *karabáč* 149b, *pryč* 167a, *zaklinač* 150a;

Velké *č* se označovalo velmi dlouho pomocí spřežky *Cž*, *Cz*, *Czi*, *Cži* z výše zmíněných důvodů. Jen výjimečně se objevovalo *Č*, které zavedly Kralické a Ivančické tiskárny. Ve 2. pol. 16. století se tak začíná objevovat dnešní podoba, jež se však mohla prosadit až mnohem později. (viz výše) V našich textech je jeho podoba již ustálená:

Čafto 214a, *Čtenáři* 229c;

s, S   S

Již v době humanistické docházelo k ustalování pravopisu i této hlásky. Pro označení velkého písemene se používalo velkého točeného *s* (*S*), jeho malá varianta byla psána loměně (*/*) nebo pomocí točeného *s* (*s*), jež se kladlo především na konci slov. Často však docházelo ke kolísání, především na začátku, na konci slova a po předložkách a předponách. V předponě se používal grafém *f*, docházelo však ke kolísání a od 2. pol. 16. stol. převážilo točené *s*.

Písmeno *s* je v textu označeno několika grafémy. Velké *S* bylo vždy točené, psalo se tedy stejně jako již v době humanistické i v současné češtině. Malé *s* mělo dvě podoby: dlouhé lomené *f* a malé točené *s*.

---

⁴⁷ Porák, J., tamtéž, s. 23.

Shledal 159b, *Skrze* 156d, *Služebnj* 181b, *Slyšfjce* 180a, *Smilowal* 204b, *Sotwa* 156b, 182d, 178c, *Saufedé* 162c, *Stále* 179a, *Staršfj* 165d, *S tjm* 160a, *Stũg* 149b, *Swé* 158a, *S welikau* 168a, *Syn* 167b, 204b;

U malého *s* záleželo, podobně jako v době humanistické na postavení ve slově.

Konstanc ve své gramatice preferuje na začátku slova psaní *s* (točené) pouze před hláskou *h*. Lomenou variantu (*f*) upřednostňuje i Šteyer. Náměšťská mluvnice požaduje psaní *s* lomeného (*f*), velkého točeného (*S*) a na konci slov opět točeného (*-s*). Gramatikové se tedy v zásadě shodují. V Borového textech je situace obdobná.

Na začátku slova: *famým* 197c, *se* 191b, *fedě* 197c, *fekeru* 191a, *fem* 217k, *flyšfjm* 213d, *faumrak* 162a, *we fnách* 169b, *ſotwa* 151a, *ſaudila* 207d, *ſpali* 216c, *ſaufed* 191b, *ſtáti* 151a, *ſtrachem* 151a, *ſwým* 197c, *ſyn* 169b;

Výjimku tvoří slova, která začínají na souhláskovou skupinu *sh*: *shladjt'* 150a, *shledal* 159b, *shořel* 159b, *shořj* 197c, (*on*) *shýbna se* 250a.

Pravopis se tedy neliší od pravopisu gramatik 17. století.

Uprostřed slova: *čafy* 176a, *Indyanšký* 198b, *gifiťebych* 199a, *gifiťy* 184b, *gfem* 213d, *do leſa* 191a, *myšliwcem* 191a, *mšty* 184c, *mufyla* 184b, *nemilofrdný* 198b, *neofprawedlnj* 184a, *neſl* 191d, *oštrý* 157b, *poſtarati se* 191c, *profyl* 192a, *wyſleychal* 168b, *Zuſtaň* 198b;

výjimečně je *fwolil prosbě* 174c;

na konci slova: *abys* 204b, *bylabys* 149b, *čas* 149b, 162a, *hlas* 151a, *nás* 175a, *nebylbys* 165a, *podnes* 165d, *podpis* 168a, *wás* 160a, *wás s tjm* 194b.

Pravopis předložek i předpon byl velmi rozkolísaný a působil často problémy. Gramatikové se snažili najít v tomto systému nějaká pravidla. (viz níže) V předložce se již od 16. století používalo v písařském úzu klasické točené *s* (*s*). Tato tendence pokračuje i v Borového textech.

V předložce: *přes defet* 160a, *přes hlawu* 151b, *přes hřbitow* 150b, *s nj* 199a, *s njm zacházeti* 166b, *s obiljm* 161b, *s pekařem* 161a, *s fwým* 154c, *s těma děwkama* 155a, *wás s tjm* 194b, *s tau wýminkau* 162c, *s třeſaucý rukau a s bázliwým frdcem* 204b;

Ve skupině *ss* převažoval grafém *sf*, což můžeme pozorovat i v našich textech, převážně ve slovech cizích. **Přejatá slova** zřejmě podle stupně zdomácnění mají buď zdvojené (*sf*), nebo jednoduché *s*: *kasfy peněz* 156b, ale *kafýr* 205c, *kommisfař* 205c, ale *Minystr* 168b;

Lomené *f* se tedy psalo na začátku a uprostřed slova. Na konci a v předložce se psalo *s* točené. U cizích slov byl ovšem pravopis jiný. Často se v nich objevovalo *s* točené a za ním *s* lomené (*sf*), záleželo ale i na míře přejetí slova. Výrazy častěji používané nejspíše převzaly český pravopis a psaly se již klasickým způsobem. Viz výše.

š, Š Šf

Souhláska *š* se v 16. století označovala opět několika grafémy: *ff*, *fs*, *š*, přičemž záleželo na postavení ve slově. Pro velké *š* se používala spřežka *Sf*.

Pro velké písmeno *Š* Borový používá spojení dvou grafémů. Psalo se jako velké točené *S*, za kterým následovalo malé lomené *f*, tedy *Sf*. Opět je tedy pravopis shodný s pravopisem doby humanistické.

Sfel 186c 188a, *Sfla* 157a, *Sflechetný* 210e, *Sfwec* 194b;

U malého *š* opět záleželo na postavení ve slově. Jazykovědci preferují na začátku slova i uvnitř psaní *ff*, což trvá i v Borového textech.

Na začátku slova *ff*: *ffaty* 175b, *ffedefátilet* 201a, *ffest* 169a, *ffibenice* 169b, *ffkoda* 203c, *fflo* 178c, *ffpičky* 191a, *ffplichtawé řeči* 181b, *ffřařně* 186a, *fftěřtj* 185b, *ffwagrem* 193b, *ffwec* 193n;

uvnitř slova *ff*: *chceffli* 183a, *geffto* 176b, *mrfftil* 170b, *neymenffj* 175c, *neyneffřařněgffj* 171b, *neffřěřtj* 178d, *pohřeřřil* 168b, *poruffené* 165c, *pospjffil* 186c, *fklopiwffj* 200b, *spjffe* 182c, *wffak* 178d, *wffemohaucý Bůh* 171b, *wffickni* 168b, *wffudy* 181b, *wmeyfflel* 182a, *zakauffeti* 178b, *zwláffř* 170c;

Na konci slova se v 16. století prosazují varianty *fs*, *š* s háčkem, se dvěma tečkami, nebo s vodorovnou čárkou. Většinou však tiskaři preferovali spřežku, neboť, stejně jako v předchozích případech, neměli potřebné litery. *Š* s háčkem prosazovaly

především moravské tiskárny (Kralice, Ivančice). Šteyer se ve svém pravopise řídí podle vzoru Bible Kralické, používá tedy –š.

V našich textech je však situace odlišná. Na konci slov je ve všech případech použit grafém *š*.

Na konci slova *š*: *gedesš* 164a, *mluwjš* 219b, *muřyš* 165a, *můžesš* 164a, *Náš General* 212a, *nedořtanesš* 197c, *newjš* 149a, *obrářjš* 218a, *polepš fe* 205a, *pořpěš* 164a, *poznáwáš* 204b, *řřliš* 179a, *řřřřrawjš* 204b, *půgdesš* 227a, *řřesš* 222d, *vwaljš* 204b, *wáš* 168b, 192b, *wezmesš* 149b, *znáš* 217d;

Ve skupinách *šš*, *šs* (*vyššř, ...*) se v době humanistické prosazovaly různé sprežky, mezi nimi: *řšřř*, *šřř*, *šř*. Jazykovědné příručky však uvádějí jen varianty *šřř*, *šř* (Náměšťská mluvnice).

wyšřřř 168b, 170b, *neywvyšřřř* 168b;

Pokud tedy stálo v našich textech malé *š* na začátku nebo uvnitř slova, používalo se k jeho označení pravidelně spojení dvou gotických lomených *s* (*řř*), přičemž nezáleželo na slovním druhu ani na tvaru slova (*chceřřli* 183a). Pokud stálo *š* na konci slova, používalo se také pravidelně točené *s*, nad nímž byly dvě tečky. Často se však v textu stává, že tyto dvě tečky splývají a působí tak dojmem háčku. Nejčastější výskyt grafému *s* se dvěma tečkami je u 2. os. sg. ozn. zp. sloves dokonavých, u 2.os. bud. času sloves a u přivlastňovacích zájmen *náš* a *váš*.

Ve slovech, v nichž se i dnes píší dvě *š* za sebou, se používalo točené *s* se dvěma tečkami, za kterými následovala dvě gotická lomená *s* (*šřř*). Viz výše. Pokud slovo končilo na *š* a následovala přípona *-stvo*, používalo se grafému *š* + *řtwo*.

towaryšřtwo 151a;

z, Z; ž, Ž

Hlásky *z*, *Z* se již v 16. století označovala stejně jako v současné češtině. Hláska *ž* se však v některých tiscích ještě zaznamenávala bez háčku (tisky venkovského

charakteru – *zi*). Stejná situace byla i u její velké varianty, pro niž tiskaři literu neměli. Používali tedy opět *Z*, popř. *Zi*, *Zě*, přičemž háček nad samohláskou měl značit měkkost předešlé souhlásky. Grafém *ž* se u malé varianty rozšířil poměrně rychle, u velkého písmene se velmi dlouho používalo spřežky. Teprve od 2. pol. 16. stol. se začíná výrazněji prosazovat *Ž*, opět především v již zmíněných moravských tiskárnách. Jazykovědci preferovali odstraňování spřežky (Šteyer, Náměšťská mluvnice), přesto se ještě v 17. století objevují texty, které spřežku u velkého *ž* preferovaly.

Velké písmeno *Ž* má v textech dvojí podobu. Stejně jako hláska *y*, je i zde odlišné v nadpisech, kde se podobá spíše dnešní číslici 3 - **3**. V samotném textu se však jeho podoba (kromě háčku) neliší od písmene *Z*. Nedělá nám tedy problém ho rozpoznat.

Hlásky *z* i *ž* se v textu označují stejnými grafémy jako v současné češtině. Nezaznamenávají se tedy již pomocí spřežky. Nezáleží na slovním druhu ani na postavení ve slově. Vztažná zájmena jsou zásadně s postfixem *-ž*. Pravopisné rozdíly nacházíme v předponách *s-*, *z-* a *vz-*, jejichž psaní je v některých případech odlišné.

bez otce 228b, *brzy* 163c, *hrozný* 172b, *ofwobozen* 163b, *penjze* 163b, *přicházým* 160a, *rozneřla* 180b, *řezal* 173a, *skrze* 194a, *zacpal* 173a, *zmeyliti* 194b, *znamenitá* 197b, *za celé* 180a, *zaplacenj* 160a, *způsob* 176a, *zase zarmautili* 228a, *zgednaný* 194b;

Zemanovi (163b);

z čehož 229d, *každá* 200a, *když* 163b, *o krádeži* 168b, *kerěž* 172b, *kerjž* 214e, *manželka* 227c, *nůž* 173a, *poněwadž* 168b, *flaužjcy* 194b, *tehdáž* 172a, *vfaužený* 219e, *žádal* 163b, *žádný* 199b, *že* 163b, *žena* 219a, *žita* 160a;

Žena 216c, *Žid* 174n, 174b;

Při psaní předpon prosazují již jazykovědci doby humanistické etymologické psaní. Je však velmi obtížné původ slova dohledat. Ve většině případů se tak psaní řídilo výslovností, přičemž často vznikaly dubletní tvary. Šteyer zavádí pravidlo, jež slouží jako pomůcka dodnes: *s* se psalo ve významu dohromady, dolů a z povrchu pryč, *z* značilo změnu stavu.

V textech se však stále objevuje značná rozkolísanost.

rozdílné:

z: král s njm zdělil fwé frdce 167b (Jg. díl 5., s. 613), *krwj zmočené* 173c (Jg. díl 5., s. 717, odkaz na W.), *zpletený mozek* 221d (Jg. díl 4. S.241, uvádí jako tvar zastaralý), *zplniti* 219b (slib, Jg. se nevyskytuje), *zpomoženo* 160a (Jg. ze slova *zpomoc* díl 5., s. 746), *zpotřebowalo* 186b (Jg. díl 5., s.747, odkaz na Dobrovského *Deutscheschisches Wörterbuch*), *zprawowati* 158a, 200b (význam *říditi*, Jg. díl 5., s. 751, odkaz na Rosu a Weleslavína), *do zroftu* 174b (Jg. díl 5. S. 774);

s: stencj fe 156b (díl 4., s. 303), *strápenému otci* 210d (Jg. díl 5., s. 784, W.), *být ftrofkotán* 174c (Jg. díl 4. s. 361, W., Exod., Troj.), *strýzněno* 177b (Jg. neuvádí);

stejně:

z: zbohatnauti 160a, *zdaleka* 154b, *zdlauha* 164a, *ptácy geg zhljdlí* 179a, *zgednaly byt* 154a, *zkažen* 156b, 159b, 166b, *zkrátka* 154b, *zmordowal* 173c, *znuzeli* 159a, *způsoby* 177a, *způsobili* 161c, *zteyral* 165a, *ztjffil fe* 188a, *ztratiti* 172a, *ztratilo* 182c;

s: shořel 159b, *fklopiwffi* 200b, *fnjžiti* 154b, *fpatřil* 186d, *fpěffně* 164a, *firnete* 165b;

vz- : wztáhl ruku 229a;

zjednodušená předpona vz-: *schopiwffi fe* 242b (Jg., díl 4., s. 82), *spamatowati fe* 152a, 251a, *spomjnal* 234a (Jg. díl 4., s. 227), *otec se zpamatowal* 173c (Jg., díl 5., s. 737 – méně vhodná varianta), *zpomenul* 220a (Jg., díl 5., s. 746, zastaralé);

V textu se objevují odchylky od současné pravopisné normy, můžeme však říci, že převažují tvary, které dnešnímu pravopisu odpovídají. Předpona *vz-* se v textu vyskytuje jen výjimečně, ve většině případů je zjednodušená a zastoupena předponou *s-*, případně *z-* s uplatněním znělostní asimilace.

ř, Ř

Hlávka *ř* se v nejstarších tiscích psala pomocí spřežky – *rz*, výjimečně i *rž*. Stejně jako u předchozích písmen, i pro *ř* bylo zapotřebí speciální litery, kterou některé tiskárny neměly k dispozici, proto se zde poměrně dlouho udržovala spřežka. Již ke konci 15. století se však objevuje současná podoba této hlávky, prosadila se ale až od 30. let 16. století.

Jazykovědci 16. a 17. století prosazují psaní bez spřežek, především u malé varianty (Náměšťská mluvnice, Šteyerův *Žáček*,...). Jan Blahoslav požaduje odstranění spřežky *i* u velkého *ř*, jež se má zaznamenávat s tečkou na straně (*R.*).

Hlásk *ř* je v textu zaznamenána stejně jako v současné češtině. Nezapisuje se již pomocí spřežky, ale grafémem *ř*, přičemž nezáleží ani na slovním druhu ani na pořadí ve slově.

bauře 174c, *bratřj* 175d, *dobře* 217d, *dwoře* 166a, *mordýř* 173e, *auřadu* 166a, *podezřenj* 168b, *prostředků* 167a, *překazyl* 170b, *přetruchlá* 180b, *přinucen příjňěgi* 166b, *řekl* 175b, *řkaucy* 233a, *střjbrných* 182c, *šfetř* 164a, *weřegně* 163b, *zawřel* 166b;

Velká varianta se značila pomocí spřežky – *Rz*, *Rž*. Od 2. pol. 16. století se však prosadila především varianta *Rž*, kterou preferovali i některé mluvnice. (Náměšťská)

Velká varianta hlásky *ř* se v našem textu nevyskytuje.

d, t, ň

V nejstarších tiscích se pro označení měkkosti souhlásky před vokálem *e* používalo samohlásky *i* (*die*, *tie*, *nie*). Skupina *ie* se však používala i pro označení dlouhého *í*, brzy se tedy začíná u písmen *d* a *n*, později i u *t*, objevovat diakritické znaménko v podobě tečky, apostrofu, háčku, ležaté čárky nebo i vlnovky. Nejčastěji a nejdříve se diakritické znaménko vyskytlo nad písmenem *n*, poté u *d* a nejpozději u litery *t* (je u ní nejméně místa). Ještě na počátku 16. století se pravidelně vyskytují spřežky. Od 30. let 16. století však dochází k přesunu háčku nad následující samohlásku *e* a k rozšíření tohoto způsobu psaní. Opět však záleželo na vybavení jednotlivých tiskáren.

U velkých písmen se *i*-ová spřežka používala mnohem déle – až do konce první pol. 16. stol., opět z technických důvodů. Psaní bez spřežek prosazují opět moravské tiskárny (Ivančice, Kralice).

V našich textech se již pravidelně používá háček nad následující samohláskou *e*.

děti 165n, *děwky* 153b, *hleděl* 152a, *poděkowati* 234a, *prodělati* 186d;

djtětem 229b, *nawšfřěwowati* 231b, *nešfřěfj* 155b, 191b, *těma* 155a, *těšfřiti* 231b;

bjdně 191b, *denně* 186b, *mjrně* 214a, *poněwadž* 234a, *fnažně* 168b;

Před samohláskami zadními se diakritická znaménka prosadila mnohem později, především u písmene *t'* se velmi dlouho udržela spřežka. Od konce 1. pol. 16. stol. začínají spřežky mizet, stále častěji se objevuje diakritické znaménko u souhlásky.

V našich textech je situace opět ustálená, pravidelně se i před předními vokály vyskytuje háček u souhlásky.

šťafně 165a, *šťafného* 191b;

Pouze pro písmeno *ň* se v našich textech užívá dvou diakritických znamének. Ve většině případů nacházíme nad *n* háček, ve slově „*koňskou*“ se však v textu objevuje tečka, což může být ovšem způsobeno i stářím dokumentu.

koňkau 162a, *včiň* 209a, *zůstaň* 155b, 224d;

I na konci slova se užívá pravidelně háček: *byt'* 167b, *pocit'* 165a, *tut'* 155a, *wždyt'* 155b; Jedinou výjimku tvoří původně i-kmenová substantiva (dnešní vzor *kost*), u nichž se na konci slov pravidelně užívá tvrdé souhlásky. I v pravopise se zachovala původní tvrdá výslovnost. V 16. století byl tento jev nejspíše ještě spisovný, až v 18. století ho gramatiky hodnotí jako nářeční (moravský). Viz Hláskosloví – Souhláskové zvláštnosti.

chut a pamět 164a, *obět* 173b, *odpowěd* 169a, *zed* 187b, 229a, 248b, 250a;

2.1.5 Užívání velkých písmen

S velkým písmenem se píše:

Jména vlastní: *Aylenšťpiğl* 164a, *Bohumil* 239d, *Cýsařowna Marye Terezya* 209b, *Dobromil* 163b, *Franěk Hamra* 237b, *Jindřich IV.* 194a, *Klárka* 240c, *Ladiflaw* 201b, *Marye* 185c, 201d, *mladý Pán z Weselé* 150b, *mladý Pán W-č* 209b, *Pan Tachtler* 250b, *Smita* 172a, *Toms* 235b, *Wilfeld* 227a;

Posesivní adjektiva od nich utvořená: *Bohumilowo gméno* 245a;

Jména obyvatelská: *Amerykán* 198b, *Ewropčan* 198b, *Indyan* 198b, *proti Turkům* 211b, *Žid* 175d;

Adjektiva od nich utvořená: *Anglická Králowna* 194a, *pfe Indyanský* 198b;

Číslovky řadové při označení panovníků (stejně jako dnes): *Jozef Druhý* 207a;

Jména podle příslušnosti ke společenské vrstvě a k náboženství: *Křesťan* 175d, *mladý Pán z Weselé* 150b, *Pan Tachtler* 250b;

Jména míst (země, krajiny, města): *w Berljně* 156b, *w Brandeburce* 180c, *w Dalmacyi* 210d, *w Frankfurtě* 207d, *w Karlfruhe* 248a, *we wfy Lintorfě* 235a, *na Pokoři* 199a, *w Portužaljském králowstwj* 165c, *w Rakaufých* 202d, *Stod* 248a, *Wirginye* 197c;

Adjektiva od nich utvořená: *w biskupstwj Osnabryjském* 235a, *na panstwj Bádensském* 248a;

Tituly a hodnosti: *Cýsař Pán* 206a, *Cýsařowna Marye Terezya* 209b, *gako Dámy* 154a, *Generálowi geho Adjuant* 211c, *Pan Generál* 211c, *Panj Hraběnka* 196b, *Knjže* 249a, *Anglická Králowna* 194a, *geho Miloft Král* 169a, 177a, 195a, 193c, *Laytnant* 210d, *od Minystra* 170a, 194a, *Obrft* 211b, *Prync* 248b, *za dworskau Radu* 206d, *Pan Rada* 250b; *Zeman* 159b, *Zeman* 161a;

Adjektiva od nich utvořená: *do Hraběncina domu* 194b, *ale Waffe hraběcý Miloft* 193c, *Waffe cýsařská Miloft* 210a;

Běžná občanská povolání jsou však psána malými písmeny: *kantor* 189c, *kafýr* 205c, *kommisřař* 205c, *komornjk* 178d, *kupec* 209a, *řaudce* 177b, *ředlák* 175b, *řřwec* 193n, *wachtmiftr* 212, *zednjc* 186b apod., až na výjimky, které tvoří zaměstnání velmi ctěná a vážená: *Doktor* 233a;

Postavy náboženské: *Bůh* 192c, 188a, *gednoho Otce, kterýž w nebefých přebývá* 175d;

Adjektiva od nich utvořená: *Božřká prozřetedlnofť* 186n;

Zdvořilá oslovení v dopisech: *Wyřoce vrozený Pane!* 168a, *Neymilegřřj Pane Otče!* 210f, *Ach milý Pane!* 248b, ale Hraběnka řevci: *Neymilegřřj přřjteli!* 195;

Velká písmena se v některých případech užívají podobně jako dnes, jejich psaní však nebylo dlouho ustáleno. Působil zde vliv latiny i němčiny. S velkým písmenem se psala vlastní jména a adjektiva od nich utvořená, dále názvy obyvatelské i s adjektivy, názvy míst i s adjektivy, tituly a hodnosti. Velká písmena vyjadřovala i společenské postavení, projevy úcty náboženské a světské. I adjektiva přivlastňovací se psala s velkým písmenem, ne však pravidelně, viz výše. Pravidelně se psala velká písmena u názvů spojených se jménem božím a s adjektivy od tohoto názvu utvořenými. Pro označení obyčejných lidí se užívala písmena malá.

Úcta se vyjadřovala již oslovením v dopisech. V dopisech určených urozeným či bohatým lidem se psala velká písmena, uvnitř dopisu se však psalo písmeno malé. Pokud se jednalo o obyčejné lidi, na něž se obrací vrchnost, psalo se oslovení s písmenem malým.

2.1.6 Souhláskové skupiny

Souhláskové skupiny vznikají ve slovech, v nichž je na druhém místě hláska *r*, *l*, *n*. Po neznělé souhlásce se tak vkládá souhláska *t*, po znělé se vkládá *d*. Většina z těchto změn jsou původně nářeční. Setkáváme se ale i s jinými souhláskovými skupinami, které likvidy *r* a *l* ani *n* neobsahují. Většinou jde o spojení sykavky s hláskou *d*, popř. *t*. Převážně se jedná o změny, jež spadají do 14. století.

V dalším vývoji dochází ke splývání souhlásek v těchto skupinách a většina z nich později zaniká (*dc* – *c*, *tc* – *c*, *dl* – *l*, *tl* – *l*, *dn* – *n*, *tn* – *n* ...).

ct *wzáctný* 165b, 181a, 196c, 230b, 246b, *w wzáctném domě* 153a, 195a, *wzáctněgffj* 231b;

dc *dcerku* 199a, *dwadcetidwauletau dceru* 200a, *před dwa a dwadcýti lety* 212d, *dwadcetkrát* 240c, *dwadcetnjc* 155b, 156a, 157a, *předce* 167b, 191a, 192c, 160a, 203b, *třidcet* 212d;

dč *radči* 161c, 181a;

dl *cytedlnoft* 195a, *mučedlnické koruny* 180b, *prozřetedlnoft* 173b, 186n, *prozřetedlně* 158a, 238a, *sedlšký* 199n, *smrtedlná postel* 231b;

- tc**   *owotce*;
- tk**   *ftkwoftně hodowaly* 154a, 220a;
- tn**   *fproftný* 195a, b, 212d;

2.1.7 Samohlásková kvantita

V této kapitole se zaměříme na popis samohláskové kvantity v textech A. Borového a především na změny v této kvantitě. Budu vycházet z textů D. Šlosara⁴⁸ a z Porákovy *Humanistické češtiny*. Šlosar čerpá především z Blahoslavovy *Gramatiky české*, příklady tedy uvádíme i z ní.

Původní písařský úzus byl značně rozkolísaný. Kvantita se označovala různým způsobem, což se do jisté míry odrazilo i v tisku. Délka se tak značila buď pomocí spřežek (*aa, ee, ij, ii, uu*, později i *ie, ije, ye, uo*) nebo diakritických znamének (*á, é, ú, ý*). Pro dlouhé *á* tak existovaly varianty *a, aa, á*. *É* se značilo pomocí grafémů *e, ee, eé, é*. Dlouhé *í* se označovalo *ij, ii ie, ije* a *ú* pomocí liter *u, ú, uo, ů, ü, au*. Systém byl tedy značně nejednotný. K jeho ustálení dochází později především vlivem tisku, tedy vyrovnávacími tendencemi mezi jednotlivými tiskaři.

V našich textech je již označování kvantity samohlásek ustálené, značí se pravidelně pomocí diakritických znamének, tedy čárky nad vokálem (*á, é, j, ó, ú (ů), ý*), stejně jako v současné češtině. Jediným rozdílem je označování dlouhého *í*, jež se značí pomocí grafému *j*, a dlouhého *ú*, které se ve výjimečných případech zaznamenává pomocí grafému *au* (*k večerau*). Viz níže.

V našich textech ovšem dochází ke kolísání v délce jednotlivých slov, proto se v následujících statích zaměříme především na tuto problematiku.

---

⁴⁸ Šlosar, D., *Samohlásková kvantita v době Adama Michny z Otradovic*. Listy filologické, 1969, ročník 92, s. 340 – 345.

Šlosar, D., *Příspěvek k poznání české kvantity v 16. století*, In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity Brno, 1962, ročník 11, s. 91 – 97.

2.1.7.1 Krácení

a) Substantiva

Již v nejstarších textech dochází ke kolísání kvantity v různých slovních druzích. Ke krácení dochází u substantiv rodu ženského především u typu *skala, čara*, u neuter typu *jmeno, leto*, které se vyskytuje i v našem textu v ustáleném spojení (viz níže). Slovo *prah* se ve zkrácené podobě objevuje v Jungmanově slovníku (Jg., díl 5., s. 961).

V našich textech dochází tedy ke krácení substantiv:

v kořeni slova: *dívčicy* 215a, *w půl letě* 157a, 184b, *prah* 250c;

v předponě: *příčinu* 250b,a;

v koncovce: *rodičowę* 189b;

po dlouhé slabice: *příkázanj* 171b (Jg. díl 3., s. 570, odkazuje na Dobrovského a D. A. z Veleslavína), *k snjdanj* 189d (neutrum, Jg., díl 4., s. 210 uvádí *snídání* i *snídaní* s doklady z Veleslavína, Komenského aj.);

v druhé části složeniny: *kratochwile* 221d, 230b, *okolostojičnosti* 235b, 242c;

v cizích slovech se kvantita často neoznačovala: *Indyan* 198b;

Pouze v jednom případě se v textu objevilo krácení v nominativu pl. substantiv rodu mužského. V ostatních 19 případech je délka dodržena. Jedná se o jev, který se v textech 18. století vyskytoval poměrně hojně, v našem textu však jen ojedinele.

Ve slovech *kratochwile* a *okolostojičnosti* se jedná o krácení druhé části složeniny, přičemž první zmíněné slovo je přejímka z němčiny – *Kurzweile* (hybridní kalk).

V textech se poměrně často objevuje krácení měkkého *i*, což může být způsobeno všeobecnou tendencí ke krácení vysokých samohlásek – *í, ú*, jež probíhala již v 17. století.

b) Adjektiva

Text neposkytuje téměř žádné doklady na krácení v adjektivech. Odvozené adjektivum *Indyanský* 198b neznačí délku stejně jako jeho základové slovo *Indyan*.

Ojedinele došlo ke krácení po zdloužené předponě v základu slovesného adjektiva:

nástawajícý 185a;

V předponách některých sloves docházelo k dloužení. V tomto našem případě se jev neprosadil, brzy začala převažovat dnešní krátká podoba (viz níže).

V zájmenech v našem textu ke krácení nedocházelo, ačkoliv se jednalo o jev v té době poměrně častý.

c) Číslovky

nemalo gde k frdcy 193b, *třileté děwčátko* 172b;

Ke krácení v číslovkách docházelo již v 16. století, jedná se tedy o jev poměrně častý. Šlosar podává příklady na toto krácení z několika různých zdrojů. (*Jeana de Léry Historie o plavení se do Ameriky, list Řehoře Hrubého z Jelení z r. 1513, ...*⁴⁹) Mezi jinými uvádí příklady podobné našim, např.: *dvanact*, *patý*, *nemalo*⁵⁰;

d) Slovesné tvary

Ke krácení dochází ve kmeni přítomným slovesných tvarů určitých:

předpiffe 233a, *láfka slabne* 216a;

Krácení nastává v minulém kmeni sloves: v přičestí minulém:

a: *hrala* 195b, *hrali* 189b, 163b, 166a, 169a, 204b, 226b, 195c, 206a, *newyhraly* 153, *prohral* 150b, 210, *wyhraly* 153, *zdrahal* 213b;

i: *wypigeli* 220a,a, *zagikal* 195a;

Krátká zůstává předpona v přičestí trpném (patrně vlivem infinitivu): *napomocen* 160a, *napomocna* 233a, *napomocni* 163b.

⁴⁹ Šlosar, D., tamtéž, s. 93.

⁵⁰ Šlosar, D., tamtéž, s. 95.

Krátký tvar převažuje v přičestí minulém u sloves dvouslabičných i u sloves od nich odvozených. Je to dáno všeobecnou tendencí té doby, v níž docházelo ke krácení ve dvouslabičných slovesech i ve slovesech od nich odvozených. Šlosar uvádí příklady jako: *byti, psati, říci, vžiti, ...*;

V infinitivním kmeni předponových sloves:

e: *doneſti, doweſti* 205c, *nalezti* 197b, *odneſti* 159b, *odwezti* 167a, 208a, *predneſti* 180a, *preneſti* 195a, *přiweſti* 152a, *vweſti* 182b, *wezti* 194b;

i: *dobyti* 235a,a, *odgiti* 234a, *vžiti* 188a.

Krátké se v supinu: *ſpat gti muſyl* 190a;

Krátkost v infinitivech s předponou je Šlosarem hodnocena jako archaismus, který byl již v 16. století na ústupu. Dálo se tak především kvůli dlouhým tvarům infinitivů prostých, které tyto odvozeniny ovlivňovaly.

Bez krácení je *přigjti* 152a;

Dlouhý tvar se v textu objevuje pouze v jednom případě, převažují tedy tvary zkrácené.

V přechodníku přítomném se krátké pravidelně ve tvaru pro rod ženský a střední:

ſedic v brány – promluwila 155b, *magic tělo nakwaſſené- zemřela* 157a, *magic* 207d, *chtěgic-přišla* 182d, *myſlic* 208a, *vſmjwagic ſe* 210a, *(ona) pamatugic* 195b, *magic napſaný – vydala* 248c, *bogic ſe - nechtěla* 249d; *(děwčátka) hladic a ljbagic ruce - žádalo* 172b.

Ke krácení dochází v našich textech pravidelně u přechodníku přítomného rodu ženského i středního, což je opět jeden z jevů, jež zmiňuje i D. Šlosar. Opět se již v 16. století jednalo o archaismus dochovaný především vlivem starších tisků.

e) Příslowce

V textu se objevuje poměrně hojně tvar *zytra*. Tato podoba s *y* nebo *ý* po sykavce byla rozšířena už od 16. století zejména v tiscích kralických. Vedle ní však už tehdy byla běžnější podoba s *ej* (*zejtra*).

zytra 216b, 216b, 218d, 219a,249c, 250b;

Ke krácení u sloves dochází tedy nejčastěji ve kmeni příčestí minulého (*hrala, zajikal* aj.), v předponě *na-* příčestí trpného (*napomocen*). Dále krátí předponové infinitivy sloves typu (*donesti, odvezti*). Pravidelně dochází ke krácení samohlásky *i* v přechodníku přítomném rodu ženského a středního. Z ostatních slovních druhů krátí substantiva, nenalezla jsem však ani jediný případ krácení adjektiva, zájmena či adverbia.

2.1.7.2 Dloužení

a) Substantiva

V kořeni slov:

dwěře 152b, 173c, 230a,a, *chwjłku* 224c (Jg., díl 1., s. 838, demin. z *chwjle*), *klénoty* 167a (Jg., díl 2., s. 64), *za nǎdra* 249d (starobylé, již od 16. stol.), *péro* 210e, *pichlawoſt* 215a (Jg., díl 3., s. 81, ze slovesného adjektiva *pichlavý*), *zaufánliwoſt* 172b;

v koncovkách:

bratřj 175db (vliv deklinace *ьja*-kmenové), *na křjdléch* 244b (v 6.pl.), *mužj* 217a (dlouhá koncovka podle *i*-kmenů mužských), *k snjdanj* 189d (neutrum podle vz. *znamení*: Jg, díl 4., s.210), *k wečerau* 165a; (došlo ke zdloužení koncovky *ú* a k následné diftongizaci v *ou*);

ve složenině:

polaumrtwá 241c (zdloužené *ú* se mění v *ou*); slovo *polaumrtvý* se objevuje v Jg., díl 3., s. 259 vedle slov podobných *polaunahý, polauletní* aj.

Šlosar ve své stati uvádí typ *sedláci*, v němž docházelo již v nejstarších textech ke krácení. Náš autor dlouhou koncovku dodržuje; mimo jiné je to dáno i jeho původem z jihozápadočeské nářeční oblasti. V textu o *Samohláskové kvantitě v době A. M. z Otradovic* jsou zmíněny tvary *hostí, hadí, muží*. Mužské *i*-kmeny sice zanikly, ale

jejich koncovka nominativu plurálu *-í* se využívala jako další možnost v deklinaci substantiv rodu mužského⁵¹.

b) Adjektiva

Dloužení v základu:

láskavým napomenutjm 171a, *nerád* 182a;

v předponě:

nástavajícý swadbu 185a.

Adjektivum *láskavý* stejně jako další dvě adjektiva se v Jungmanově slovníku v dlouhé variantě neobjevují. Autor se patrně analogicky řídil délkou v základovém slově: *láska*, *rád*. S dloužením v předponě adjektiv se sice nesetkáváme, slovo *nástavající* je však původně deverbativum. Dloužení v předponách sloves se v této době objevovalo, nebylo však pravidlem a ani se neprosadilo.

c) Zájmena

Blahoslavova *Gramatika* se vyslovuje také ke kolísání v kvantitě u zájmen. Delší tvary zájmen přivlastňovacích zde hodnotí jako stylově vhodnější a vyšší, krátkou variantu považuje za domácí, stylově nižší.

V našem textu se objevuje stará délka v zájmenu přivlastňovacím *náš*, *náše*, *náše*, avšak pouze v jednom případě: *náffi faufedé* 201b. K dloužení dochází ale i u zájmen osobních, především ve 3. osobě množného čísla. Tyto tvary, které se vyskytují v našem textu poměrně hojně, hodnotí Blahoslav jako nářeční, a to domažlické, což by odpovídalo původu našeho autora. D. Šlosar však dodává, že se v této době jednalo o jev běžný i v jiných částech tehdejších Čech.

gj (*aby gj žádný giný ... nedostal*) 157a, 182a, *gjmi* 224a s *njmi* 207d, 232c,p, 210b, 237c, 225d, 170b, *mezi njmi* 175b, 231c, *za njmi* 227a.

---

⁵¹ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J., *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 145.

d) Číslovky

Dlouhá koncovka u číslovek *tři*, *čtyři* (*čtyřj* 174c, *třj* 174c) je pozůstatkem starší i-kmenové deklinace mužské (stč. *třie*, *čtyřie* – M; *tři*, *čtyři* – F, N). Stejně tak dochází k dloužení i ve slovech od číslovek odvozených. Zde však dochází proti současné češtině i ke změně kmenové samohlásky. Dlouhé jsou i některé koncovky číslovek základních:

defýtiletá djwka 247c, *defýtileté děwče* 246a, *we třjch týhodnech* 174b, *fwým třjm* 220a, *we třjch dnech*; (*e* se zdlouží v *é* a zúží v *i*).

Dloužení koncové samohlásky číslovek je považováno za jev archaický, jenž byl již v 16. století na ústupu. (D. Šlosar dokonce uvádí stejné příklady⁵².) V Borového textech se však objevuje, což může být ovšem dáno autorovými staršími zdroji (viz výše).

e) Slovesné tvary

Dlouží se v předponě:

zádělati 187b (může se jednat opět o dloužení v předponě, jež se neprosadilo, slabičné předpony se dlouží);

v kmeni:

odwlékli 240b,a, *přewýřfowala* 181a, *přewýřfuge* 201b, *řpoléhnauti* 230a,a, *zdwjhla* 207d, *ztjřřil* 188a;

Blahoslav uvádí dloužení i u sloves: *okřikl*, *okříkl*, přičemž druhou variantu hodnotí jako nevhodnou.⁵³ Jedná se o jev obecný, který se vyskytuje v mnoha textech z 16.–18. století – dloužení v participiích l-ových. Tato tendence se tedy projevuje i v textu A. Borového.

Dloužení *ů*, ke kterému dochází v imperativu sloves 3. třídy, vzoru *kupovati*, bylo jevem, jenž se podle D. Šlosara⁵⁴ vyskytoval v textech té doby poměrně hojně.

⁵² Šlosar, D., *Příspěvek k poznání české kvantity v 16. století*, tamtéž, s. 93.

⁵³ Šlosar, D., *Příspěvek k poznání české kvantity v 16. století*, tamtéž, s. 92.

⁵⁴ Šlosar, D., *Samohlásková kvantita v době Adama Michny z Otradovic*, tamtéž, s. 340 – 341.

Jedná se však o inovaci, která se začíná rozšiřovat teprve v 16. století.⁵⁵ Běžným jevem se poté stává ve století 17. a 18.

2. os. sg. a pl. imperativu: *darůgte* 221b, *děkůg Bohu* 175a, *násfledůgte* 245c, *pamatůg* 164a, *pamatůgte* 214b, *fmlůg* 224b, 243a, *warůgte fe* 198b;

f) Adverbia a sekundární předložky

Často se dluží vokál -a-: *dofawád* 200b, 202b, 228a, 239b, 244a, *gináč* 203b, 206a, 219a, 222c, 232b, *gináče* 217b, *pořawád* 232c;

Délku u slov typu *poněvádž* hodnotí Blahoslavova *Gramatika česká* jako nesprávnou, dlouhý tvar slova *dokavádž* však naopak hodnotí kladně. Slova z textu jsou adverbia, stejně jako výraz předešlý, proto si myslím, že i zde byla dlouhá varianta považována za správnou.

Dluží se koncové -e-: *mnohém* 150b, 158a (9x), *neyprwé* 169a, 235b, *prwé* 152a, 189b, *podlé* 164a, 192b, *wedlé* 150b, 189b, 229a, 247a;

Podoby *wedlé*, *podlé*, *mnohém*, *prvé*, *nejprvé* jsou D. Šlosarem hodnoceny jako jevy již staré, v jazyce již zakotvené, s nimiž se můžeme setkat v mnoha památkách ze 16. i 17. století. Podle těchto teorií se však nejedná o rysy nářeční.

Dluží se také koncové -ý v záporném zájmeném adverbium *nikdý* 153a, 158a, 158a, 182a, 171a, 172a, 173d, 177a, 179a, 180c, 182a, 186b, 190b, 192b, 197a, 200a, 204b, 215a, 232a, 222f, 231a, p, 244a, 249a; jeho frekvence výskytu byla v textu velmi vysoká.

V 16. století se objevují vedle jevů starých i jisté „novinky“, mezi něž patří i dlužení na konci adverbium – *nikdý*, které můžeme v hojném počtu najít i v našem textu.

g) Další jevy

e: *hlé* 236e, *pořpěš - alé s pořwahau* 164a;

Dlužení se v textu projevilo i v dalších případech. Zde se však může jednat o vliv mluveného projevu, kdy chtěl autor tato slova zdůraznit. Nesmíme zapomínat, že

---

⁵⁵ Šlosar, D., *Příspěvek k poznání české kvantity v 16. století*, tamtéž, s. 93.

zpracovávané texty byly určeny pro předčítání, což se tedy mohlo projevit i v grafické stránce textu.

2.1.8 Interpunkce

V otázce interpunkce 18. století jsem se neměla možnost opřít o více zdrojů. Touto oblastí se dosud ve větší míře zabýval jen Dušan Šlosar ve svých statích. Proto budu tedy opět vycházet z jeho článků⁵⁶. Dále čerpám ze stati Pavla Koska⁵⁷.

V nejstarších souvislých českých textech se interpunkce nevyskytovala vůbec. Jediným znakem pro začátek další věty bylo velké písmeno. Nejstarší interpunkční znaménka se objevují spíše jako značky pro pauzu ve výpovědi, o čemž svědčí např. *Opatovický homiliář*. Interpunkce se začíná souvisleji objevovat až v období husitském, což je způsobeno skutečností, že byla velká část textů určena k předčítání. Se vznikem a rozšířením knihtisku poté dochází k širšímu užívání interpunkce, jež je založena především na tzv. pauzovém členění výpovědi⁵⁸. Proto také v těchto textech dochází k výraznému rozdílu proti současné pravopisné normě. Se vzrůstající složitostí textů vzniká potřeba dalších interpunkčních znamének, která jsou poté převzata z latiny. Systém se tak rozšiřuje na tři interpunkční znaménka – tečka, čárka a dvojtečka.

Postupně ustupuje interpunkce mezi východiskem a jádrem výpovědi. Dá se však říci, že k přechodu k současnému syntakticko-logickému interpunkčnímu systému dochází až na počátku českého národního obrození. Tedy v době, kdy vzniká i náš text.

---

⁵⁶ Šlosar, D., *Poznámky k vývoji české interpunkce v 16. století*. Listy filologické, 87, 1964, s. 126-135.

Šlosar, D., *Průřez vývojem staročeské interpunkce*. Listy filologické, 89, 1966, s. 164-169.

⁵⁷ Kosek, P., *Interpunkce Hory Olivetské Matěje Tannera*. Listy filologické, 125, 2002, 1-2, s. 120-138.

⁵⁸ Šlosar, D., *Průřez vývojem staročeské interpunkce.*, s. 164.

2.1.8.1 Interpunkční znaménka

a) Tečka

Tečka se v textech Antonína Borového i v textech starších používá klasickým způsobem: ukončuje větu, označuje zkratky a používá se za číslovkami řadovými⁵⁹. Označuje tedy úseky syntakticky, významově i intonačně uzavřené.

Wydaly se tedy s fwými milownjky na cestu, a sřšťastně do Berljna přigely, y se zde vsadily.

Mogž. kap. 18. 150a, Waffe cyf. Miloft 210a, 200zl. 211a, 100zl. 232c; Jindřicha IV. 194a;

Stejně jako ve starších textech se pomocí tečky ukončují nadpisy:

Zwláftnj příklad fynowské lásky k otcy. 209n; Ctnofstná a dobrá dcera. 229n;

V textu se ještě používá za označením mluvčího, když poté následuje přímá řeč, přičemž sama přímá řeč není označena uvozovkami.

Žena. Ty fjad mne budes“ mji skrze to w podezřelosti.—

Wilfeld. Tebe ne Marye, ale Laytnanta!

Žena. Ty gfy také nikdy diwný muž!...217a;

Pokud ale není mluvčí zmíněn přímo před svou výpovědí, označuje se přímá řeč stejně jako dnes, pomocí uvozovek.

W tom pádu vflyffel hlas na něho wolagjcyho: „Nu nu pomalu!“ 151a, a řekl: „Milý muži, Bůh wás bez práce bohatým včinił... .“ 188a;

b) Čárka

Toto interpunkční znaménko je v nejstarších textech velmi časté. Jeho užití je však oproti současnému systému výrazně odlišné, zdá se skoro nahodilé. Problematikou

---

⁵⁹

http://cs.wikipedia.org/wiki/Interpunk%C4%8Dn%C3%AD_znam%C3%A9nko#Interpunkce_v_.C4.8De_.C5.A1tín.C4.9B, 15.7. 2008.

využití čárky v textech 16. století se zabýval již zmíněný D. Šlosar, který se zde snažil nalézt určitý systém. Dochází ke zjištění, že se čárkou oddělovaly části výpovědi v závislosti na obsahu. Oddělovalo se tedy jádro od východiska výpovědi, dále část předmětová od části podmětové. Docházelo i ke snaze o osamostatnění jednotlivých členů výpovědi, především rozvitých. Můžeme říci, že se čárka používala především pro oddělení jednotlivých promluvových úseků, tedy *kól*. Členění věty tedy záleželo na výdechových pauzách při promluvě. Toto kritérium však není jediné, často docházelo ke kolísání v užití čárky. V textech totiž záleželo nejen na tomto pauzovém principu, svou roli hrála i stránka syntaktická. Objevovaly se totiž i dlouhé celky, rozvité přívlastkové vazby, přechodníkové konstrukce, které čárkou odděleny nebyly. Výraznější členění by v těchto případech mohlo vést k horší orientaci ve struktuře věty (textu). Důležité byly i faktory osobní, autor tedy mohl klást čárku podle subjektivního pocitu.

Čárka se naopak nedávala u kratších vět vedlejších, u vět uvozených korelativním výrazem, u nerozvitých přechodníkových konstrukcí, u citoslovcí a u nerozvitých vokativů. Autor sám však podotýká, že docházelo ke kolísání.

Ve verších, v modlitbách a v textech, v nichž záleželo na přednesu, hrál rozhodující roli především princip pauzový.

Oproti zmíněným textům lze v našich textech nalézt určitý posun.

Čárka odděluje věty v souvětí, několikanásobné větné členy a volně vložené nebo připojené výrazy⁶⁰. Odlišností oproti současné pravopisné normě je skutečnost, že se čárka psala i před spojkami *a* a *y* připojujícími další větu souvětí, často v poměru slučovacím.

„Hodovánj, hrám, tancy, a giným kratochwilem nestačil ani den ani žádná noc, a to trwalo tak dlauho, až to měšťské wrchnosti k vřřjm přiřřlo.“ 155a;

„Wydaly se tedy s fwými milownjky na cestu, a řřřastně do Berljna přigely, y se zde vřřadily.“ 155b;

---

⁶⁰

http://cs.wikipedia.org/wiki/Interpunk%C4%8Dn%C3%AD_znam%C3%A9nko#Interpunkce_v_.C4.8De_.C5.A1tin.C4.9B, 15.7. 2008

Pokud *a* a *y* spojovaly pouze větné členy, čárka se ve většině případů nepsala. Najdeme ji ale i v nadpisech, opět se nejedná o pravidlo:

Dobročinný šfwec, a wděčná Hraběnka 193n; *Generál mjrný, a prchliwý Adjutant* 211n;
Dobročinné a hrdinské děwče 240n; *O čaroděgnjých a čaroděgnicech* 137n; *Chudoba a poctiwost* 207n;

Celkem se v nadpisech vyskytovala čárka před *a* u souřadně spojených substantiv 3x, bez čárky jsem objevila 5 případů. Souřadně spojená adjektiva se v nadpisech i v textu vyskytovala pouze bez čárky – v nadpisech v 10 případech (ze všech příběhů Borového sbírky).

V textu byla situace obdobná. Výrazně převyšovaly tvary bez čárky, spojení s čárkou se však také objevovala, především u slov dále rozvitých.

Pokud se na jednotlivé texty podíváme důsledněji, dala by se zde určitá pravidelnost vysledovat. Čárkou se oddělují většinou **rozvité větné členy**, ale můžeme v textu najít i nerozvité, jež čárkou odděleny jsou. Opět tedy záleželo na písáři.

Tichost nočnj, a welicý kamenowé 151b, *očekáwage muže, a konce šwého žiwota* 151b, *pohrdal rodiči, a slowem* 165c;

Nerozvité členy čárkou odděleny nebývají.

*Pokud se šluffněgi a poctiwěgi chowati nebudau, že z měšta giti mušegj.*155a, ... *páni běhauni a pobudowé* ...155a, *domácý pán a hospodář* 188a, *dobry a dokonalý muž* 188a, *lásku a milofrdenštwj špatřil* 190a; *dobrého a vpřjmného frdce* 192b;

Pokud se zaměříme na původní účel textu – předčítání, nemůže nám uniknout, že se čárka psala především pro oddělení jednotlivých **promluvočných úseků** (výdechové členění kóla).

*By byl k kterému známému šaufedu šfel, a geho o kaufek chleba požádal, giftě žeby ho žádný byl neoflyšfel; toho ale nevčinil, nýbrž plný zaufánliwosti běhage po šwětnici, rukama lomil, a wlafy z hlawy šobě trhal.*172b;

Čárkou se většinou oddělují i **nerozvité přechodníkové konstrukce** (zde můžeme pozorovat posun oproti Šlosarovým textům, v nichž se tyto konstrukce většinou čárkou

neoddělují): *gda domů, klel, bauřil, ... 150, sklopiwšfi oči, gako bez febe byla 200b, šfli k tkadlcy, ptagice fe 191.*

Rozvité přechodníkové konstrukce jsou čárkou odděleny vždy:

Zlatnjc poznamenaw sobě gméno služebnjka, poslal tagně pro stráž...184b, Gistý Amerykán gda lowiti zwěř, na cestě zblaudil, a ničeho nevwlowiw, přiffel až k samým hranicem kraginy. 197b;

Krátké věty vedlejší se opět čárkou oddělují:

Když penze obdržely, bylo prwnj, že službu fwé wrchnofti wypowieděly. 153a

Geho tašfkářštwj, kterýmž Maryi zahanbiti chtěl, dobře se mu podařilo.182b

Stejně tak se oddělují i **korelativní výrazy**:

...a ge tomu, genž gich nepotřebuge 221a, a ta flowa, kteráž kaprál...228a, toho dobrého, kteréž nám...234a;

Ve většině případů se oddělují i **citoslovce**, ne však čárkou, jako je tomu v textech P. Koska,⁶¹ zde se jedná o vykřičník:

Hle! považme sobě, gakého blahoslawenštwj...157b, Běda! ach běda mně! 174a, Hle! newinný komornjk dofáhl...180b, Ach! giž mne srdce bolj,... 202c, Hlé, gak diwným způsobem wyfwobodil Bůh toho muže...236b,

X Hle gak mnoho dobrého můžeme budaucně od tak dobrých a ...211b;

Vokativy se už také oddělují od ostatního textu, tentokrát pravidelně:

Jdi po šwých, pše Indyanšký, ničeho nedoftaneš! 197b, Otče, co nynj budeme s njmi dělati? 237b, Marye, to nemůže prawda býti...223d, Wy rodičowé! Newěřte frašfkám! 152c;

Text je členěn na velmi krátké úseky, je určen k předčítání, proto je zde dělení na výdechové pauzy primární. Autor tak pomocí čárky zdůrazňuje členění, a ulehčuje tak reprodukci textu.

---

⁶¹ Kosek, P., *Interpunkce Hory Olivetské Matěje Tannera*. Listy filologické, 125, 2002, 1-2, s. 120-138.

Pravidelně se tedy čárkou oddělují věty vedlejší od hlavních, rozvitě větné členy a volně vložené výrazy, zde však funkci čárky však často supluje středník. (viz níže) Oddělují se však i korelativní výrazy, vokativy a nerozvitě i rozvitě přechodníkové konstrukce. Dále viz výše.

Trefil právě na člověka nemilofrdného, kterýž před svým domem sedě, po práci sobě odpočíval. Amerykán pokorně ho prosyl o kus chleba, aby se posýlnil, nebo mdlobau klefal...197b;

c) Středník

Středník je interpunkční znaménko, které stojí mezi čárkou a tečkou. Neukončuje výpověď jako tečka, je ale silnější než čárka. Slouží k větší přehlednosti souvětí, intonace za ním zpravidla neklesá. V prozaických textech se vyskytuje méně často, hojně je využíván v modlitbách. Ve starších textech se po středníku, stejně jako po dvojtečce psala velká písmena. V našich textech je však pravidlem písmeno malé.

V textech Antonína Borového se středník vyskytuje velmi hojně, odděluje výpovědi, jež jsou na sobě různě závislé.

Středník často odděluje relativně krátké úseky, zde má zpřehlednit text.

Radugi se z waffehodobrého a vpřjmného frdce; rád waffi žádost vyplnjm, a wám...192b

... aby Marye tjm spjffe do podezřenj a o fwé poctiwé gméno přiřfla; gest ale newinna, a newj o ničem. 185a;

Některj takowj páni běhauni a pobudowé feznámili se s tēma pyffnýma děwkama; wffak nynj giž žádný gim tak řjcy nefměl - slečny, nebo vrozené panny – tak sobě řjkati daly! 155a; wffickni se dobře a dokonale chowagj; mladý pán W-č ale neylépe...209;

Často v textu za středníkem následuje slůvko *však*, které významově připojuje další hlavní větu s významem odporovacím. V některých případech se však jedná spíše o poměr vysvětlovací.

Dobře se mu stal; wffak nic lepffjho nezaflaužil! 159;

Někdy je v textu středník použit i v poměru časovém.

...strachem z mjfta se hnauti nemohl; pak se mdlobau přewrhl 151b;

...bedliwý pozor na služebnjky dáwali; a tu' wás" fyn přiffel do podezřenj... 168b;

...která fwětnice k pronagetj gest; a když geg na horu wwedli... 187a;

Středníkem jsou odděleny i věty, jež by mohly stát naprosto samostatně.

že newinnau Maryi tak hanebně odsaudili; w domě pak wrchnoftenském, kdež ona flaužila, ... 185b;

tu ho nagednau frdnatoft a fměloft opuštila; studený pot se mu na čele wyrazil 151b;

Středník se v současné době používá pro odlišení vedlejšího sdělení od hlavní informace. V textu se však často objevuje místo dnešní čárky. Odděluje dvě výpovědi, jež jsou navzájem v různém poměru – parataktickém i hypotaktickém. Nejčastěji spojuje věty v poměru parataktickém - slučovacím s různými významovými odlišnostmi - a odporovacím. V hypotaktickém spojení se jedná především o vztah časový.

d) Dvojtečka

Ve starších textech ze 16. století se dvojtečka nepoužívala jako uvozovací znaménko, častěji se s její pomocí členila delší výpověď. Měla tedy spíše funkci dnešní čárky nebo spíše středníku. Používala se také ke zpřehlednění výpovědi, oproti středníku však po ní intonace klesala. Její základní funkcí je uvozovat přímou řeč nebo citaci.

V textech A. Borového je použita velmi často, její funkce již však odpovídá současné češtině. Většinou tedy uvozuje přímou řeč.

řkauc: „Gá gfem fyce chudá djwka, a mufým...” 181a;

a pak řekl: „Waffe hraběcý Miloft, mnjm, že tu ani topeno nemáte?” 193c;

a řekl: „Wezmi Marye, wezmi něco pro sebe, a oftatnj pro děti.” 222b;

Může ale také uvozovat nepřímou řeč, uvozenou podřadicí spojkou *že* a vyjádřenou vedlejší větou, nebo i více vedlejšími větami:

a někteřj řekli: že s čertem držeti muřy, poněwadž obilj dořti má, a tak lacyno peče.
161b;

od otce řlýchal: Kdo co nalezeného zamlčj, že geřt to tak, gakoby to vkradl...238f;

Dvojtečkou může být ale uvozena i vnitřní, nahlas nepronosená řeč. Nebývá však již označena uvozovkami.

neb pomyslil řobě: kdyby to co dobrého bylo, byl bys mně raděgi celau a ne řlitau wěc přineřl;...184b;

e) Vykřičník

Toto znaménko tradičně ukončuje větu rozkazovací, jedná-li se o důrazný rozkaz, nebo také větu zvolací.

řekl: „Stůg čaroděgnice! počkey drobet, gá gřem ti dlužen za twé dobré hádanj.“ 149b;

Wilfeld. (gako zděřřený) Ne, Marye!— 222f;

Na tom mnoho nezáležj! 222f;

Vykřičník se v textu užívá i za důrazným oslovením a za oslovením v dopisech.

Wy dobřj řprořtnj lidé! 152c, Wy rodičowé! 152c, Wyřoce vrozený Pane! 168a, Neymilegřřj Pane Otče! 210f;

Dále se používá ve větách pro zdůraznění obsahu:

Někteřj takowj páni běhauni a pobudowé řeznámili ře s těma pyřřnýma děwkama; wřřak nynj giž žádný gim tak řjcy neřměl - řlečny, nebo vrozené panny – tak řobě řjkati daly! 155a;

Wilfeld. Tebe ne Marye, ale Laytnanta!

Žena. Ty gřy také nikdy diwný muž!...217a;

Vykřičník bývá také kladen doprostřed věty ke zdůraznění obsahu, často se klade za cistoslovce. Patřil tedy i ke znaménkám nekoncovým, za nimiž se psalo malé písmeno. Což je opět malý posun oproti textům P. Koska (*Interpunkce hory Olivetské Matěje Tannera*), kde se užívalo písmeno velké.

Hle! poważme sobě, gakého blahoflawenstwj...157b, Běda! ach běda mně! 174a, Hle! newinný komornjk dośáhl...180b,

f) Otazník

V textu je pro otazník použit znak, který vypadá jako tečka, nad níž je vlnovka: ~
(viz Legenda značek – Interpunkční znaménka). Tradičně ukončuje větu tázací.

Wilfeld. Marye! ty newjš~ – Nu, pohled' mně dobře do očj, když... 217a, Vpokog se milá ženo, a řekni mi, co tedy mysljš zytřa dělati ~ 218e, Wilfeld. Co ti mám odpustiti ~ 219a, Znáfli mne ~ 198b;

Ve starších tiscích se kladl i doprostřed věty, stejně jako vykřičník, což můžeme pozorovat i v Borového textech.

Byla to má milošt, čili powinnošt ~ - a buduli mocy tu chybu při regimentu wymluwiti ~ 213b;

g) Pomlčka

Pomlčka označuje pauzu ve vyprávění, může ale také oddělit odlišné části projevu. Toto interpunkční znaménko se v textu vyskytuje velmi hojně.

A přitom se stawěl tak dobrý! tak dobrý! – Slyš muži, kdybys ty mne nechal, abych mu... 217e; To byl prwnj geho šselmowský kaufek! – Dřjwe ale geště, máli tu mjfu...222a; až ho w poledne giný w službě geho zaštaupil. – Tu šfel celý smutný domů. – Ale gak se welice podiwil, když ...222d;

h) Spojovník

Spojovník není v textu označován klasickým způsobem. Místo něj je použit znak podobný křivému rovnítku (viz Legenda značek - Interpunkční znaménka).

Slova jsou dělena pravidelně podle slabik. Typickým znakem literatury určené k předčítání byla i v této době stále ještě poslední slabika na stránce, která se opakovala

na straně následující. Autor se tím snažil čtenáři usnadnit přechod na další stránku, a zajistil tak i plynulost projevu.

V textu se ale mohou spojovat i těsně vázaná slova nebo písmena.

mladý pán W-č w kadetškém 209b;

i) Výpustka

V textu jsem nenalezla ani jednu výpustku. Text byl určen obyčejným lidem bez vzdělání, je psán velmi jednoduchou formou, zápletka také není složitá. Proto si myslím, že by jakákoliv nejasnost, kterou výpustka představuje, byla nežádoucí. Vše je jasně řečeno a vysvětleno.

j) Uvozovky

Toto znaménko uvozuje přímou řeč, která je pro text určitým oživením. Text byl určen pro předčítání, měl být tedy co nejživější a nejautentičtější, tudíž je i využití přímé řeči velmi časté. Uvozovky mají dnešní podobu – na začátku přímé řeči jsou dole, při jejím ukončení nahoře. Často však v textu dochází k porušení tohoto pravidla (viz níže).

W tom pádu wflyffel hlas na něho wolagjcyho: „Nu nu pomalu!“ 151a;

Pokud je do přímé řeči vložen další upřesňující text, není přerušovaná přímá řeč označena, nýbrž pokračuje za tímto vloženým textem bez označení a uvozovky jsou až na jejím konci.

„Kdo gfte, a odkud, ptal se domácí pán, nikdy sem was newiděl, a také neznám.“ 231a;

Stává se, že je dlouhá přímá řeč začata, ale není ukončena. Poté začíná přímá řeč nová.

„To mne těšfj, řekl cyzý, že nás neznáte, tjm wěšfj radoft budete mjti, když wám oznámjme: že fte nás wšfecky z neywěšfj nauze, y snad od smrti wyfwobodili. ... „Nynj gefť... 231b;

„Dowolte mi, řekl cyzý, gá oznámjm...oženil. „Po několika letech...232b-c;

Autor používá uvozovek i v dopisech. Aby je odlišil od ostatního textu, je každá nová řádka uvedena uvozovkami, na konci řádků však uvozovky nejsou, ty se objevují až na konci celého dopisu. (168-169, 210-211)

k) Apostrof (')

Apostrof se používá pro zkracování letopočtů, nahrazuje také vynechanou hlásku. V textu se však neobjevuje.

l) Závorky

Závorky mají označovat volně vložené části textu, jež nejsou příliš důležité, často se jedná o doplňující sdělení⁶². V textu je autor používá jen výjimečně. Vkládá do nich informaci o duševním stavu jednajících postav a naznačuje způsob čtení následující pasáže.

Wilfeld. (s radostí) Tak gfy, a budeš hodná, Marye, a gá tě budu vždy rád mjti. 219a;

Wilfeld. (gako zděšfený) Ne, Marye! — 222f;

Žena. (pláče hlafytě)... 218f;

(Marye pořád pláče, a Wilfeld mlče chodj po švětnicy, pak takto k nj promluwil:) 218g;

Při čtení tak dlouhých závorek můžeme mít dojem, že se jedná o scénické poznámky v dramatu. Závorky jsou totiž použity většinou pro příběhy, či jejich části, které jsou psány formou dialogu (B 216, 218, 223). Za zmínku jistě stojí, že autor v závorkách používá písmo, jež je jinak výhradně užito pro nadpisy. (Je trochu užší a grafémy pro y a z jsou jiné).

Lze tedy říci, že se v textu systém interpunkčních znamének proti 16. století dosti změnil. Systém se obohatil o nové jevy a došlo i k posunu ve využívání jednotlivých znamének, což je patrné především u čárky.

---

⁶²http://cs.wikipedia.org/wiki/Interpunk%C4%8Dn%C3%AD_znam%C3%A9nko#Interpunkce_v_.C4.8De.C5.A1in.C4.9B, 15.7. 2008

2.2 K hláskosloví

Hláskosloví se zabývá jednotlivými hláskovými změnami v průběhu historického vývoje. Čeština patří mezi jazyky slovanské, řadíme ji do skupiny jazyků západoslovanských. Pokud tedy chceme zkoumat jednotlivé hláskoslovné jevy v našich textech, nesmíme zapomínat na starší období ve vývoji češtiny. Při výzkumech se vychází z poslední fáze jednotné slovanštiny, tedy z tzv. *praslovanštiny*, jež byla zrekonstruována z nejstarších období slovanských jazyků. Porovnáním jednotlivých etap ve vývoji tak můžeme zachytit celý hláskoslovný vývoj českého jazyka. Hláskový systém praslovanštiny byl vcelku jednotný. Po rozpadu praslovanštiny však dochází k diferenciaci tohoto systému, která měla za následek postupné vytváření jednotlivých slovanských jazyků.

Nás budou v následující části zajímat především změny, jež se udály ve 14. – 16. století a které ještě nemusejí být v našich textech ustálené. Jedná se tedy především o diftongizaci *ú* v *ou* a *y* v *ej*, dále o úžení *é* v *í*. Ze souhláskových změn nás bude zajímat výskyt protetického *v-*. Dále se zaměříme na samohláskové a souhláskové odlišnosti od předpokládaného systému.

2.2.1 Diftongizace *ú* v *ou* na začátku slova

Diftongizace *ú* v *ou* patří mezi významné vývojové změny, jež proběhly v českém jazyce ve 14 – 16. stol. Již od konce 20. let 16. století se vyskytuje ve většině tisků uvnitř i na konci slov diftong *ou*⁶³. Jiná byla však situace na začátku slov, čemuž se budu v následující stati věnovat. Při zpracovávání této části vycházím především z práce J. Poráka *Humanistická čeština* (1983) a z *Historické mluvnice – Hláskosloví* od M. Komárka (1962).

Psaní *ou* se na začátku slov prosazovalo mnohem později a pomaleji než v jiných částech slov. Bylo to způsobeno především nejednotností v označování kvantity. Velmi často docházelo ke krácení počáteční hlásky, což způsobovalo

---

⁶³ Miroslav Komárek uvádí jako první změnu *ú* v *au*, přičemž *a* měl být jakýsi zadní nelabializovaný vokál blízký hlásce *a*. Z tohoto diftongu se poté vyvinulo *au* a následně dnešní *ou*.

nejednotnost v systému. Dalším problémem byl samotný tisk. Hláska *u* se na začátku slov označovala grafémem *v* (viz Pravopis), mnoho tiskařů však nemělo pro dlouhou variantu tohoto grafému znak. Proto se ani *v'* (*ú*) nevžilo. Často se tedy v textech délka *u* hlásky *u* na začátku slov neznačila. Mezi další způsoby, jimiž by se kvantita dala zachytit, můžeme zařadit např. psaní *uu*, jež bylo ovšem jen okrajovou záležitostí, nebo *vv*, z čehož by ale poté mohlo vzniknout *w*, které značí již hlásku jinou. Dlouhé *ú* se tedy ve většině případů značilo pomocí grafému *v*, přičemž délka byla zanedbávána.

Poměrně pozdě se začalo prosazovat psaní *au-*. Na počátku 16. století se na začátku slov objevuje pouze ojediněle, ve 30. a 40. letech se však jeho frekvence výskytu zvyšuje (viz Dušíkův litoměřický tisk Erasma Rotterdamského – *Výklad evangelia sv. Matouše*⁶⁴). Ve 2. pol. 16. století začínají podoby s *au-* převažovat, nedá se však mluvit o pravidle, psaní *au-* či *v-* bylo stále rozkolísané. Teprve v „úzu“ *Bible kralické* bychom mohli najít určitou „kodifikaci“. Jako stylisticky vhodnější je označena podoba s *v-*, jež se začíná prosazovat v textech náboženských a filosofických. Slova týkající se běžného života byla psána s *au-*. Od 2. pol. 16. stol. se začíná prosazovat i ve spisech odborných. *V-* se udrželo pouze v několika odborných a abstraktních výrazech.

Co se týče gramatik té doby, byly stejně nejednotné jako tiskaři. Náměšťská mluvnice má podoby obojí, Blahoslavova mluvnice taktéž. Konstanc preferuje ale podoby s *v-*⁶⁵. Šteyer ve svém *Žáčkovi* dává kralickému úzu za pravdu, ale vzhledem k současnému stavu jazyka upřednostňuje podoby s *au-*. Rosa ve své mluvnici preferuje *au-*.

V textu se objevovala slova s *ou-* na začátku (grafém *au-*) poměrně hojně. Celkem jsem zjistila 26 případů mezi substantivy (některá slova se opakovala) a 1 adverbium. V textu ke krácení nedocházelo, nevyskytoval se zde ani jeden případ s *u-* na začátku slova psaného jako *v-*. Autor tedy mohl vycházet jak z gramatik 17. a 18. století (Šteyer, Rosa, Jandyt, ale i Konstanc), tak i ze staršího „úzu“ *Bible kralické*, neboť v textech pocházejících z běžného života byl už v 16. století tento způsob psaní povolen.

---

⁶⁴ Porák, J., *Humanistická čeština*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

⁶⁵ Ve své gramatice však Konstanc uvádí často i tvary s *au-* (*aumysl, auhona...*), Porák, J., *Humanistická čeština*. Praha: Univerzita Karlova, 1979.

a) Substantiva:

člowěk zdrawých audů 159b (Jg.), *auhonu* 245a, (Jg.), *aumysl* 206a, 218c, 223b (Jg.), *auplatků* 192b,238c (Jg.), *neaurodu* 169a, (Jg.), *auroků* B 153a (Jg.), *auřadu* 166a, 168b, 170b (Jg.), *auřednjky* 204a, (Jg.), *autěžek* 239d (Jg.), *autraty* 215b, (Jg.), *autrpnost* 178c,194a, 233a, 236c (Jg.), *auzkost* 168a,171b, 206b, 219c,223d, 233a, 248a (Jg.);

b) Adverbia:

auftně 248b (Jungmann – et *ústně*, adv., z úst, mündlich, též Rosa, Veleslavín);

Ve zdloužené koncovce: *k večerau* 165a;⁶⁶

2.2.2 Změna *y* v *ej* v kořeni slova

V této části práce se zaměříme pouze na diftongizaci *y* v *ej* v kořeni slova, neboť se v Borového textu ani v jednom případě v koncovce *-ej* nevyskytlo. Další změnou, jež proběhla ve 14. až 16. stol. je tedy diftongizace *y* v *ej*. Její příčina nebyla do současnosti objasněna⁶⁷. Systémově změna *y* v *ej* a *ú* v *ou* souvisejí, přesto se však tato diftongizace šířila mnohem pomaleji a obtížněji než *ú* v *ou*, jež se začalo prosazovat již v první polovině 16. století⁶⁸.

První doklady se objevují už na konci 14. století, jsou však ojedinělé. Postupně se však začíná tato změna prosazovat. Od 20. let 16. stol. proniká hlavně do kmene, později se začíná objevovat i v koncovkách adjektiv. O deset let později ji můžeme najít i v tiscích. Podobně jako u diftongizace *ú* v *ou*, i zde dochází k jistému stylistickému rozlišení, opět díky úzu kralickému. Zatímco *y* se udržuje především v textech náboženských a filozofických, *ej* se začíná prosazovat v textech z běžného života, v zábavné literatuře, ve venkovských hrách. U sloves typu *být* a *mít* se stále udržuje

⁶⁶ Nejspíše se jedná o ustálené spojení, jež vzniklo dlouhou výslovností koncovky. Jungmann toto slovo uvádí na s. 44, díl 5. Objevuje se v heslovém odstavci mezi příklady. Zde čerpá z *Bible kralické - Genesis*, dále ze Šimona Lomnického a dalších.

⁶⁷ Gebauer se domnívá, že byla diftongizace *y* v *ej* nejspíše převzata z němčiny. Proběhla zde totiž obdobná změna *i* v *ej* (mín – mein). Stejně jako u změny *ú* v *ou* se Gebauer domnívá, že z *y* vzniklo nejdříve *aj*, které se časem proměnilo v *aj* a následně v *ej*. Ani tuto změnu však nelze dokázat. (Komárek, M., *Historická mluvnice česká, Hláskosloví*, Praha: SPN, 1962, s. 162 - 165).

⁶⁸ Důvodem rychlého prosazení této změny byla snaha o rozlišení staršího *ú* od novějšího, jež vzniklo monoftongizací z *uo* (*kuoň* – *kůň*).

starší podoba, ačkoliv i zde se objevují výjimky. I do kralického úzu postupem času začínají pronikat podoby s *ej*, proti jiným tiskům je jejich frekvence výskytu nižší.

Ačkoliv se mnoho příruček té doby o tomto jevu speciálně nezmiňuje, dá se říci, že se jazykovědci v podstatě shodují. Gramatika Blahoslavova, náměšťská gramatika ani mluvnice Matouše Benešovského se k tomuto jevu nevyjadřují, v textech však uvádějí v některých slovech tvary s *ej* ve kmeni, v koncovkách však pravidelně píší *-ý*. Mluvnice Nudožerského dosvědčuje existenci *ej* v mluveném jazyce, která začala mít vliv i na psanou formu. Šteyer ve svém *Žáčkovi* odkazuje na úzus *Bible kralické*, přesto ale preferuje uvnitř slova podoby s *ej* „*aby se pjsmo neprotiwilo řeči*“⁶⁹. V koncovkách však píše pravidelně *-ý*. Drachovský naopak preferuje podoby s *ý*, ačkoliv se v jeho textech objevují i podoby s *ej*. Konstanc ve své mluvnici uvádí podoby obojí, přičemž ani jednu z nich nepreferuje. Rosova *Čechořečnost* uvádí, stejně jako Konstanc, tvary obojí, přesto se však dá říci, že v koncovkách preferuje, stejně jako jiní jazykovědci, psaní *-ý*, v kmeni poté *ej*.

Podoby s *ej* se začínají nejdříve prosazovat u slov používaných v každodenním životě (*tejden*, *pejcha*, ...), jež můžeme najít i v textu Antonína Borového:

ceyn myla 216c, (cín, Jg. *cjn*, *ceyn*, *cayn*, doklady z Komenského, z polštiny), *do mleyna* 161b, *sfeydýř* 207d, (Jg. *šejděr*, *šejdýř*, *šidír*, *šiděr*, doklady z Lomnického, D. Adama z Veleslavína, ... z polštiny *szyderz*), *teyden* 217b, *wysfeychánj* 177b.

Stejně tak se *ey* vyskytovalo ve slovech s dnešní předponou *vý-* (*vejtržnost*, *vejpověď*, *vejdělek*, *vejtah*, ...⁷⁰).

V textu se tato tendence objevuje také, počet slov s předponou *vej-* a *vý-* je však stejný. V obou případech jsem u substantiv našla pouze 3 příklady, přičemž slovo *výmluva* s *ý* i s *ej* se opakovalo:

weydělek 172a, *weymluwa* 177a,b, *weytržnoft* 230b x *wýmluwy* 204, 204, *k wýftraze* 170c, *wýminka* 162c;

U sloves se předpona *vý-* ani *vej-* neobjevila ani v jednom případě.

---

⁶⁹ Porák, J., tamtéž, s. 143.

⁷⁰ Porák, J., tamtéž.

Dále se *ej* začíná prosazovat i u slov pocházejících ze zemědělství, ovocnářství, botaniky, u názvů zvířat, nebo v názvech z oblasti lékařství.

Co se týče sloves, *ej* se psalo převážně u slov typu – (*hejbati, mejliti se, mejti, slejchati, smejčiti, stejskati, vejskati, přemejšleti, vymejšleti, ...*)⁷¹

V mém textu se objevovala slova podobná. Nejčastěji (v 11 případech) se jednalo o tvary slovesa *přemýšlet*, které byly už v době humanismu akceptovány.

porozmexfflel 186d, *přemexfflel* 194b, *rozmezfflege sobě* 188a, *rozmezfflel sobě* 222a,d, 226b, 240b, *rozmezfflela* 157a, 173a, *ona smexfflj* 200b, *smexffljs* 238a, *wymexfflel* 182a;

Dále se v textu (v 5 případech) objevovaly tvary slovesa *mýlit se*, jež byly stejně jako *rozmyšlet* již v humanismu považovány za přípustné.

nemexlil se 170a, *zmexlil* 191a, 201, *zmexliti mufyli* 194b, 196b;

U sloves *hejbal* a *vyslejchal*, která se v textu také vyskytují (*hejbal* 152a : *hejbal gjm tak dlauho*, *wyfleychal* 168b), převažovala podoba s *ej* opět již v době humanistické⁷². V Borového textu se však objevila i podoba *hýbal* 152b, dokonce i ve stejném příběhu, což nám dokazuje určitou rozkolísanost systému. Stejně tak se vyskytují i slovesa *slýchat*, *neslýchaný* ...

flýchal 151a,238, *neslýchaný* 161a, *neslýchanou* 180, *wyflýchali* 184, 242;

Jungmann ve svém slovníku uvádí pro sloveso *hýbati* obě varianty, podobu s *ej* však v závorce. (Zdroje pro podobu *hýbati* – uvádí z Dobrovského gramatiky, z Komenského *Labyrintu světa*, a vedle dalších uvádí i Bibli kralickou).

Slovesa *vytejkala* a *vyprejštla* mají stejný význam, nejspíše i proto se obě píší stejným způsobem. V Porákově studii zmíněna nejsou, odkaz na ně je však v Jungmanově slovníku.

wyteykala B156c, (viz Jg, s. 370, díl 5.), *wypreyštla* B240a, (Jg 321, díl 5., tento tvar zmiňuje pouze u Rosy).

---

⁷¹ Porák, J., tamtéž.

⁷² Porák, J., tamtéž, s. 140.

Poslední se v textu vyskytovalo sloveso *zteyral* 165a. V Porákově studii uvedeno není, zmiňuje je ovšem opět Jungmann, přičemž odkazuje na Dobrovského slovník.

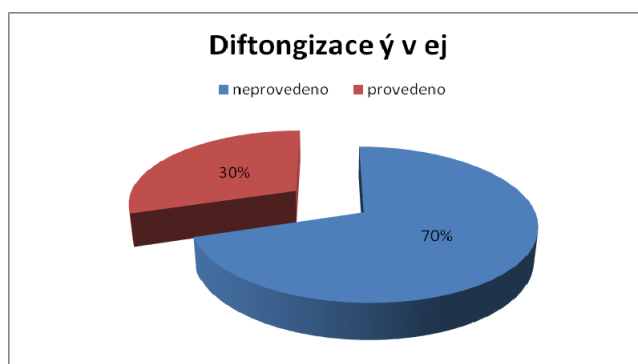
Podoby s *ý* místo novějšího *ej* se v textu vyskytují hojně. Většinou se však jedná o tvary slovesa *býti* a *bývati* a jejich odvozeniny (ve 32 případech):

býti mohla 187, *může býti* 216, *nebývá opufftěn* 234, *býti počjná* 216, *býti pochována* 187;

Dále se objevují slova typu: *dotýče* 212, *oftýchal* 196, *pocýtila* 242, *shýbna se* 250, *fkryti* 220, *stryzněno* 177, *týká* 232;

V textu se také vyskytuje podoba *prý* i *prey* : *prey* 231d x *prý* 249, 235;

Můžeme konstatovat, že slovesa s *ý* v textu převládají nad diftongizovanými tvary s *ej*. Pro názornost se podívejme na následující graf.

Ve 49 případech jsem našla slovesa s nediftongizovaným *ý*, diftongizovaných podob je pouze 21.

Počet případů, v nichž se vyskytuje diftongizace <i>ý v ej</i>			
Jev	<i>ý</i>	<i>ej</i>	Celkem
Počet	49	21	70

Poměr substantiv byl v obou případech stejný, viz výše. V textu se objevilo i adverbium *zeytra* 215b (Jg. odkazuje opět na Veleslavína, Dobrovského a mimo jiné i

na Komenského). Mnohem častěji se však v textu vyskytovalo zkrácené *zytra* 216b, 216b, 218d, 219a, 249c, 250b. Celkem 6krát.

Po sykavkách *c, z, s* se objevují podoby jak diftongizované, tak i nediftongizované:

ceyn myla 216c, *zeytra* 215b x *pocýtila* 242;

Příkladů je však v textu velmi málo, proto se z tohoto počtu nedá vyvodit pravidlo.

V době humanismu docházelo také ke kolísání v kvantitě *y*, což můžeme pozorovat i v Borového textu. Původně nářeční rys se tak mohl pomocí knihtisku šířit a dostat se do širšího povědomí.

Ke krácení dochází v Borového textech především v infinitivech a v příčestí minulém:

dobyti 235a, a, *odgiti* 234a, *vžiti* 188a, *wypigeli* 220a, a, *zagikal* 195a;

Dále také v přechodnicích rodu ženského, adverbiích (viz výše) a substantivech (viz Samohlásková kvantita).

Ze získaných informací můžeme tedy dojít k závěru, že i v tomto období docházelo ke kolísání, neboť se v textu objevují stejná slova s diftongizací i bez ní. Dochází zde ovšem k určitému posunu. Většina jazykovědců preferovala *ej* v kořeni a *y* v koncovkách. Ačkoliv se v mluveném jazyce prosazují především podoby diftongizované, dokonce i v koncovkách adjektiv, v psaném projevu Antonína Borového převažují stejně jako v kralickém úzu podoby nediftongizované. Podoby s *ej* se v koncovkách nevyskytují vůbec. Postupně dochází k ústupu dvojhlasiky *ej* i v kořeni a začínají převažovat podoby nediftongizované. Objevují se i slova, jež byla v období humanismu považována za hyperkorektní (*prý* proti lidovému *prej*). Jungmannův slovník o pár let později uvádí obě varianty, přičemž variantu diftongizovanou často v závorce. Pokud je diftongizované slovo uvedeno jako samostatné heslo, neuvádí u něj Jungmann žádné informace, jen odkazuje na podobu nediftongizovanou. Z toho se dá soudit, že vidí podoby s *ej* jako lidové, podoby s *y* jako spisovné a vhodné.

2.2.3 Změna *é* v *í*

Stejně jako změny předcházející je i úžení *é* v *í* datováno do 14. – 16. století, přičemž nejstarší doklady se ojediněle vyskytují ve 14. století. Zúžená podoba se poté prosazuje především od 16. století. Tato změna byla nejspíše způsobena úzkou výslovností hlásky *é*, které se poté mohlo proměnit v *ie* a následně v *í*⁷³.

Nezúžené podoby s *é* převažovaly především v kmeni slova. Dokonce i „úzus“ *Bible kralické* povoluje v některých slovech zúžené *í*, na rozdíl od jiných změn (viz výše). Ačkoliv dochází v mluveném jazyce k pronikání stažených tvarů do koncovek především tvrdých adjektiv a zájmen, do tiskařského úzu tato změna nepronikla. V koncovkách se tedy zúžené podoby neprosadily, stejně jako na konci adverbii a sekundárních předložek.

Názory jednotlivých jazykovědců se příliš nerozcházejí. Blahoslavova mluvnice preferuje podoby nestažené, tedy s *é*. Stejně jako Náměšťská gramatika však podoby s *í* v kořeni slova nevyklučuje. Zúženou podobu v koncovkách adjektiv ovšem odkazuje spíše do běžné mluvy prostých lidí. Postupně se však i v mluvnicích začínají prosazovat tvary zúžené (Drachovského mluvnice). Konstancova gramatika i Šteyerův *Žáček* už uvádějí řadu slov s podobami zúženými i nezúženými. U koncovek tvrdých adjektiv mají opět obojí tvary, přičemž zúžené formy hodnotí jako stylově nižší. Šteyer však ve svých textech preferuje podobu nezúženou. Nejdále ze všech gramatik se dostává Rosova *Čechořečnost*, která už uvádí oboje podoby i v koncovkách tvrdých adjektiv. Opět ovšem, stejně jako všechny předcházející mluvnice, preferuje podoby s *é*⁷⁴.

Nejprve se tedy zmíníme o úžení v kořeni slov. V textech Antonína Borového se vyskytují tvary zúžené i nezúžené. U substantiv jsem našla 3 slova se zúženými tvary: *lĭky* 233a,233a, *týhodny* 169a, 174b, 200b, 210a, 227d, *haljř*. V textu se však objevovaly i tvary nezúžené. Zaznamenala jsem opět 3 slova: *léky* 229, *mléko* 243, 244, *téhodny* 157. Vzhledem k tomu, že se objevují stejná slova se zúženou i nezúženou podobou, docházím k závěru, že u nich ještě pravopis nebyl ustálen, popř. autorovi nebyl znám. V přejatém slově *haljř* 153a,158a,232c se úží v příponě *-ěř*.

---

⁷³ Porák, J., tamtéž.

⁷⁴ Porák, J., tamtéž, s. 145 – 157.

Abychom zjistili, která varianta převažovala, zaměříme se na frekvenci výskytu jednotlivých slov. Slovo *týhoden/téhoden* se vyskytovalo celkově 6krát. Zúžená varianta se objevila v 5 případech, nezúžená pouze v jednom. Stejně tak se opakovalo slovo *líky/léky*. Zúžená varianta se objevila 2x, nezúžená pouze v jednom případě.

	týhoden	téhoden
počet	5	1

	líky	léky
počet	2	1

Z informací z tabulky vyplývá, že autor dával v těchto slovech přednost tvarům zúženým.

U sloves je situace dosti odlišná. Slovesa se v textu velmi často opakovala v podobě odvozenin (předpony). Proto do statistiky započítávám pouze základní tvar slovesa. V textu se tedy vyskytovalo celkem 7 různých sloves v nezúžené podobě, tedy s *é* ve kmeni (celkem 25 případů).

nalézá se 154, 192, 197, 197, 202, *nešti* 180, 195, 220 ..., *oblécy se* 181, 184, *pohlédnauti* 187, 207, 224, 248, *špoléhnutí se* 230, *švlécy se* 218, 240, *wešti* 182, 194, 205, 208;

Se zúženým *í* ve kmeni jsem v textu zaznamenala pouze 4 různá slovesa (celkem 13 případů):

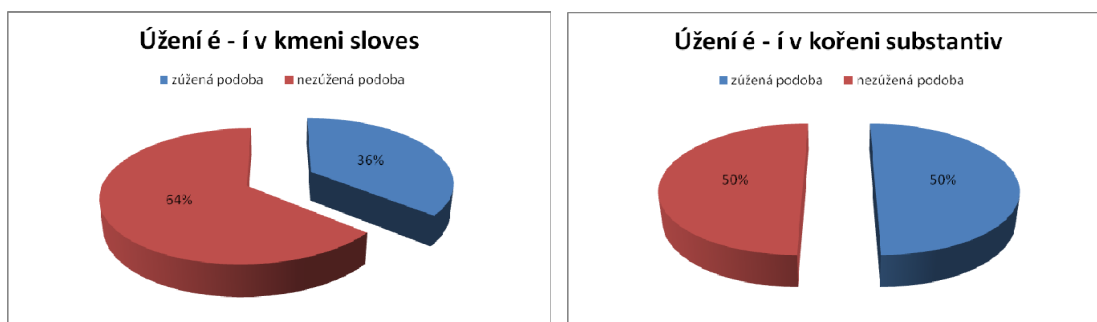
lhtagjce, *špoljhati* 206, *vypověditi* 181, *zahljdl* 151, 179, 201, 240;

Slovesa		
	nezúžené tvary s <i>é</i>	zúžené tvary s <i>í</i>
počet	7	4

Často však dochází ke krácení v kmeni, především u sloves *nesti*, *vesti*.

donešti, *odnešti* 159b, *přednešti* 180a, *přenešti* 195a, *dowešti* 205c, *odwešti* 167, 208a, *přiwešti* 152a, *vwěšti* 182b, *wešti* 194b, *nalešti* 197b;

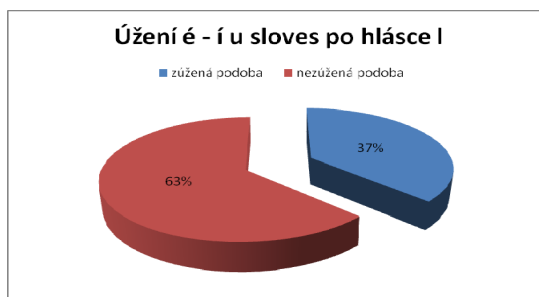
Tato slovesa mají v textu nejvyšší frekvenci výskytu. Proto je asi také situace tak odlišná od substantiv. Ve zkrácené podobě nemohlo dojít ke zúžení, proto asi také nezúžené podoby převládají. Stejně jako u substantiv se i u sloves objevují tvary zúžené i nezúžené u jednoho slovesa (*zahljdnauti* 151 x *pohlédnauti* 187), což opět svědčí o určitých nejasnostech. Objevují se však i tvary delší (*spoléhnauti* 206)⁷⁵.

Zajímavý je také vývoj úžení po hlásce *l*. Podle Trávníčkovy mluvnice se nezúžené tvary udržely nejdéle právě po této hlásce, což mohlo být způsobeno její širší výslovností. Vlastní Porákův výzkum však upozorňuje na to, že úžení po hlásce *l* bylo stejné jako u ostatních hlásek.

V textech A. Borového se vyskytovaly obojí varianty. U substantiv jsem objevila dva tvary zúžené (*halíře* 3x a *líky* 2x) a čtyři tvary nezúžené (*klénoty* – 1x, *léky* – 1x a *mléko* – 2x). U substantiv tedy převažují tvary nezúžené, tedy s *é* v kořeni. U sloves jsem našla 3 tvary zúžené (*lítajíce*, *spolíhati*, *zahlídl*) a 5 tvarů nezúžených (*nalézá se* – 5x, *obléci* – 2x, *pohlédl* – 5x, *spoléhnauti se*, *svlékl* – 2x), přičemž se jednalo především o slovesa vysoce frekventovaná. Situace je tedy i v Borového textech obdobná. Výsledky úžení po hlásce *l* odpovídají výsledkům obecným. Myslím si tedy, že ani zde nemá úžení po *l* jinou platnost než u ostatních hlásek. Pro porovnání uvádím graf.

⁷⁵ Jg. uvádí toto slovo pouze ve tvaru *spoléhati*, *spoléhám*. Ani v příkladech se tvar *spoléhnouti* nevyskytuje.

Při porovnání tohoto grafu s grafem obecným (úženi v kořeni sloves) tedy nedochází k velkým odlišnostem (1%).

V kořenech slov u adverbii k úženi nedošlo ani v jediném případě.

déle 204, 243, *lépe* 155, 170, *nejlépe* 172, *méně* 196;

Úženi bylo provedeno i u mnoha slov cizího původu na *-ěř*, přičemž záviselo na míře přejetí jednotlivých slov. Podle Porákovy studie docházelo v době humanistické ke kolísání. Roli zde hrálo i tematické zařazení jednotlivých slov. Texty čerpající z každodenního života obsahovaly většinou slova se zúženou podobou, tedy *-ýř*, stejně tak i slova z vojenské terminologie. *Bible kralická* však preferovala podoby nezúžené, tedy *-ěř*. Podle Porákových zjištění byla ve slovech s hanlivým nádechem upřednostňována varianta zúžená.

Texty Antonína Borového pocházejí z běžného denního života, často se v nich objevují i výrazy z vojenského prostředí, proto si myslím, že budou varianty s *-ýř* převažovat.

V textu jsem objevila celkem 7 cizích slov končících na *-ář*, *-ěř*, *-ýř*, popř. *-ýr*.

kafýr 202n,202d, 205c, *kurýr* 232b, *mordýř* 173c,e, 214n, 235b, *sfeydýř* 207d, *farář* 235b, 236c, *rychtář* 175b, *žoldněři* 245b;

Slovo s příponou *-ýř*, popř. *-ýr* se objevilo ve 4 případech. Ve dvou případech se vyskytlo slovo končící na *-ář*, přípona *-ěř* jen v 1 případě, a to z vojenského prostředí. V textech A. Borového tedy převažuje přípona *-ýř*, která byla již v době humanistické typická pro slova z běžného každodenního života ⁷⁶.

⁷⁶ Jg. zmiňuje slovo *mordýř*, stejně jako *žoldnýř* na druhém místě, vedle *morděř*, *žoldněř*. Považoval je tedy nejspíše za méně vhodné, lidové.

Slovo *žoldněř* se v textu objevuje v nezúženém tvaru, ačkoliv ostatní slova zúžena jsou. Můžeme se tedy domnívat, že toto slovo zlidovělo ve tvaru původním, neboť i dnes bychom tuto variantu preferovali proti zúženému *žoldnyř*. Opačně je tomu u slova *mordýř* proti původnímu *morděř*, jež bychom již neužili (blíže viz Lexikální stránka textu, Cizí slova).

Úžení se neobjevovalo ani v koncovkách tvrdých adjektiv a zájmen. Zájmena se vyskytují výhradně ve staženém tvaru, přičemž se jejich tvary neliší od dnešního pravopisného úzu. *k mé hospodě* 233, *mé milé dítky* 245, *mé poctiwosti* 243, *bez twé wědomosti* 201;

Příklady pro přídavná jména uvedu jen výběrově, neboť se v textu vyskytovaly jen tvary nezúžené, jejich frekvence byla velmi vysoká.

2.p.sg.mask.: *konce fwého žiwota* 151b;

3.p.sg.mask.: *k dobrému rozumu* 152a;

4.p.sg.mask.: *hrozného černého muže* 151b, *také welikého černého muže* 151b, *na toho černého muže* 152 b, *špatře ponocného, černého muže* 152a, *nespatřil žádného* 151a, *fwého příjtele* 152c;

6.p.sg.mask.: *po něgakém čafu* 190a, *W vrčitém čafu* 169a;

2.p.sg.fem.: *malé myšli budau* B 152c, *napřané prosby* 249d, *od té chwjle* B 152b, *Pán z Wefelé* B 150b;

3.p.sg.fem.: *k fwé zkáze* 153n;

6.p.sg.fem.: *na té cestě* 150b, *na té celé cestě* 151a, *w té mdlobě* 151b;

1.p.sg.neut.: *dobré a milofrdné Knjže* 248n;

4.p.sg.neut.: *celé fwé towarysřtwo* 151a, *dobré mjněnj* 154a, *dobré napomenutj* 154a, *nepořádné žiwobytyj* 150b;

6.p.sg.neut.: *na celém těle* 151b, *v takowém klenj* 151a;

4.p.pl. mask.neživ.: *celé dni, swé peníze* 150b, *fwé hořti* 220a, *také fwé známé* 150b;

4.p.pl.fem.: *malowan^é smrtj hlawy* 151b, *obě ruce fložen^é* 151b;

U adverbii a sekundárních předložek se na konci slov zúžené podoby neprosadily už v době humanistické. V Borového textech tato tendence pokračuje. Neobjevil se v nich ani jeden případ úžení.

mnoh^{ém} 150b,195b,242b, *neyprw^é* 169a, *podl^é* 192, 192b, 199b, *prw^é* 152a, 169a, 235b, 189b, *wedl^é* 150b, 189b, 229a, 247;

Dlouhé tvary jsou však odlišné od dnešního pravopisného úzu⁷⁷.

2.2.4 Protetické v-

Stejně jako v předcházejících statích budu i zde vycházet především z Porákovy *Humanistické češtiny*. Zpočátku se zaměřím na jev samotný, budu se věnovat i postoji jednotlivých jazykovědců té doby. Poté budu porovnávat zkoumaný text se všeobecnými znalostmi o jevu.

Protetické v- se objevuje již v textech ze 14. století, výrazně se začíná rozšiřovat však až od století 15., kdy se dostává do řady tisků i rukopisů. Především v Čechách tak můžeme sledovat vliv mluveného jazyka na psanou podobu. Na Moravě tato tendence tak silná nebyla, což mohlo být zapříčiněno vlivem moravských nářečí, v nichž se podoby s v- nevyskytovaly tak často.

Již od této doby lze tedy v textech pozorovat jistou pravidelnost ve výskytu tohoto jevu, dochází zde k obsahové a stylové diferenciaci. Protetické v- se nejčastěji objevuje v textech z běžného života, v učebnicích, příručkách a v textech odborných. Varianty bez v- se naopak prosazovaly především v textech náboženských a filozofických. Výrazný vliv měl v této době úzus *Bible kralické*, jenž prosazoval podoby bez v-, což mohlo být způsobeno i výše zmíněnými moravskými nářečími.

Názory jazykovědců té doby se v zásadě shodovaly s územ *Bible kralické*. Většina z nich preferovala odstranění protetických podob s v-, některé podoby však

---

⁷⁷ Jg. s. 48, díl 5. uvádí však tyto dlouhé tvary (*vedlé*) jako správné. U slova *mnohém* však už uvádí variantu krátkou. (Dlouhá varianta odkazuje na *Bibli kralickou*, Exod., 36, 5 a na Adama z Veleslavína a jeho *Pravidla křesťanského života*).

viděli jako náležité. Blahoslav například uvádí *v-* u slov, kde by mohlo dojít k nedorozumění. Porák uvádí příklad: *ožralý*=okousaný – *vožralý*=opilý⁷⁸.

Dále se protetické *v-* připouštělo v básních a písních, především však z důvodů melodických.

V Borového textech se již s protetickým *v-* ve většině případů nesetkáváme. Slova začínající samohláskou *o-* se v textu vyskytovala hojně. Nalezla jsem celkem 641 slov začínajících touto hláskou. Jen v jednom případě se v textu objevilo protetické *v-*: *wofykowý lift* 176b (Jg., díl 2., s. 1004, pouze *osykový*).

Substantiva: *ochránce* 243, *ortel* 242, *otázka* 150, *otec* 191;

adjektiva: *ohawný* 178, *ohybný* 171, *omráčený* 169, *otewřený* 249, *ožralý* 151;

slovesa: *obdržel* 170, *odfkočiti* 238, *odfouditi* 242, *odwykl* 213;

po předložkách: *s obiljm* 178, *po oddawkách* 239, *k opatrowánj* 239, *od otce* 238;

po předponě: *neobfahuge* 164, *neomdlela* 251;

v předložce: *od čafu* 212, *o ničem* 185, *od febe* 227, *o tom* 176;

Ačkoliv tedy Borového texty pocházejí z každodenního života prostých lidí, protetické *v-* se zde již téměř nevyskytuje. Setkáváme se zde pouze s jednou výjimkou, která nejspíše byla v té době ještě akceptována⁷⁹. Může to být způsobeno samozřejmě vlivy mluvnice té doby, jež preferovaly již tvary s *o-*, svůj vliv zde však mohl sehrát i kralický úzus doby starší.

2.2.5 Další hláskoslovné odlišnosti od současné češtiny

V této kapitole zmíním jevy, jež se v textech A. Borového také vyskytly, ale nemohu je zařadit k žádné z předchozích změn. Na základě dostupných materiálů se tedy pokusím zjistit, o jaké změny se jedná a zda byly v 18. století náležité. Čerpám především z *Historické mluvnice – Hláskosloví* od Miroslava Komárka a dále

⁷⁸ Porák, J., tamtéž, s. 131.

⁷⁹ Blahoslavova gramatika uvádí např. slova : *voves*, *vosel*,... Náměšťská gramatika preferuje tvary: *vobět'*, ... (Porák, tamtéž, s. 131 – 132).

z *Tvarosloví* Václava Vážného. Pro porovnání se stavem češtiny té doby budu také využívat Jungmannův *Česko-německý slovník*.

2.2.5.1 Samohláskové zvláštnosti

a) Substantiva

dětinftwj 235b (Jg., díl 1., s. 361, tvar běžný, vedle méně vhodného: *dětinstvo*), *myfflinky* 219a (Jg., díl 2., s. 527, pouze v dlouhém tvaru, nebo s *é*) V tomto slově proběhlo klasické úžení *é* v *í*, poté následovalo nejspíše zkrácení. Forma *nedowěra k Bohu* 229c, *on nedowěruge* 171b (Jg., díl 2., s. 662; varianta s *o* uvedena jako vhodnější tvar, *nedůvěra* až na místě druhém, odkaz na *Bibli kralickou*); *na prodag* 184b, 184c, 208a. U tohoto slova není akceptována změna téžeslabičného *aj* v *ej*. Tato změna probíhala již od konce 14. století, vrcholí však až ve století 17⁸⁰; *přjgměnj* 174d (Jg. *příjmi et přímě*, díl 3., s. 560; slovo vzniklo ze spojení *při jměně*, nom. *jmě*; je tedy v textu užito staršího tvaru).

b) Adjektiva

Slovo *hospodynský* bylo odvozeno od základu – *hospodyně*. V odvozeném adjektivu je tvrdá výslovnost *-n-*:

hofpodynská žena 199a, *nehofpodynským djwkám* 156b (Jg., díl 1., s. 735 vedle vhodnější varianty měkké), *dokud mladé a ohybné gfau* 171a (Jg., díl 2., s. 890 uvádí vedle hlavního tvaru - *ohebny*). Adjektivum *ohybný* je deverbativum od slovesa *ohýbat*, opět, jako u předchozího případu, se tedy jedná o odvozeninu.

V textu se však vyskytly i tvary, jež byly nejspíše způsobeny tiskovou chybou:

zetřegffj den 216b.

c) Slovesa

V textech se objevují dlouhé tvary s *í* ve kmeni slov namísto dnešní hlásky *ě*. Vysvětlují si to proběhnutím monoftongizace *ie* v *í*, jež se do současné češtiny v těchto

---

⁸⁰ Komárek, M., *Historická mluvnice češtiny, Hláskosloví*. Praha: SPN, 1962.

tvarech neudržela. Jg. uvádí tyto tvary vedle tvarů hlavních se samohláskou *ě* v kmeni (Jg., díl 3., s. 389).

powědjti 160a, 183, 217c, 229, 249b,c *odpowědjti* 178b,201a, 213c, 233a, *wypowědjti* 181a, *přjti* 234a (přáti). V tomto případě byl zachován starší tvar s přehláskou *á* v *ie*, *přieti*, *ie* se následně monoftongizovalo v *í*, později se dosadil tvar s *á* podle tvarů participia l-ového.

Tvary bez *e* vznikly po zániku a vokalizaci jerů. Podle Havlíkova jerového pravidla každý lichý jer zanikl, sudý byl nahrazen vokálem *e*. Tak vznikla slova typu *odšel*, *všel*, ... Tvary jednoho slova se tak začaly lišit. Začalo se objevovat i tzv. vkladné *e*. Postupem času začalo docházet k porušování tohoto pravidla, *e* se vkládalo na základě převažujících tvarů. V textu však nacházíme ještě tvary starší ⁸¹:

odffel 161a, 198b, 225d, 247b, 232c, 234a; *odgiti mohl* 232c, 234a, *muřyl odgiti* 225d, *přečtl* 251a, *wffel* 230b;

wzťekal fe proti smrti 170b (Jg. uvádí tento tvar jako hlavní vedle tvaru neměkčeného, díl 5., s. 421).

V důsledku zdloužené výslovnosti přičestí minulých mohlo i v následujících případech dojít k úžení *é* v *í*. Podle Šlosarovy stati se však jedná o rys nářeční ⁸².

odepřjno bylo 220a, *geřt zapowědjno* 220a, *byl zawřjn* 167a;

d) Příslowce

wffudy 197a, 199c, 211b, 221c, 229d, 240c (Jg., díl 5., s. 209 uvádí tento tvar jako hlavní vedle *vřude*; odkazy na Rosu, Komenského). Ačkoliv se nám tento tvar jeví již jako zastaralý, či nářeční, koncem 18. století byl zcela běžný.

---

⁸¹ Komárek, M., tamtéž.

⁸² Šlosar, D., *Příspěvek k poznání české kvantity v 16. století*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Brno, 1962, ročník 11, s. 91 – 97.

2.2.5.2 Souhláskové zvláštnosti

a) Substantiva

Amerykán, Evropčan 197b, 198a (Jg., díl 1., s. 14 uvádí tvary *Amerikán* i *Američan*, stejně jako *Evropčan* i *Evropan* jako správné, na prvním místě stojí tvar s *k*). Jedná se o měkčení *k* v *č*. Na počátku českého národního obrození se český jazyk obohacuje i o nová jména obyvatelská. Způsob jejich tvoření v této době však ještě nebyl zcela ustálen, docházelo ke kolísání. Nejčastěji se nová obyvatelská jména tvořila příponou *-an*, jež se připojovala ke kmeni slova. (*Brňan, Prušan,...*) Stejně jako v současné češtině docházelo ke střídání koncové souhlásky v základu: *k-č, h-ž, c-č,...* (*Ameryčan*). U názvů kontinentů však v počátcích obrození docházelo ke kolísání. Koncová souhláska se neměnila, zároveň se prodloužila samohláska. Vznikla tedy podoba *Amerikán, Afrikán* vedle dnes běžnější *Američan, Afričan*. Dlouhá varianta byla na počátku ČNO častější, krátká byla považována za slovakismus, jenž se poté prosadil i v češtině. I Jungmann ve svých dílech původně používá příponu *-án*, v pozdějších vydáních ji nahrazuje příponou *-an* s alternací v základu. Přípona *-čan* nebyla tak obvyklá, tvořila se s ní jména typu: *Alžírčan, Berlínčan, Angličan, Evropčan,...* Varianta *Evropan* se prosadila až později.⁸³

V díle A. Borového se objevovala přípona *-án* i *-čan*. Ke kolísání však nedocházelo. Ve slově *Američan* uvádí ve všech případech příponu *-án*, ve slově *Evropan* pravidelně příponu *-čan*.

	Amerykán/Ameryčan	Evropan/Evropčan
Počet	12/0	0/8

Autor se tedy v tomto případě drží staršího způsobu psaní, ke kolísání nedochází.

U substantiv patřících k původním i-kmenům, tedy ke dnešnímu vzoru *kost*, docházelo ke ztvrdnutí poslední souhlásky. Jedná se o depalatalizaci původního palatalizovaného konsonantu:

⁸³ Hauser, P., *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1978, s. 200.

(-n', -d', -t') v nominativu a akuzativu sg. se depalatalizovalo (*kost' - kost*)⁸⁴;

chut a pamět 164a, *obět* 173b, *odpowěd* 169a, *zed* 187b, 229b, 248b, 250a (všechny případy z textu);

Z ostatních odchylek uvedu ještě: *na hřebjce* 169b, 176c (s přisunutým počátečním *h-* a se starším *-ř-* podle stč. *řebři*), *nádennjk* 200a (Jg., díl 2., s. 550 uvádí slovo též se dvěma *n*; ještě nedošlo ke zjednodušení v morfematickém švu), *náftawagjcy fwardbu* 185a, 190b, 191a, 200b, 202b, 215b (Jg., díl 4., s. 383 uvádí tvar s *d* jako náležitý, tvar s *t* označuje jako zastaralý).

b) Adjektiva

hefkau diwčicy 215a, 215a, 217c (Jg. uvádí jako základní tvar slovo *hezky*, *heský* až na druhém místě; pravopis zde kopíruje asimilaci znělosti);

c) Slovesa

Vlivem nářeční nebo běžné mluvy byl před souhláskovou skupinu předsunut konsonant *s-*: *do chudoby [při]fly* 153b;

Jednou ze souhláskových alternací je též záměna ostrých sykavek za tupé (*s, z – š, ž*). V prvním případě se může jednat o nářeční vliv: *vgi[š]tili* 248b, ve druhém případě jde možná o analogii podle typu *nesen*: *byl zawěšen* 180c, ve třetím případě může jít o tiskovou chybu: *drzel* B 152a.

V textu se objevovaly i tehdy náležité tvary: *tekau* 204b, *vtekau* 152c, ale s alternací *k - ě* před *-e*: *co se služby dotýče* 212b.

Další tehdy náležitou souhláskovou alternací je *t' s c*. *trešcete mjrně* (vy) 171a, *chyba fe netrešce* 211e.

V textu se objevil i tvar *f[un]dat* 176b. Jg., díl 4., s. 379 uvádí tuto podobu jako druhou vedle tvaru bez *w*; podobou s *w* odkazuje např. na Dobrovského.

Ve slovesném tvaru *předfwědčen* 180c se jedná o záměnu předpony *pře-* za *před-*; v přičestí minulém *wrtkla se* 181b (Jg., díl 5., s. 192 odkazuje na *Bibli kralickou*, Rosu).

---

⁸⁴ Vážný, V., *Historická mluvnice česká, Tvarosloví*. Praha: SPN, 1964, s. 199.

V textu se též objevují podoby, jež jsou i dnes náležité vedle tvarů se -z- (*dozvědět se*): *dowěděl fe* 225e, *dowjli fe to* 236b; (Jg., díl 1., s. 445 uvádí pouze tento tvar).

Tvary *pod'te* 186c, 196c, *přid'te* 192b; Jg. je uvádí jako samostatné heslo, jež odkazuje na podoby s *j*. V heslovém odstavci ale podoby bez *j* vůbec nejsou. Rozhodující asi byla výslovnost.

d) Příslovce

Jg., díl 1., s. 27 uvádí tvar „*aspoň*“ jako hlavní, rovněž novočeské slovníky, např. SSČ dávají spíše přednost kratšímu *aspoň* vedle *alespoň*. V textu byla frekvence výskytu tohoto tvaru vysoká: *aspoň* 169a, 180c, 183a, 190b, 192a, 206b, 223d, 224b, 227d, 247b, 249c, 250a;

Změna ostré sykavky v tupou nastává v příslovci *posléž* 156c (dnes *posléz(e)* – knižní). Alternace *k* v *č* je v příslovci *gináč* 206a, 219a, v němž došlo ještě k dlužení. (Podle Jg., díl 1., s. 616 se jedná o variantu původně slovenskou, jež se u nás rozšířila; dnes značeno jako obecně české, zastaralé a nářeční *jináče*, SSJČ, s. 239).

e) Částice

...*abych k takowé nedowolené a neśluffné láfce přiwolila, a byt' třebas skrze to veliké bohatstw na mne očekáwalo...* 181a (Jg., díl 4., s. 625 uvádí tvar se *s* jako zastaralý). V tomto případě se jedná o modální částici s významem libovolnosti, není tedy zastaralá.

Na počátku slov se tedy místo dnešního dlouhého *ú*- objevuje pravidelně diftong *ou*- (grafém *au*-), ani ke krácení již nedocházelo. Nezaznamenala jsem ani jeden případ odchylky. Diftongizace *ú* v *ou* je tedy na počátku slov důsledně dodržována.

Diftongizace *ý* v *ej* je však v kořeni slov stále ještě rozkolísaná. V textu se objevovala stejná slova s provedenou diftongizací i bez ní. V textech však převažují podoby nediftongizované. V koncovkách se podoby s *ej* nevyskytují vůbec.

V úženi *é* v *í* je situace stále ještě nejednotná. U substantiv se v textu objevuje stejné množství různých slov zúžených i nezúžených. Tvarům zúženým však autor dával přednost, neboť je jejich frekvence výskytu mnohem vyšší. U sloves je situace opačná, zde převažují tvary nezúžené, což je ovšem dáno krácením samohlásky *e* v kmeni sloves, v důsledu čehož nemohlo dojít k úženi.

Protetické *v-* se v textech Antonína Borového téměř nevyskytovalo. Našla jsem pouze jeden případ, jenž byl v té době nejspíše hodnocen jako náležitý.

2.3 K tvarosloví

Tvarosloví se zabývá různými tvary slov, jejich flexí, dělí je do slovních druhů a podle jejich zakončení je řadí do různých skupin. Základem každého slova je tzv. tvarotvorný základ, jenž zůstává v různých tvarech slova stejný. Proměňuje se pouze koncovka, podle níž můžeme poté slovo zařadit k jednotlivým gramatickým kategoriím. Flexe se dělí podle zakončení a podle významů na dvě základní části: skloňování (podstatná jména, přídavná jména, zájmena, číslovky) a časování (slovesa). V rámci skloňování se vydělují tři základní druhy: jmenná, zájmenná a složená deklinace. Rozlišujeme zde tři gramatické kategorie: pád, číslo, rod.

Již ve staré češtině, stejně jako dnes, existovalo **7 pádů**. Jednotlivá slova však nikdy neměla pro každý pád jiný tvar. Vlivem hláskového vývoje docházelo ke splývání jednotlivých pádů (akuzativ-nominativ, genitiv-akuzativ), což mělo za následek další redukci tvarů.

Číslo existovalo **trojí**: singulár, plurál a duál. Postupem času však dochází k redukci duálu a přestupu k plurálu, proto se v současné češtině objevují jen zbytky duálových tvarů. Viz níže.

Rod jmenný je trojí: mužský, ženský a střední. U rodu mužského se dále rozlišuje životnost (více viz níže). Dělení jmen podle rodu však není primární, původně se jednotlivé deklinační typy rozdělovaly podle **kmenového principu** na kmeny samohláskové a souhláskové. Stěžejní v zařazení jednotlivých jmen tedy nebyl rod a koncovka jména, nýbrž zakončení kmene. Vlivem historického vývoje však dochází k postupné redukci jednotlivých deklinačních typů a k přestupu ke kmenům produktivním. Později u těchto produktivních typů převládlo skloňování podle rodů a koncovek. V našich textech je skloňování blízké současné jazykové normě, přesto však můžeme najít řadu odchylek, jejichž původ je nutno hledat ve starším kmenovém skloňování.

V této kapitole se tedy zaměřím na morfologickou stránku jednotlivých slov, pokusím se vystihnout nejvýznamnější změny proti současné spisovné normě a porovnáám je se stavem tehdejší češtiny. Nejprve se zaměřím na příznakové jevy, potom

se budu zabývat jevy ostatními. Vycházím především z práce Václava Vážného – *Historická mluvnice – Tvaroslovi*⁸⁵, z *Historické mluvnice češtiny*⁸⁶ Arnošta Lamprechta, Dušana Šlosara a Jaroslava Bauera, dále pak z *Příruční mluvnice češtiny*⁸⁷.

Tvaroslovné jevy v textu

2.3.1 Substantiva

Maskulina, neutra

Realizace koncovky 1. p. pl. životných maskulin (-i, -í, -é, -ové)

Rozlišování životnosti a neživotnosti u maskulin se prosazuje v době historické. Vzniká tendence k odlišení jednotlivých koncovek, což se realizuje posunem koncovek v jednotlivých pádech. U substantiv životných dochází k tzv. posunu genitiv-akuzativ (*chlapa – chlap*). Genitiv tedy začíná přebírat funkci koncovky 4. pádu. Systém se ustaluje od 16. století. U maskulin neživotných se prosazuje změna v koncovkách plurálních – tzv. akuzativ-nominativ, koncovky 4. p. pl. se tedy začínají prosazovat v 1. p. pl. substantiv neživotných, zatímco u životných se rozlišují koncovky 1. p. pl. a 4. p. pl. Životnost pak pronikala i do jiných pádů.

V textech A. Borového se životnost rozlišuje, nemůžeme si však nevšimnout různých archaických tvarů, jež toto rozdělení narušují. Zaměříme se na rozlišení koncovek nominativu plurálu u maskulin životných i neživotných.

Koncovka **-i** je původně o-kmenová a měla ji substantiva životná i neživotná. Později došlo k vyrovnání akuzativu pl. s nominativem pl. přechodem akuzativní koncovky do nominativu u substantiv neživotných. Životná jména tedy mají rozlišené koncovky nom. a akuz. pl., neživotná mají stejné zakončení v akuzativu i v nominativu.

V textu jsou substantiva životná zakončená na:

---

⁸⁵ Vážný, V., *Historická mluvnice česká II, Tvaroslovi*. Praha: SPN, 1964.

⁸⁶ Lamprecht, A. a kol., *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.

⁸⁷ Grepl, M. a kol., *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: NLN, 1995.

1. **-i**: *běhauni* 155, *biřicy* 243, *kaláni* 156, *kamarádi* 215, *krkawcy* 179, *lakomcy* 187, *mordýři* 235, *oficyři* 215, *pekaři* 158, *ptácy* 179, *služebnjcy* 221, *zloději* 235, *žoldněři* 245;

Objevuje se tedy nejčastěji u označení povolání, u nositele vlastnosti a u názvů zvířat. Pravopis je ovlivněn zvyklostí převzatou z bratrského pravopisu, a sice psaním **y** po sykavkách *c, z, s*.

2. Objevuje se i koncovka **-í**, jež vznikla úžením z původního **-ie**. Následující slova mají různý původ: *bratřj* 175 je plurálový tvar podle bývalých ija-kmenů (vz. *laní*) s významem kolektivním, u slova *mužj* 217 se jedná o mužskou i-kmenovou koncovku, jež přešla k o-kmenům. Již v Konstancově *Brusu* je připomenuto, že nominativ pl. může být *muži* i *muží*.

3. Substantiva *domácý* 179, *strážnj* 245 a *známj* 230 jsou substantivizovaná adjektiva a mají skloňování složené, měkké. Konstanc je ve své gramatice řadí pod vzor *krejčí* a uvádí celou jeho deklinaci: Sg. *krejčí, krejčího, krejčímu, krejčího, krejčí, o krejčím, s krejčím*; Pl. *krejčí, krejčích, krejčím, krejčí, krejčí, o krejčích, s krejčími*.

4. Od kmenů souhláskových se do mužské o-kmenové deklinace dostala i koncovka **-e**, jež byla poté prodloužena na **-é**. Prosadila se především u maskulin tvrdých. V textu se vyskytuje poměrně hojně, velmi často však dochází k opakování.

Př.: *hoště* 234, *lidé* 215, *manželé* 202, *měšťané* 162, *obywatelé* 245, *přátelé* 179, *saufedé* 210;

5. Poslední koncovka, již můžeme v textu najít, je **-ové**. Do o-kmenové deklinace přešla od u-kmenů. V nejstarších památkách se objevuje velmi často i v našem textu je její výskyt hojný. Tato koncovka se postupně začala využívat k označování životnosti, v textech je však ještě často použita bez rozlišení, tedy i u substantiv neživotných, což můžeme považovat za archaismus. Konstancův *Brus* uvádí v přehledu deklinací také paradigma vzoru *prst*, kde je v nom. plurálu, ba dokonce i v ak. pl. koncovka **-ové** vedle starší o-kmenové **-i**:

Sg. *prst, prstu, prstu, prst, ó prste, na prstě, s prstem*;

Pl. *tito prsti, prstové; prstů/ův, prstům, prsty, prsti/ové, o prstích/ech; s prsty*;

Náš text obsahuje tyto doklady:

a) u životných maskulin: *pobudowé* 155, *rodičowé* 152, *faudcowé* 178, *fynowé* 207, *zlofynowé* 203;

b) u neživotných maskulin: *čafowé* 172, *činowé* 166, *čláńkowé* 214, *dnowé* 172, *kamenowé* 151, *skutkowé* 166, *stromowé* 241;

Jednotlivá slova se v textu velmi často opakovala (např. slovo *rodičowé*), přesto však převažuje koncovka **-owé** u jmen neživotných.

	-i	-í	-é	-owé
Počet	13	5	7	12

Z tabulky vyplývá, že v textu je nejčastěji využita koncovka **-i**, celkem ve 13 případech, následuje koncovka **-owé** s 12 doklady, většinou neživotnými substantivy, dále koncovka **-é** se 7 doklady a nejméně slov je zakončeno koncovkou **-í** (5 slov).

Koncovky 2. p. pl. (**-ůw/-ů**)

Původní genitivní o-kmenová koncovka byla bezpříznaková (typ *chlap*, *oráč*). Byla nahrazena u-kmenovou koncovkou **-ów** (*oráčów*, *chlapów*). Ta se hláskoslovně vyvíjela přes **-uow** v **-ůw** a nakonec v **-ů**. V textech A. Borového můžeme najít jak tvary starší, tak i novější.

a) **-ůw**: *dukátůw* 210, *klenotůw* 163, *korcůw* 160, *služebnjkůw* 170;

b) **-ů**: *boháčů* 161, *auroků* 153, *posmjiffků* 159, *faušedů* 158, *fmyflů* 169, *tifyců* 169, *tolarů* 163;

	-ůw	-ů
Počet	4	46

Z tabulky je zřetelné, že převažují tvary novější, tedy s koncovkou **-ů**. Tvary starší se vyskytují pouze ve čtyřech případech. Tento stav svědčí o tom, že novější koncovka je již v mluveném i psaném jazyce ustálená.

Koncovky 6. p. pl. (-ích, -ech, -ách)

V 6. p. pl. maskulin a neuter dochází k míšení jednotlivých koncovek. Koncovka *-iech* je původně o-kmenová. Monoftongizací se v 15. až 16. století změnila na **-ích**. V nové češtině se zachovala u měkkého skloňovacího typu – *mužích* (dříve *oráčích*).

V textu Antonína Borového se tato koncovka proti současné češtině vyskytuje poměrně často. Najdeme ji i ve tvarech, v nichž bychom dnes psali původně u-kmenovou koncovku *-ech*.

a) starší koncovka **-ích**: *w čafých* 171, *na dřewjch* 191, *na hrobjch* 151, *w mrawjch* 181, *w nebefých* 171, *po peněžých* 157, *skutých*, *po rodičjch* 183;

b) novější koncovka **-ech**: *w činech* 165, *po dnech* 236, *na hnjzdech* 179, *w letech* 211, *w městech* 154, *na mjstech* 211, *w počtech* 205, *o straffidlech* 151, *w týhodnech* 200;

c) její zdloužená podoba **-ěch**: *na křjdléch* 244;

d) od a-kmenů přejatá koncovka **-ách**: *w fnách* 169;

Koncovka *-ách* se objevuje u maskulin již v nejstarších památkách, v textech A. Borového je však zastoupena málo.

-ech	-ích	-ách
18	11	1

V textu se vyskytuje celkem 18 různých případů užití koncovky *-ech*, 11 substantiv s koncovkou *-ích* a pouze jeden doklad s koncovkou *-ách*.

Koncovky 7. p. pl.

Původní o-kmenové koncovky jsou *-y* u tvrdých typů a *-i* u měkkých typů (*chlapy*, *duby*; *oráči*, *meči*). Od konce 14. století však mezi tato tradiční zakončení začíná pronikat i-kmenová koncovka *-mi*, především u jmen neživotných, později se rozšiřuje i k životným (s *mečmi*, s *pánmi*). Dále dochází k obohacení systému koncovek od původních a-kmenů a ja-kmenů *-ami*, *-ěmi* (*rohami*, *bičemi*). Od 17. století se tento systém začíná, především v mluveném jazyce, dále rozšiřovat o původem duálové koncovky *-ma* (*pánma*), *-ama*, *-ěma* (*stromama*, *měsícema*), jež vystřídal původní *-mi*.

V textech A. Borového se vyskytly přípony *-i*, *-y*, *-mi* i původně duálová koncovka *-ma*. Nejčastěji se objevovala koncovka *-i*, *-y* v textu se vyskytla v 18 různých slovech, jež se samozřejmě často opakovala.

a) koncovka *-y*: *čafy* 176, *dary* 185, *dny* 187, *dukáty* 175, *léky* 233, *před lety* 168, *mravy* 181, *pokrmý* 220, *právy* 214, *řetězy* 243, *flowy* 171, *způsoby* 181, *Židy* 175;

b) koncovka *-i*: *křjži* 159b, *penězy* 206, *přátely* 232, *rodiči* 165, *tifýcy* 201;

c) koncovka *-mi* se objevila v 6 případech, přičemž opět docházelo k opakování: *děťmi* 190, *dweřmi* 241, *lidmi* 245, *pěřťmi* 170, *řečmi* 154, *wěcmi* 218;

d) koncovka *-ami*: *modlitbami* 251, *mukami* 176, *řlzami* 219, 231c, *ženami* 217;

e) V jednom případě jsem zaznamenala koncovku *-ěmi* u maskulina, kde bychom dnes použili koncovku *-i*: *wězněmi* 242;

f) další varianta koncovky je *-ími*: *fauženjmi* 159;

g) Duálová koncovka *-ma* se vyskytovala převážně ve tvarech substantiv označujících části těla – *oči*, *uši*, *nohy*, *ruce*, ale později pronikla do instrumentálu plurálu i k ostatním substantivům: *očiama* 170, *rukama* 154, *za vřřima* 164; *děwkama* 155;

Ostatní duálové tvary

Ostatní duálové tvary jsou tvarově stejné jako v současné češtině. Objevují se slova *ruce*, *nohy*, *oči*, *uši*, ...

Ve staré češtině se duálové tvary užívaly běžně, postupně však dochází k jejich opouštění a přechodu k plurálu. Od 17. století se již využívá pouze plurálních tvarů. Do současné doby se dochovaly duálové tvary u slov *oči* a *uši*, *ruce*. Jsou považovány za feminina. V běžně mluveném jazyce se užívala a v současné obecné češtině i nadále ještě užívá duálová koncovka *-ma* v 7. p. pl. všech rodů. Ostatní duálové tvary jsou v textu už jen ve zbytcích:

4. p. pl.: *obě ruce řložené* 151;

6. p. pl.: *na rukau* 216;

7. p. pl.: *krautil očiama* 170, *s očiama* 215, *před očiama* 171, 179, *za vřřima* 164, *lomil rukama* 172, 173, 219, 240, *rukama* 154, 229;

V našich textech se již setkáváme s tvary shodnými s dnešní pravopisnou normou (např. 3. p. pl.: *k nohám* 196, 230; 6. p. pl.: *na nohách* 151a).

Výjimku tvoří číslovka *dvě*, po které se v našich textech pravidelně objevuje duál: *s téma pyšsnýma děwkama* 155a, *...aby dvěma řadama pruty mrškán byl* 226b.

Některé odchylky od současných tvarů

V textu se objevovaly také tvary, jež jsou proti současným tvarům skloňovány jiným způsobem. V následující stati se tedy zaměříme na popis těchto jevů, na jejich původ a vysvětlení.

a) Maskulina

2. p. sg. mask.:

Ve 2. p. sg. mask. se v textu objevuje stará o-kmenová koncovka *-a* (*do špitála* 226b, *ze špitála* 226b; u-kmenová koncovka *-u* v náležitém užití *od domu*), ale také inovace na místě dodnes užívaného zakončení genitivu u substantiva *dvůr*, *dvora* tvarem koncovkou *-u* : *od královského dworu* 167b. Substantiva měkkého vzoru mají jo-kmenovou koncovku *-e* (*oráče*, *meče*, *od toho penjze* 246b).

3. p. sg. mask.:

a) častá je zde původní koncovka *-u*: *švému bratřjčku* 246a, *čertu* 151, *člowěku* 159, *k domácímu pánu* 230, *tomu dobrému sedláku* 175b, *k faufedu tkadlcy* 191b, *bohaprázdnému šfynu* 206, *mně zkuffenému wogáku* 214a, *k zlatnjku* 184b, *k Židu* 184;

b) u měkkých typů je koncovka *-i*: *faráři* 235, *muži* 213, *otcy* 203, *šfewcy* 196, *tkadlcy* 191, *wězni* 244; přiřazujeme i *knjžeti* 237;

c) od u-kmenů pocházející koncovka *-ovi*: *nejbližšjmu Ewropčanowi* 198, *feldweblowi* 213, *giftému generálowi* 211, *kantorowi* 190, *kafýrowi* 206, *mému komornjkowi* 196, *obršftowi* 220, *přetwářenému fynowi* 204;

Ve 3. p. sg. mask. životných je v textu užito o-kmenové koncovky *-u* v 10 případech. Od měkkých o-kmenů se prosadila v měkkých vzorech koncovka *-i*, již můžeme v textu pozorovat v 7 případech. Od u-kmenů pronikla poté koncovka *-ovi*,

kteřá se vyskytla v 9 případech. Koncovka *-ovi* se u životných jmen užívala především ve spojení s přívlastkem (*svatému Prokopovi, Prokopu*), koncovka *-u* u slov nerozvitých. Konstanc poznamenává ve své gramatice, že v dativu sg. *se dvojnásobně skonávají jen jména živých (příteli/ovi, písaři/ovi)*. V textech A. Borového je poměr koncovek *-u/-i* : *-ovi* v dativu sg. vyrovnaný. V 6 z 10 příkladů s koncovkou *-u* je podstatné jméno blíže rozvito, u přípony *-ovi* jsou rozvita 4 slova z 9.

4. p. sg. mask.: *modlila se za Knjže Pána 251b, mufyla před knjže 244a, poznala Knjže Pána 250c;*

Další tvary: *dobré a milofrdné Knjže 248n, ale famému Knjžeti, kterýž 248a;*

Slovo *knjže* bylo původně označení pro mladého potomka. Jako ostatní mláďata se skloňovalo podle souhláskových nt-kmenů (vzor *kuře*). Po 15. století dochází k posunu významu: pojmenování *knjže* označuje i dospělého jedince a chápe se pod vlivem přirozeného rodu jako maskulinum životné. I u něj probíhá později změna starého akuzativu v genitiv-akuzativ. Tato změna však v našich textech ještě ustálena není, jak dokazují akuzativní tvary *modlila se za Knjže Pána 251b, mufyla před knjže 244a* apod., kde je akuzativ shodný s nominativem.

6. p. sg. mask.:

a) starší koncovku *-e* mají: *w čafe 182, w domě 191, o chlebě 166, krámě 209, w lese 197, po městě 182, na mjstě 211, špitále 229;*

b) koncovku *-u* mají: *w krátkém čafu 168b, w geho domu 170b, šfla po hlafu 243a, w tom listu 196a, na pařezu 191, na prřtu 176b, přjkladu 202;*

V 6. p. sg. mask. neživ. dochází především u tvrdých substantiv ke kolísání mezi tradiční o-kmenovou koncovkou *-ě* (*o chlapě*) a koncovkou *-u*.

b) Feminina

1. p. sg. fem.: *Lodj gedna ... plawila se 174c;*

Toto slovo patřilo původně k měkkému staženému a-kmenovému skloňování, vzor *laní*. Tento deklinační typ však patřil mezi méně produktivní, a proto postupem času zanikl. Jednotlivá slova se často i slovotvorně obměnila a přešla k jiným

deklinacním typům (*lodj – lod'*). V textu se vyskytuje ještě skloňování starší; slovo *lod'* přešlo k produktivnímu i-kmenovému skloňování se vzorem *kost* a dále pak ke vzoru *píseň*. V některých pádech kolísá mezi vzory *kost* a *píseň*.

2. p. sg. fem.: *a žádné práce zařtati nechce* 201b;

U některých slov, jež patřila ke vzoru *duše*, se do genitivu singuláru dostala i-kmenová koncovka podle vzoru *kost*. U našeho autora se zde projevil nářeční vliv jihozápadočeský, kde dochází k pronikání i-kmenové koncovky *-i* do genitivu sg. feminin typu *duše*.

c) Neutra

Konstanc ve svém *Brusu* uvádí, že v lok. sg. bývá: v břichu i v břiše, lok. pl. je na *-ích, -ech*; některá mají *-ách*: v jazykách, v městečkách, kolečkách. Ale v dativu mají: městečkám i městečkům.

6. p. sg. neut.: *vdat při práwě* 177a;

Slovo *právo* patřilo k o-kmenům, vzor *město*. Původní koncovkou je zde v 6. p. sg. neuter koncovka *-e*, již můžeme nalézt i v našem textu. Stejně jako u mužského rodu se sem dostává i dnes běžnější koncovka *-u*.

Plurál

a) Maskulina

Konstancův *Brus* uvádí mezi vzory kmenů na konsonant typ měšťan:

Sg. *měšťan, měšťana, měšťanu/ovi, měšťana, měšťane, o měšťanu, měšťanem*;

Pl. *měšťani/né/ové; měšťanů/nův; měšťanům, měšťany, měšťani/é/ové; o měšťaních/nech, s měšťany*.

Jedním ze vzorů u jmen na konsonant je v Konstancově gramatice také *kazatel*. V některých pádech jsou uváděny dubletní tvary: Sg. *kazatel, kazatele, kazateli/ovi, kazatele, ó kazateli, o kazateli, s kazatelem*.

Pl.: *kazately/é/ové, kazatelů/ův, kazatelům, kazatele, ó kazately/é/ové, o kazatelích, s kazately*.

V poznámce uvádí také, že nom. pl. u *anjel* má tvary: *anjely, anjelé, anejlové; manželzy, manželé, /ové; přátely, /é, /ové; křesťani/né/ové*.

V našem textu má ovšem substantivum *prátele* v akuzativu plurálu koncovku podle vzoru *měšťan*, nikoli podle vzoru končícího na příponu *-tel*.

4. p. pl. mask.: *más' giné lidi přátely* 232a, *ona má přátely* 188a, *nepřátely w přátely obracý* 197a;

Slovo *host* se skloňovalo podle starého i-kmenového skloňování mužského (vzor *host*). Ke vzorům mužským postupně pronikaly o-kmenové koncovky, až mužské i-kmeny zanikly, přešly cele k o-kmenům. Ve 4. p. pl. maskulin je tedy původní tvar: *hosti*, který se objevuje i v našich textech: *fwé hosti* 220a, *znáff tyto hosti* 232a. Později začíná pronikat o-kmenová koncovka, nový tvar je *hosty*.

b) Feminina

Feminina skloňovaná podle měkkého vzoru patřila v Konstancově *Brusu* ke druhé deklinaci se vzorem *země*: Sg. *zem/země, země, zemi, zem/zemi, ó zem, země, o zemi, zemi*;

Pl. *země, zemi, zeměm/zemím, země, země, o zemích, s zeměmi*;

Je tedy **3. p. pl. fem.** ve tvaru *k hranicem* 197b, *gjným kratochwjlem* 155a možný a náležitý.

Rovněž vzor pro substantiva žen. rodu končící na konsonant a v genitivu na *-i* má v dativu plurálu dvojí koncovku: Sg. *tvář, tváři, tváři, tvář, ó tvář, v tváři, s tváři*;

Pl. *tváři, tváři, tvářem/im, tváři, ó tváři, v tvářech, s tvářmi/ tvářemi*;

V poznámce Konstanc říká: *Také jsme si zvykli podle druhé deklinace říkat tvář, tváře: podobně se deklinují ohlav/ohlavy, obův/obuvy, půl/poli, vos/vosy, loď/lodí; neb s dlouhým konsonantem*.

V našem textu jsou náležité tvary: *náružiwoštem* 203, *dobrým wěcem* 209.

Vlivem stejného gramatického rodu a měkkých koncovek docházelo ke sblížení měkkých a-kmenů s i-kmeny a k přejímání některých koncovek, především ve 3. p. pl. (*dušem*) a v 6. p. pl. (*o ulicech*). Ve 3. p. pl. fem. se tedy v našich textech objevuje původně i-kmenová koncovka *-em* (vzor *kost*).

V textu se objevují i adaptované přejímky z latiny, a to v počestěné formě, jak v kapitole *O zostření a rozšíření české řeči prostředkem composicí a derivací jmen* (substantiv) na s. 47-51 radí Konstanc (uvádí př. *kontemplací, meditací, infirmarie, temperovati, moderovati* atp.) a k tomu dodává: *Pro touž příčinu neostejehejme se něketrých německých slov užívati, neboť i oni přejímají a ostatní národy také.*

V našem textu jsou substantiva *ordinancí, residencí, penzí*:

na ordynancý 220a, v refydencý 248b, 250a, mufý žiw býti bez penzý 210d, každoročnj penzý budete doftáwati 211a.

Oslovení

Ve vokativu dochází ke změně nominativ-vokativ nebo také vokativ-nominativ. Jedná se o typy, jež měly zvláštní tvar pro vokativ sg., který byl nahrazen nominativem, nebo naopak tvary nominativu byly nahrazeny tvary vokativu.

Nominativ-vokativ se vyskytoval pouze u jmen rodu ženského, vzor *žena*. V češtině obecné se však setkáme s podobnými tvary, především po slovech označujících jméno či titul a po slově *pán*, s čímž se setkáváme i v textech A. Borového:

pane Generál 213c, 214b, ale pane Adjutante, pane Laytnante 213a;

Waffe cýsařská Miloft, profým ... 210c;

V ostatních případech jsou již tvary shodné se současnou češtinou.

Bože! 169b, Milé djtě! 247a, Miloftiwý pane! 182d, O člowěče! 167b, Ó! nemilofrdný, tyranfky otče! 173b, O nefftafny otče! 167b, Ty dobré djtě! 247b, Wyfoce vrozený Pane! 168a;

V plurálu jsou vokativní tvary:

Y wy rodičowé! 171a, 202c, Mé milé djtky! 156b, 245b, Milé děti, ... 170c, Mogi dobřj lidé! 180c, flečny, vrozené panny 155a, wy dobřj fproftnj lidé 152c, wy rodičowé 152c, Wy wffickni mogi čtenáři 247c;

Archaické přípony

Dále se v textu objevovalo velké množství archaických přípon, jež stojí za zmínku. Jedná se o přípony, kterými se odvozují substantiva od adjektiv vyjadřujících vlastnosti substancí.

Přípona **-ství** se objevila u deseti různých slov, přičemž docházelo k opakování. Tato přípona odvozuje substantiva od adjektiv končících na *-ný, -ský/-cký*.

-ství/-ctví: *bohatství* 201a, 239b, *dětinství* 235d, *důstogenství* 207b, *milofrdenství* 190a, 231b, 251b, *nemilofrdenství* 198b, *nebezpečenství* 152c, 169b, 174c, *panství* 235a, 248a, *pochlebenství* 232b, *poselství* 225e, 244b, *taffkářství* 182c;

Příponu **-stvo** však najdeme jako pozůstatek staršího stavu pouze v jednom exempláři: *manželstwo* 186a;

Nejfrekventovanější příponou v textu je přípona **-ost**, jež se vyskytla celkem v padesáti dvou odvozeninách pojmenovávajících abstraktní vlastnost. I v současné češtině se jedná o sufix produktivní. Základovými adjektivy jsou jednotky se sufixy *-ný, -tedlný, -ivý, -lavý, -lý, -nlivý*.

-ost: *bezbožnost* 168b, *cytedlnost* 195a, *ctnost a bohobognost* 201b, *kwapnost* 224b, *náružiwoft* 203a, *nemožnost* 203c, *nefflechetnost* 202d, *okolofstogičnofti* 235b, *pjchlawoft* 215a, *poddanost* 251c, *podezřelost* 217a, *prozřetedlnost* 173b, 178c, 233a, 236c, *tagnost* 168b, 234a, *vkrotnost* 173b, 226b, *weytržnost* 230b, *wrchnost* 181a, 229d, *zaufánliwoft* 167b, 171n, 172b, *zmužilost* 210a;

Variantou **-ost** je sufix **-est**. Náš text však poskytl jen pojmenování *boleft* 229b, 232c, které však patří ke jménům dějovým.

Přípona **-oba** se užívala pro odvozování od negativně posuzovaných vlastností.

-oba: *mdloba* 241d, *chudoba* 207n;

Pomocí sufixu **-ota** se odvozují názvy vlastností od primárních adjektiv.

-ota: *drahota* 159b, 160a, *dobrota* 203c, 230a;

Přípona	-stvo	-ství	-ost	-oba	-ota	-est
Počet	1	10	52	2	2	1

Ze sledovaných přípon je tedy v textu nejfrekventovanější příponou **-ost**. Objevuje se mnohem častěji než v současné češtině a označuje především lidské vlastnosti. Slova s touto příponou však většinou nezanikla, mnohá fungují dodnes. Dále se v textu vyskytovala přípona **-ství**, která se vyskytla v 10 různých dokladech, dále přípony **-oba** a **-ota** ve dvou případech a přípony **-stvo** a **-est** pouze po 1 dokladu.

2.3.2 Adjektiva

V rámci adjektiv rozlišujeme tři různé deklinace: jmennou, složenou a smíšenou. Složenou deklinaci můžeme dále dělit na tvrdou a měkkou.

Jmenná deklinace se do současné doby dochovala jen ve zbytcích, většinou se užívají pouze tvary nominativu, výjimečně akuzativu. Ten je však považován za archaický. Jmenná deklinace se dochovala pouze u adjektiv tvrdých, tvary adjektiv měkkých zanikly.

Ve staré češtině u tohoto typu převládla deklinace a-kmenová a o-kmenová, neboť byla schopna vyjádřit všechny tři gramatické rody. Podle jmenné deklinace se skloňovala: zčásti přídavná jména přivlastňovací, adjektiva ve jmenném tvaru, druhové číslovky s příponou *-er* a participia n-ová a t-ová. Především kvůli podobnosti se skloňováním substantiv se u adjektiv začíná stále více prosazovat deklinace složená.

U **složené adjektivní deklinace** rozlišujeme dva vzory: tvrdý skloňovací typ má vzor *mladý*, a měkký typ má vzor *jarní*. Vznikla složením adjektivních tvarů jmenných s původně ukazovacím zájmenem *j, ja, je*, v době předhistorické podlehl stahování, takže výsledkem jsou tvary, v nichž před koncovkou předchází dlouhá kmenová přípona.

Adjektiva, která se skloňují podle **smíšené deklinace**, mají část tvarů podle skloňování jmenného a část podle složeného. Do této skupiny patří přídavná jména přivlastňovací.

U přídavných jmen **přivlastňovacích** se jmenné tvary dochovaly v singuláru ve všech pádech kromě instrumentálu kde je tvar podle složené deklinace. Dále jsou jmenné tvary v nominativu, akuzativu a vokativu plurálu, v ostatních pádech jsou tvary složené.⁸⁸

V našich textech není přivlastňovacích adjektiv mnoho. Mají sufity *-ův, -ova, -ovo*, které použijeme, přivlastňujeme-li rodu mužskému. Můžeme ho připojit k obecným názvům osob i ke jménům vlastním, jak dokládají i naše texty: *Bohumilowo gméno 245, Dobromilůw nepřjtel 162a*;

---

⁸⁸ Janečková, M., *Staročeské hláskosloví a tvarosloví*. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1989.

kafýrůw fyn 202n, *z otcowa domu* 167, *sedlákowo gméno* 174, *ffewcowo dobrodinj* 195, *ffewcowu žádof* 196, *tkadlcowa žena* 190;

Přivlastňovací adjektivum od substantiva *Bůh* má tvar: *boží*, nebo *božský*: *Božj milof* 216, *Božské prozřetedlnof* 173b;

Sufixy **-in**, **-ina**, **-ino** přivlastňují rodu ženskému.

do Hraběncina domu 194, *do Maryininy truhly* 184c;

U slova *Marie* se v textu při přivlastňování vyskytuje zdvojení, slovo je prodlouženo ještě o jednu příponu *-in*. Místo *Mariina* se v textu objevuje *Maryinina*.

V našich textech se vyskytla i adjektiva **druhově posesivní**. Neobracejí se již k jednotlivci, ale ke skupině osob, či zvířat, k celému druhu.

Sufix **-í** se užívá při přivlastňování zvířatům: *krkawčj hnjzdo* 179;

Sufixy **-ský**, **-ovský** se používají, přivlastňujeme-li osobám, kolektivu: *cjfařfky komifař* 205. Varianta *-ovský*, jež se objevuje i v našich textech, se připojuje k základům končícím na skupinu souhlásek: *s otcowfkau láfkau* 166, 173, 204, *otcowfke vkrutnof* 173b, *otcowfky aumyfl* 206, nebo k jednoslabičným základům: *fynowfka láfka* 209, *gména fynowfkeho* 207a.

Z těchto několika příkladů vyplývá, že se skloňování přídavných jmen přivlastňovacích v textech A. Borového nejspíše nikterak neliší od soudobého pravopisného úzu. Viz výše. Přídavná jména **druhově posesivní** mají složené skloňování, přídavná jména **individuálně posesivní** mají skloňování smíšené.

U **složené deklinace adjektiv a zájmen** jsme nezaznamenali žádný případ diftongizace nominativního **-ý** v **-ej**, ani žádný případ úžení **é** v **í** v deklinaci adjektiv a zájmen. U maskulin se pravidelně objevují koncovky (**-ý**, **-ého**, **-ému**, **-ého**, **-ém**, **-ým**). Ve starších textech se objevují odchylky nejčastěji v genitivu, dativu a lokálu singuláru všech rodů. V textu se vyskytovalo velké množství příkladů s nediftongizovaným **-ý** a s nezúženým **-é-**, proto je uvádím jen výběrově.

1. p. sg. mask.: *gak dlauhý tak ffiroký* 151a, *gify bohobogný a poctiwý zednj* 186b, *Mladý pán, malý* 152b, *byl poctiwý* 195b, *žádný nepromluwil* 221;

2. p. sg. mask.: *do welikého domu* 186b, *konce fwého žiwota* 151b, *od králowfkeho dworu* 167b, *z dobrého a vpřjmného frdce* 192b, *žádného pokoge* 222c;

3. p. sg. mask.: *k dobrému rozumu přiweſti* 152a, *mně zkuffenému wogáku* 214a, *fwému bratřjčku* 246a, *fwému dobrotiwému otcy* 205b, *tomu dobrému fedláku* 175b;
4. p. sg. mask.: *neſpatřil žádného* 151a, *ponocného* 152a, *fwého ſyna* 228a, *také welikého černého muže* 151b, *wkazuge mu weliký pytljk* 237b;
6. p. sg. mask.: *po něgakém čaſu* 190a, *po neſſřaſtném kantorowi* 192b, *w geho feſſlém wěku* 166a, *w krátkém čaſu* 168b, 178c 214a, *w wzáctném domě* 153a;
1. p. sg. neut.: *djtě zamordowané* 173b, *dobré a miloſrdné Knjže* 248n ale *ſamému Knjžeti, kterýž* 248a, *weliké bohatſtwj* 181a;
2. p. sg. neut.: *malého děwčete láſka* 245n, *toho welikého ſſtětj nepřáli* 161b, *ze ſwatého požehnánj* 188b, *zgednaného dřjwj* 194b, *žádného potěſſenj* 171b, *žádného polepſſenj* 204b;
3. p. sg. neut.: *k welikému djlu* 164b;
4. p. sg. neut.: *celé fwé towarys ſtwo* 151a, *dobré napomenutj* 154a, *dobré mjněnj* 154a, *nepořádné žiwobyty* 150b, *o fwé poctiwé gméno* 185a;
6. p. sg. neut.: *na celém těle* 151b, *po mnohém přemlawánj* 214c, *w gegjm dobrém ſrdcy* 208a, *w takowém klenj* 151a, *we wſſem fwém gednánj* 181a;
7. p. sg. neut.: *nad mrtwým tělem* 240b, *s dobrým ſwědomjm* 159b, 188a, 208c, *s báziwým ſrdcem* 204b, *s pohnutým ſrdcem* 196b;

U feminin je důležité zmínit genitiv, dativ a lokál singuláru, neboť zde, podobně jako u rodu mužského a středního, dochází nejčastěji k odchýlkám *-é* v *-í*, nebo se objevuje koncovka *-ej*, jež má původ v dialektech. V našich textech se však opět žádné odchýlky neobjevily.

2. p. sg. fem.: *do weliké chudoby* 193b, *malé myſli budau* 152c, *od té chwjle* 152b, *otcowſké wkrutnoſti* 173b, *té ſprawedliwé ženy* 209b, *wkrutné ſmrti* 242b, *v wzáctné wrchnoſti* 181a, *žádné práce zaſtati nechce* 201b;
3. p. sg. fem.: *k nedowolené a neſluſſné láſce* 181a, *k fwé zkáze* 153n, *k wkrutné ſmrti odſauzen* 245b, *mé milé dceři* 243a;
6. p. sg. fem.: *na té ceſtě* 150b, *na té celé ceſtě* 151a, *w té mdlobě* 151b, *w fwé baudě* 207c.

V plurálu se, stejně jako v singuláru, již odchylky v koncovkách nevyskytovaly. Ve starších textech patřily mezi problémové koncovky nominativu plurálu a dodržování formálního vyjádření životnosti, proto zde pro ilustraci zmíním několik příkladů.

1. p. pl. mask.: *byli ſmutnj a bjdnj časowé* 216a, *krewnj přátelé* 188b, *některj takowj páni běhauni a pobudowé* 155a, *newděčnj fynowé* 207c, *prawj chudj a nuznj lidé* 230a, *ti dobřj manželé* 202b, *wěrnj přátelé* 230b, *wy dobřj ſproſtnj lidé* 152c, *zamilowanj lidé* 215a;

1. p. pl. neut.: *naſhromážděné penjze* 189a;

1. p. pl. fem.: *doſtatečné výmluwy* 204b, *gako wytržené chodily* 153a, *giné panj* 154b, *malowané ſmrtj hlawy* 151b, *zamilowané duſſe* 215;

Do instrumentálu plurálu pronikaly z mluveného jazyka původně duálové koncovky: *-ýma, -íma*. V našich textech se však již setkáme s tvary shodnými s dnešním pravopisným územ. Autor se jich drží striktně. K odchylkám tedy opět nedochází.

7. p. pl.: *donutili neyhrozněgſſjmi mukami* 177a, *y ginými wěcmi* 233a, *s ſwými* 215, *s takowými ničemnými a pyſſnými řečmi* 154c, *rozličnými křjži y ſauženjmi* 159a;

Náležitý je duál ve spojení *s plačtiwýma očima* 215b, nenáležitý v kontextu *s těma pyſſnýmá děwkama* 155a (viz výše); Ve spojení *s těma pyšnýmá děwkama* mohl autor záměrně užít duálového tvaru, neboť dívky byly dvě. V textu se další případy podobného rázu nevyskytují.

2.3.3 Zájmena

Tvary zájmen se proti současným příliš neliší. Odlišnosti pozorujeme např. u osobního zájme *ona* ve 4. pádě sg., kde dochází poměrně často k záměně dlouhých a krátkých tvarů, v celkovém úhrnu však převažují tvary krátké. Jistý vliv zde má i vazba sloves, neboť některá měla starší vazbu s genitivem. Dále se zachovává tzv. genitiv záporový po slovese s negativní předponou:

*že **gi** za manželku doſtanu* 201b, *podal mi **gi*** 213, *profyla **gi** fnažně* 157a, *aby **gi** k fobě přigala, chtěge **gi** zkauffeti* 247a, *napoſledy předce **gi** přinutil* 208b, *zanechal **gi** s autěžkem* 239d, *žádal **gi** o plat* 193b;

aby **gi** žádný giný za manželku nedostal 182a, giftěbych **gi** nemilował 199a, neb **gi** hned poznati nemohla 157a, gestli **gi** na pokogi nenechá 208b, neboť **gi** wjce nepřatřjm 243a;

V textu se vyskytuje 47 správných tvarů, v nichž je použit tvar krátký, a dále 12 tvarů dlouhých.

Z grafu je dobře patrné, že správné tvary převažují, tvoří 80 % všech případů. Nesprávné tvary tvoří pouze 20 %.

Dále dochází ke kolísání v užívání přivlastňovacích zájmen *můj (tvůj)/svůj*. Zájmeno *svůj* se užívá, pokud přivlastňujeme vlastníkovu v subjektu, zájmena *můj (tvůj)* užíváme, když přivlastňujeme vlastníkovu mimo subjekt. V našich textech však dochází k odchylkám, autor často užívá zájmena *můj/tvůj* i v případech, kdy přivlastňujeme osobě v subjektu. Zde patrně spolupůsobí vliv němčiny.

a mé nemocné ženě domů possli 221b, gá fem ge mému chudému otcy poslal 210c, Mé cti a poctiwého gména wážjm fobě nadewssfecko 181a, Mému komornjkowi rozkázala fem, aby 196a, ...že fem ..., a mému marnotratnému ... fynu dal...206a, pro mé hrozné fauženj a trápenj, řekl, nemohu nic pjti 221b, pro nesštěstj mého faufeda nemohl gfem...235, za vzdrawenj mé rodiny mám co děkowati 233, w twé kwapnosti wssfecko prozradjs“ 224b, budes“ požjwati owoce twých ctnostj 237a;

V textu se vyskytuje celkem 101 případů (91%) správného užití tohoto zájmena. Nesprávně je užito pouze 10x (9%).

Dále dochází k odchýlkám ve tvarech vztažného zájmena *jenž*. Od 15. století dochází k postupnému ústupu tohoto zájmena ve prospěch zájmena *kterýž*, což je vidět i v našem textu. Zájmeno *jenž* se skloňuje podobným způsobem, jako osobní zájmeno *on*. Při jeho deklinaci se však i v současné češtině setkáváme s chybami, především v množném čísle. U maskulin a neuter jsou již v našich textech tvary shodné s dnešními, rozdílly pozorujeme především ve tvarech nominativu plurálu, kde se užívá ustrnulý tvar nominativu sg. maskulin, výjimečně i užití ustrnulého tvaru ve vztahu k femininu.

Feminina:

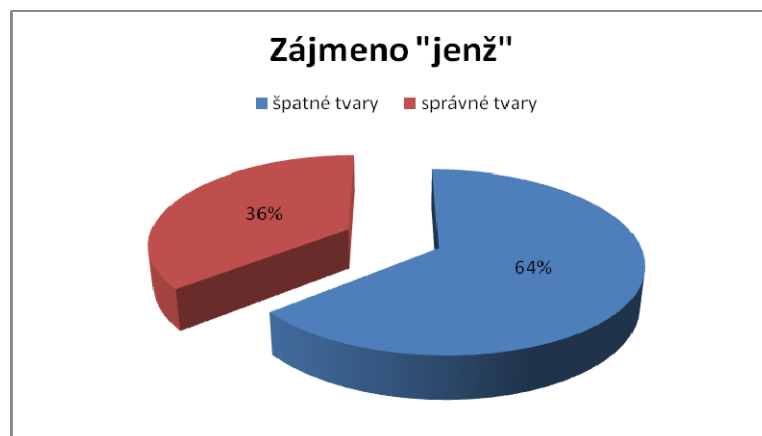
*hraběnka, **genž** ...vyhrála 195b;*

Zmíněný příklad je jediný, jenž se v našem textu pro rod ženský vyskytl.

V množném čísle se vyskytlo více odchylek. V textu jsem objevila celkem 11 případů, 7 z nich bylo špatně.

*dělnjci, **genž** fstrom poráželi. 179a, k těm gjtí, **genž** tebe giž ... čekali 201a, lidé, **genž** fe ftyděli o almužnu profyti 230a, lidi, **genž** s pánem mluwj 231c, mnoho věcj, **genž** w fummě přes sto zlatých wynáffely 182c, nemocnj, **genž** fobě ničeho wydělati nemohau 247a, těm, **genž** rádi giné w podezřenj mjwagj. 180c.*

2.3.4 Slovesa

V rámci sloves nás v tomto oddíle bude zajímat jejich časování (konjugace). Zaměříme se tedy na jednotlivé tvary v závislosti na gramatických kategoriích. Opět nás budou zajímat odchylky od současné pravopisné normy a jejich zdůvodnění. Stejně jako je tomu u deklinace se i způsob ohýbání sloves v průběhu historického vývoje měnil. Jednotlivá slovesa přecházela např. mezi třídami, a proto nacházíme v pozorovaných textech řadu odlišností od současného systému sloves. Mezi slovesné gramatické kategorie řadíme: osobu, číslo, způsob, čas, rod a vid.

V rámci konjugace sloves rozlišujeme tři osoby, jež nám pomáhají orientovat se mezi jednotlivými účastníky promluvy. První osoba označuje mluvčího, druhá adresáta, třetí označuje osobu nezúčastněnou, dále neosobní děj a všeobecný podmět. Koncovky pro kategorii osoby jsou většinou jasně odlišeny. V první osobě však v našich textech nacházíme koncovky, jež jsou ve srovnání s dnešním stavem odlišné.

V rámci 1. os. sg. indikativu přezenta rozlišujeme dva podtypy: 1. podtyp představují slovesa: *nesu, tisknu, kupuju/i, kryju/i*, 2. podtyp tvoří slovesa: *prosím, trpím, sázím*.

1. os. sg. indikativu přezenta nebo futura (u dokonavých sloves):

gako když ge otcy odeflĭ 210d, gá poſflĭ ženě 221b, gá poſflĭ 236c;

V 1. os. sg. měla tematická slovesa původně koncovku *-u*. V průběhu historického vývoje došlo v některých případech po palatální nebo palatalizované souhlásce k přehlásce. Týkalo se to zejména vzorů *mažu-mazati, kryju-kryti, kupuju-*

kupovati. Přehláska byla v novější době nahrazena původní koncovkou nepřehlasovanou. V našich textech se tedy vyskytují tvary s přehlasovanou koncovkou **-u** v **-i** : *já pošli, odešli*. Jungmannův slovník tuto variantu hodnotí jako spisovnou, tvar *pošlu* jako vulgární. Jedná se tedy o tvar v té době správný a náležitý. Ostatní tvary jsou již shodné se současnou pravopisnou normou.

mohu 195a, 206b, 208c, *pogedu* 164a;

chcy 199a, 204b, *pijfi* 210e, *potřebugi* 195c, *zawazugi* 204b;

dám 165b, *daufám* 204b, 216b, *gfem* 196c, *mám* 213c, *mlátjm* 164a, *mufým* 164a, 195c, 200b, 212d, *oznámjm* 202c, *pospjchám* 164a, *powjm* 165b, 201b, *poznávám* 223d, *profým* 210c, *přicházým* 200b, *flyffjm* 213c, *včijnjm* 221a, *vwidjm* 198b, 216b, *wyložjm* 223a, *wjm* 200b, 216c, *wygewjm* 218d, *zapomjnám* 219a;

Původně mohla slovesa v 1. os. pl. prézenta končit na tři různé koncovky: *-m*, *-me*, *-my*. Postupně však dochází k redukci těchto koncovek až k dnešní podobě: *-me*. Koncovka *-m* se v tomto případě hodnotí jako hovorová, *-my* se již nevyskytuje. V osmnáctém století můžeme ještě pozorovat kolísání mezi koncovkami *-m* a *-me*. V našich textech však již opět ke kolísání nedochází. Veškeré případy z textu jsou již s koncovkou *-me*.

1. os. pl. prézenta: -m/-me:

-m: 0

-me: *budeme* 154b, 160a, 216b, *docházýme* 175b, *dogdeme* 197a, *nedogdeme* 198b, *držjme* 212a, *nehledjme* 224a, *kaupjme* 237c, *máme* 153n, 154b, 155b, *mufýme* 194a, 238a, *můžeme* 154c, 155b, 211b, 224a, 234a, 239c, 247a, *nagdeme* 221c, *oznámjme* 231a, *padneme* 231b, *potřebugeme* 246b, 211e, *přečkáme* 216b, *řjkáme* 155b, *fázýme* 153a, *flaužjme* 212d, *vbjráme* 156b, *zjfkáme* 175b, *zwjme* 205b;

3.os.pl.:

3. os. pl. od sloves typu *prošiti*, *trpěti* by měla mít náležitou koncovku **-í**, ale není tomu tak vždy. Velmi často přijímají slovesa v této osobě koncovku podle vzoru *sázeti*:

činj 157b, 215, *gedj* 154c, *ležj* 247, *mluwj* 201, 231, *nehodj* 152c, *odměnj* 171, *pozdrawj* 232, *fedj* 241, *ftogj* 208;

ale:

mufegj 155a, 241, *fe nawrátěgj* 246b, *nepatřegj mně* 238b, *prawěgj* 187b, 212;

Náležité tvary podle *sázeti* jsou jen: *nefměgj* 194, *roznáffegj* 162b, *trmácegj* 154c, *vměgj* 175; Pouze v jednom případě nastal opačný jev, slovesný tvar se přiklonil k typu *prosi*: *ony přináležj* 188a, ačkoliv patří k typu *sázejí*.

Ve 3.os.pl. prézenta dochází u sloves 4. slovesné třídy typu *prosi*, *trpěti* k pronikání koncovky *-ejí*. V textu se tento jev vyskytl u čtyř sloves patřících k typu *prosi*, devět sloves mělo náležitou koncovku *-í* a čtyři slovesa náležité zakončení podle typu *sázeti*. Jen jediné sloveso mělo naopak zakončení podle typu *prosi*, ačkoli patří ke vzoru *sázeti*.

Tvary slovesa **být** jsou proti dnešním také odlišné. Především se liší 3. os. sg. ind. prézenta, kde autor pravidelně používá tvaru *jest* (*geft*) místo dnešního *je*.

3. os. sg. ind. préz.:

tenkrátě gefť konec mého žiwota 152a, *že on gefť ten* 152a, *on gefť při sobě* 152a, *gefť obyčegně* 158a, *gefť mně wás ljto* 160a, *(ona) gefť zlá* 161a, *gefť pozdě* 169b, *gefť to ten dům* 186d, *gefť podroben* 207b, *gefť tomu tak* 237c, *owffem že gefť!* 237c;

Často se pomocné sloveso *být* píše dohromady se spojovacím výrazem, nebo s modálním slovesem.

2. os. sg. ind. préz.: *abyfte* 156a, 160a, *cožs o tom newěděł* 223c, *kterémus ge prodala* 224a, *mohls dogeti* 165a, *nemělas* 217c;

Složené slovesné tvary se tvořily z určitých tvarů pomocného slovesa *být* a z neurčitých tvarů významového slovesa. **Préteritum** se tvořilo z indikativu prézenta pomocného slovesa *být* a z l-ového participia slovesa významového (*nesl jest*). Postupně však dochází k ústupu pomocného slovesa ze 3. osoby sg. i plurálu složeného minulého času. Již v 16. století se vyskytuje jen ojediněle. Text A. Borového to plně dokládá:

otce natrefil..., *an w vžitečné knize četł* 200b, *hleděl ho k rozumu přiweřti, powěděł, wolal, popatřil, prawil* 152a, *přitlačil ho tjm wjce k frdcy fwému, a stále ljbal* 228, *strachem z mjfta se hnauti nemohl, pak se mdlobau přewrhl, a zůřtal ležeti* 151b, *odpowěděł* 236c, *přebýwal* 175b, *přiřřel* 208a, *wyplnil* 216a, *wgiřtil* 249d, *zwolal, měl za ožralého, poznal, omdleł, mluwil* 152a;

V textu se však v omezené míře vyskytuje **plusquamperfekum**, tedy čas předminulý. Tvořil se z préterita slovesa *být* a z l-ového participia (*byl přišel*). Tento čas se používal pro vyjádření dvou časových rovin, jež se odehrály v minulosti. Tedy vyjadřoval děj minulý, který se odehrál před jiným dějem v minulosti. V textu se vyskytuje pouze ve dvou exemplářích. Ostatní případy jsou již vyjádřeny stejně jako v současné době, klasickým préteritem.

na swém stolečku spatřil list, kterýž mu z dalekého králowstwji byli zaflali 167b, a když zwěděl, že wffecko tak gest, gakž byla powěděla, ten dluh ... gj darował 251c;

Pro vyjádření podmiňovacího způsobu se užívalo spojení aoristového tvaru z pomocného slovesa *být* (*bych, ...*) a l-ového participia slovesa významového. V rámci této gramatické kategorie rozlišujeme dva druhy **kondicionálu**: přítomný a minulý. Od staré češtiny se liší především 2. os. sg., kde byl od 17. století původní tvar *by* nahrazen tvarem *bys*. Dále se odlišuje 3. os. pl., v níž byl starý tvar *bychu* nahrazen tvarem novějším: *by*.

Kondicionál přítomný (*bych, bys (by), by, bychom, byste, by (bychu) nesli*);

Příklady z textu:

..., žebych domů gji mufyla 249b, žebys gi za manželku mjti žádal 201a, žeby za dobrodinj ffewcowi děkowati měla 194b, žeby wffecko zkaženo bylo 249b, abychom jobě řemešlnjky wzaly 154b, abyfte se napravili 170c, žeby neylepffj přjležitosti měly 153b;

Tvary kondicionálu přítomného jsou tedy shodné se současnými. Ve 2. os. sg. se již pravidelně vyskytuje nový tvar: *bys*, ve 3. os. pl. tvar *by*. Jediným rozdílem je způsob psaní: viz níže.

Kondicionál minulý se vyskytuje spíše v novějších textech, ve staré češtině jej najdeme pouze výjimečně. V našich textech je však již použit hojně.

Podmiňovací způsob minulý je tvořen složeným tvarem pomocného slovesa a participiem l-ovým významového slovesa: *byl bych nesl, byl bych býval nesl*.

Příklady z textu:

byl bych se domů nawrátil 232c, gábych byl panstwji dal, kdyby se to bylo státi mohlo...213a, anižby se mu bylo zle wedlo 172a, by nikdy tjm způsobem pomněti byl

nemufyl 179a, Byla by mohla přigjti 185a, giffěby byl nepřiffel 172a, Kdyby gen sám byl nepřiffel, geffěbych gich byla neprodala 224a, žádný by ho byl neoflyffel 172b, žeby fe byl o ni postaral 173b, kteřížby ...byli vhljdali 176c, 156a;

Při vykání: *abyfte řemeřlo wedl 160a, kdybyfte byl powážliwěgffj 155b – 156a, 214a, kdybyfte byla winffowala, bylabyfte wjce dořtala 155b.*

Proti starším tiskům je v textu užito mnohem více kondicionálu minulého, ve srovnání se současnou češtinou se důsledně rozlišuje mezi užitím kondicionálu přítomného a minulého.

Kondicionálové tvary se píší jinak než v současné češtině. Nestojí samostatně, většinou se pojí s jiným slovním druhem. Píší se dohromady:

a) se slovesným tvarem určitým:

bylby 178d, bylby gináč včinił 222c, bylby rád wěděł 199c, bylbyř 184b, bylaby 185a, bylbychom ho propuřtili 241a, nebyłoby řprawedliwé 238c, ctiliby wás 214a, měłabych 193b, mohlbych promluwiti 249c, mohlbychom 177b, myřilbych 227a, nebyłbyř 165a, přálbych 180c;

b) s adverbium:

dobřeby ti bylo 242a, dokudby ře pořtaraři nemohla 191c, genbych ráda zwěděla 241b, geffěbych 181a, 199a, geffěbychom 223b, kdebyfte mluwiti mohla 249c, odkudby byla 248b;

c) se zájmenem:

coby tu dělala 248b, coby z nás bylo 224b, cožbychom lepřřjho kaupiti mohli 238a, gábych byl panřtwj dal 213a, gjmžby milořti dobyři mohl 235a, kteráby to byla 199b, 225e, kterauby řobě pomocy mohl 190b, o kterýchžby ... ře řjcy mohlo 170c, kteřížby ...byli vhljdali 176c, mněbyfte to powědjři mohla 249c;

d) s adjektivem:

draháby byla 217c, chudýmbych 160a, rádby 159b, rádbych ře byl nawrátřl 232c, rádabych ho widěla fechtowati 209c, ginýby 211d, rádabych přřřfla 248b;

e) se spojkou:

wymeyřřleł wřřecky zlé prořřředky, gakby to překazyl 182a, Geho dobré a čřřřé řwědomj ho pořylňuge, ginakby tam řobě zaufati muřyl 235b, Kdyby tak wřřřickni mužj myřřlřl,

takby fe gináč dáo 217b, kdybych fe na pána bezpečiti mohla, takbych 249c, To musíme ale prozřetedlně včiniti, fyceby mohl...přigjti 238a;

f) s modální částicí:

giftěby byl neměl pokoge 172a, 222c, giftěbyfte treštati neřměl 214a.

Proti současné češtině se tedy tvary slovesa *být* v rámci kondicionálových tvarů píší dohromady s určitým tvarem slovesným, dále s příslovcem, se zájmenem, s adjektivem i se spojkou.

Ani u částice *-li* ve významu podmiňovacím se spojovník nepíše, částice je součástí určitého slovesného tvaru: *budeteli 192b, dogeduli 163c, dořtanuli 199a, chceteli 169a, 200b, myřljřřli 164a, nemohllis 173b, nenjli prawda 211e, nepřibýváli 156b, polepřřilli fe 205b, pũgdeli 227a, přřřfelli 230a, znářřli 198b; nebylaliby 217c, pomysřliliby 246b, brzyli z nj duřře wygde 225b.*

Infinitivy jsou základní formou slovesa, pomocí níž je sloveso zaznamenáno ve slovnících. Tvoří se z kmene infinitivního, v současné době pomocí koncovky *-t, -(c)t,* nebo i *-ci*. Jedná se o původně ustrnulý tvar slovesného substantiva s koncovkou *-tb*. Ve staré češtině se užíval infinitiv s koncovkou *-ti, -ci*. Vedle těchto koncovek se od 2. pol. 14. stol. začíná objevovat i infinitiv zakončený na *-t*, jenž vznikl vlivem supina. V našich textech se pravidelně užívá koncovek *-ti*, popř. *-ci*:

brániti 152c, býti 152b, 154c, 155a, 162b, 169a, hleděti 168b, hnauti 151b, gjti 159b, 169a, kaupiti 158a, ležeti 151b, 176a, mjti 176c, 244a, nawrátiti 208a, obweřeliti fe 151a, odprořyti offřaliti 154c, potreštati 166b, poznati 157a, přřřpěti 195b, přřřznati 177b, rozřřřkati 151a, řkáceti 241c, řplakati 235b, včiniti 169a, 175a, vděřiti 227c, vgjti 174b, vřratiti 172a, vřřjwati 153a, widěti a znáti 151b, wyděřlati 172a, 247a, wykonati 164a, wymluwiti 154c, wyřlatiti 169a, wyřtawiti 158a, wyřwoboditi 170a, zgednati 220a, zmařiti 165a, zřratiti 172a, žádati 175b;
dopomocy 166a, pomocy 153, 161b, 247b, powrcy 173b, řřcy 169b, 170c;

Mezi neurčité slovesné tvary patří i **přechodník** přítomný, tedy participium *nt-*ové, které vyjadřuje současnost s dějem v přísudku. Ve staré češtině, stejně jako dnes, existovaly dva typy. Jejich tvary se však do současné doby změnily:

1. skupina:

-a [m.,n.], -úci [f.], -úce [pl.] dnes: (-a [m.], -ouc [f.,n.], -ouce [pl.]);

2. skupina:

-ě [m.,n.] -ieci [f.], -iece [pl.] dnes: (- e/ě [m.], -íc [f.,n.], -íce [pl.]).

Do první skupiny se řadila slovesa 1., 2., 3., a 5. slovesné třídy, do druhé patřila slovesa 4. slovesné třídy. My se opět zaměříme na zvláštnosti a odlišnosti od současné i tehdejší pravopisné normy. Přechodníky se v textu vyskytovaly velmi hojně, proto uvádím příklady opět jen výběrově:

mask.: *gda a honě - zaffel* 197b, *gfa na wyfokých ffolách – wedl žiwobyty* 150b, *myfle fobě – činil* 172a, *přečta lift – nechtěl* 236d, *shýbna fe – držel* 250a, *wezma gi – dal mu* 220b, *wezma – řekl* 192b, *wytáhna zápis – roztrhal* 160a;

fem.: *gedauc – darowala* 157a, *wytáhna ho za ruku - přitiskla* 218d, *widauc – poznala* 225d;

neut.: *hladic, ljbagic – žádalo* 172b; (jediný případ z textu);

pl.: *gfauce – pracowali* 215b, *mnjce - přiřfli* 240b, *prawjce – přičtali* 159a;

Tvary přechodníků přítomných tedy již odpovídají současným, nejsou zde až na jeden případ (*wytáhna ho za ruku – přitiskla* 218d) tvary neshodné, naopak jsou vždy rodově shodné se jménem, k němuž se vztahují. Stejně jako v současné češtině, má rod střední stejné zakončení jako feminina. V textu se však vyskytují odlišnosti. Pravidelně dochází ke krácení v rodě ženském a středním, je provedeno ve všech případech. Viz Hláskosloví – Samohlásková kvantita - Krácení.

(ona) *bogic fe – nechtěla* 249d, (ona) *magic napsaný – vydala* 248c, (ona) *magic tělo nakwaffené – zemřela* 157a, (ona) *sedic v brány – promluwila* 155b, (ona) *vfmjwagic fe - řekla* 210a; *hladic, ljbagic – žádalo* 172b.

V textu se objevuje ještě starší tvar přechodníku pro femininum, tedy přípona -*ěci, -ouci*, avšak pouze ve třech případech ze šestnácti; v ostatních jsou již koncovky totožné se současnými: (ona) *prawěcy – dala wzkázati* 194b, (ona) *řkaucy – darowala* 233a, (ona) *řkaucy – nechtěla wzýti* 246b;

Kromě toho je v textu několik přechodníků přítomných, které jsou utvořeny od sloves dokonavých (*přečta, shýbna fe, wezma, wytáhna*), a vyjadřují proto předčasnost děje před dějem v přísudku.

Přechodník minulý, neboli participium s-ové, se tvoří od kmene minulého příponami: -v, -vši, -vše u sloves, jejichž kmen minulý končí na vokál, je otevřený, a 0, -ši, -še u sloves, jejichž kmen je zakončen konsonantem, je zavřený. Přechodník minulý vyjadřuje předčasnost před dějem v přísudku.

mask.: *byw vkowán - stráwiti mufyl* 185c, *dobyw se - pokradl* 168b, *on kaupiw - nesl* 191d, *nevlowiw - přifšel* 197b, *on obrátiw se - wezma - řekl* 192b, *on pohleděw na ně - dáwal* 207d, *rozkrogiw - darowal* 213a, *rozlaučiw se - odffel* 161a;

fem.: *(ona) nahlédffi - nalezla* 207d, *oznámiwffi - wywedla ho* 244b, *schopiwffi se - běžela* 242b, *fkopiwffi - byla bez sebe* 200b, *zdwiwffi ho - promluwila* 196c;

pl.: *děti gi zhljdffe - běželi, k nohám padffe - flzami smáčeli* 231c.

V textu se však opět vyskytla jedna výjimka, objevil se zde tvar přechodníku minulého, jehož kmen minulý končí na konsonant a má přitom příponu -w. Je to však jediný příklad z textu, jenž končí na souhlásku, nemůžeme zde tedy mluvit o pravidle: *(on) odwedw - zacpal* 173a.

Většina příběhů se vztahuje k mužskému hrdinovi, v textu tedy dominuje užití přechodníku ve tvaru pro rod mužský. Poté následují tvary pro rod ženský a pro plurál. Velmi malou frekvenci má užití rodu středního. Blíže nám celou situaci znázorní tabulka.

Přechodník přítomný			
maskulinum	femininum	Neutrum	plurál
91	16	2	10

Přechodník minulý			
maskulinum	femininum	Neutrum	plurál
15	7	0	1

Z tabulek je dobře patrné, že užití přechodníku přítomného výrazně dominuje nad užitím přechodníku minulého.

Další kategorií je **slovesný rod**, v rámci něhož rozlišujeme formu aktivní a pasivní. Rozdíl mezi nimi je dán odlišným vztahem mezi původcem děje (agentem) a podmětem. V rodě činném je původce děje podmětem, v rodě trpném přechází do příslovečného určení původce děje a na místo podmětu přichází předmět. My se v následující stati zaměříme právě na pasivum. Je tvořeno příslušnými tvary slovesa *být* a příčestím trpným slovesa plnovýznamového. V rámci opisného pasiva rozlišujeme dva druhy. Přípony *-(e)n*, *-(e)na*, *-(e)no*, *-(e)ni-* (*(e)ny*, *-(e)na*) tvoří pasivum od všech sloves kromě typů *minout*, *krýt* a *začít*, u nichž se vytváří pomocí přípon *-t*, *-ta*, *-to*, *-ti*, *-ty*, *-ta*. Systém nynější se od staré češtiny příliš neliší, během historického vývoje však docházelo mezi těmito dvěma skupinami k prolínání, některá slovesa přecházela od jednoho typu ke druhému (*mřieti*).

Příklady pasiva z textu:

mask.: *gfte dlužen* 160a, *byl kárán a treštán* 166b, *napomocen* 249b, *geft odsauzen* 167a, *byl ofwobozen* 163b, *pochowán* 229a, *geft powinen včiniti* 175a, *by mu život prodlažen byl* 168b, (*lift*) *geft pšán* 169b, *přefwědčen* 180c, *byl přiwtán* 154b, *tázán* 244a, *vložen* 190b, *byl wážen a milowán* 214c, *být zbawen trápenj* 177b;

neut.: *bude dohotoweno* 173c, *geft oznámeno* 155a;

fem.: *mjra geft doplněna* 170b, *lodj byla strofkotána* 174c, *byla vbezpečena* 183a, *byla wymrškána* 181n;

pl.: *truhly byly naplněny* 167b, *geft podepšana* 168a, *wffickni čtyřj byli od vtopenj zachráněni* 174c;

byl gat 168b, *byl odbyt* 154b;

Participia mají v našich textech stejné tvary jako v současné době.

Z participií n-ových a t-ových se poté odvozují podstatná jména slovesná, jež můžeme najít i v našem textu.

bauřenj 151a, *bédowánj a wzdychánj* 240a, *diwenj* 162b, *klenj* 151a, *podiwenj* 183a, *prodánj* 248a, *rozmlauwánj* 231c, *vzdrawenj* 233a, *wyftawenj* 159b, *wyznánj* 245b, *založenj* 249d, *zaplacenj* 160a.

Z našich zjištění vyplývá, že u substantiv všech rodů k výrazným odchylkám nedochází. V textu většinou převažovaly tvary shodné se současnou pravopisnou normou, pokud se vyskytly odchylky, tvořily jen menšinu a jsou vysvětlitelné z hlediska historického vývoje jazyka. U maskulin se objevovaly odchylky především v nominativu plurálu u koncovky *-ové*, jež převažovala u entit neživotných, dále v genitivu plurálu se ještě vyskytovala archaická koncovka *-ův*, avšak jen výjimečně. V lokálu plurálu je ve větší míře užitá koncovka *-ích*, v instrumentálu se objevují zbytky duálových tvarů, opět jen výjimečně. V dativu a lokálu sg. je patrný vyšší výskyt koncovky *-u* proti dnešnímu *-ovi* i u jmen živočných. U feminin a neuter v singuláru k žádným výrazným odchylkám nedocházelo, většinou se objevil pouze jeden případ. U feminin se v dativu plurálu drží i-kmenová koncovka *-em* u substantiv patřících nejen ke vzoru *kost*, ale i *duše*. Ve vokativu poté dochází ke změně v nominativ-vokativ, především u oslovení po slově *pane* (především u postav z nižší společnosti).

Myslím si, že autor rozlišoval mezi řečí prostých lidí a řečí lidí urozených či z vyšší společnosti, kde se snaží užívat jazyka pro ně typického. Pro řeč prostých lidí užívá jazyka lidového, vyskytuje se zde více archaických prvků, v řeči vrchnosti je patrná snaha po spisovnosti.

Ve skloňování adjektiv již k odchylkám nedochází, autor užívá u adjektiv přivlastňovacích stejných tvarů, jako má současná čeština, jedinou výjimkou je slovo *Maryinina*, v němž autor užívá přípony *-in* dvakrát. U složené deklinace již odchylky nenajdeme.

U zájmen se objevují mírné odchylky především v užití tvaru osobního zájmena *ona* v akuzativu sg., kde můžeme najít i tvary dlouhé. Další odchylky se týkají užití zájmena *můj (tvůj)/svůj* a tvarů zájmena *jenž*, především v plurálu. Myslím si však, že v těchto případech pravopis ještě v autorově době ustálen nebyl.

V 1. os. sg. prézenta se objevuje koncovka *-i* jako výsledek přehlasování u sloves, kde dnes užijeme koncovku *-u*. V době A. Borového byl však tento tvar náležitý. V 1. os. pl. prézenta se již pravidelně objevuje koncovka *-me* ve všech případech. Ve 3. os. pl. prézenta proniká u sloves 4. třídy (vzoru *prostiti, trpěti*) koncovka *-ejí*, sloves v náležitém tvaru s koncovkou *-í* však bylo více. Tvary préterita jsou již shodné s dnešními, v textu se však vyskytly 3 případy užití plusquamperfekta. Tvary slovesa *být* mají už v kondicionálu stejné tvary jako dnes. Piší se však dohromady s určitým tvarem slovesným, s příslovcem, se zájmenem, s adjektivem, nebo i se spojkou. V infinitivu se užívá pouze koncovky *-ti (ci)*. U přechodníků dochází k určitému posunu, většina tvarů byla již shodná se současnými, docházelo však k odchýlkám, především v rodě ženském a středním, kde se pravidelně (ve všech případech) krátila samohláska *-í-* (*-íc* na *-ic*). Dále se ve femininu objevovaly ještě zbytky starších tvarů (*-ěcy, -oucy*). Tvary pasivní jsou již shodné se současnými.

2.4 O lexikální stránce textu

Slovní zásobu jednotlivých jazyků tvoří souhrn veškerých lexikálních jednotek jazyka, tj. slov jednovýznamových i vícevýznamových a ustálených slovních spojení.⁸⁹

Slovní zásoba je nejproměnlivější složkou jazyka, počet slov se neustále mění v závislosti na potřebách a vývoji společnosti. Rozhoduje zde mnoho faktorů, jež můžeme rozdělit na faktory mimojazykové, psychické a jazykové. Faktory mimojazykovými rozumíme změny, jež souvisejí s hospodářským, společenským a kulturním vývojem společnosti. Vznikají nové předměty, jež potřebují svá pojmenování, naopak jiné předměty se přestávají používat, jejich názvy tedy postupně zastarávají a zanikají.⁹⁰ Psychické faktory jsou spojeny s rozvojem lidského poznání a se snahou o nová „moderní“ pojmenování. Faktory jazykové souvisejí se změnami uvnitř jazykového systému, který se snaží odstraňovat odchylky a nerovnoměrnosti systému. Slovní zásoba se tedy proměňuje následujícími způsoby: tvořením nových slov, významovými změnami existujících slov, vznikem ustálených slovních spojení, přejímáním cizích slov a zánikem slov. Každý jazyk disponuje určitou částí slovní zásoby, jež se v průběhu historického vývoje jazyka nemění. Jedná se o tzv. jádro slovní zásoby, které obsahuje pojmenování nejdůležitějších oblastí každodenního života. Tato slova jsou nezbytná pro komunikaci, nemají citové ani jiné zabarvení, řadíme je tedy mezi názvy neutrální. Na druhé straně systému se v rámci slovní zásoby objevují slova, jež jsou něčím specifická, tedy příznaková.⁹¹

V této kapitole se zaměříme především na ty jevy, jež jsou odlišné od současného stavu jazyka, tedy něčím příznakové. Nebude se tedy jednat o slova z jádra slovní zásoby, spíše o pojmenování s příznakem daným nejčastěji časovou platností slov. Jednotlivá slova budeme porovnávat s *Jungmannovým slovníkem*⁹² a se *Slovníkem spisovné češtiny pro školu a veřejnost*⁹³ (2001), popř. i s jinou příručkou. Všimneme si

---

⁸⁹ Grepl, M., *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: NLN, 1995, s. 92.

⁹⁰ Bok, V., *Úvod do germanistiky*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Č. Budějovicích, 1995, s. 11-16.

⁹¹ Grepl, M., tamtéž.

⁹² <http://www.slownjk.cz/>

⁹³ Filipec, J., *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2001.

také, z jakého významového okruhu byla slova čerpána, aby posloužila autorovu záměru.

2.4.1 Jednoslovné lexikální jednotky

2.4.1.1 Slova s původně odlišným významem

a) Substantiva

za **běhauny** počjiti můžeme 154c (Jg., s. 87, díl 1. - původně *sluha* sloužící jako rychlý posel; přeneseně *tulák, pobuda, těkař, i ten, který za ženami běhá*; SSČ, s. 27 - úzký dlouhý koberec, SSJČ, s. 95 - *běžec, panský sluha, šachová figurka, koberec, svrchní mlýnský kámen, název pro posuvné součástky strojů* atd.); **dwě děwky** 153a, 155b (Jg., s. 364, díl 1. - *mladá ženská osoba, svobodná dívka, dcera*, ale také *služka*; SSJČ, s. 312 – *hanlivě nemorální děvče, prodejné, nevěstka*); **dětinstwj** 235b (Jg., s. 361, díl 1. - *dětský věk, dětinstvo*; SSJČ, s. 309 - *vlastnost, stav dítěte, dětinskost, pošetilost, nč. dětství*); **měla platiti do wrchonoftenškého důchodu** 248a (Jg., s. 499, díl 1. - *plat neb požitek z něčeho jdoucí; málo jsi letos do důchodu odvedl*, dříve ve význ. *důchodenský úřad*; SSČ, s. 72 - *pravidelný příjem plynoucí z pojištění, penze*; SSJČ, s. 421 – podobně); **běžet ku práwu** 174b (Jg., s. 444, díl 3. - *právo jest umění o rozeznání spravedlivého a nespravedlivého*, zde ve významu *stráž, rychtář*; SSČ, s. 306 - *soubor obecně závazných norem, oprávnění*); **wyfwědčenj** 208b (Jg., s. 358, díl 5. - *svědectví potvrzené*; SSČ, s. 522 - *písemné potvrzení něj. stavu*);

b) Adjektiva

gfem fwobodný a možný 239b (Jg., s. 498, díl 2. - *býti mohoucí, i zámožný, bohatý*; SSČ, s. 188 - *ten, který vůbec může být, který může nastat, uskutečnitelný*); **náchylná k chudým** 234a (Jg., s. 569, díl 2. - *nakloněný, přichylný*; SSČ, s. 198 - *mající sklon k něčemu, nakloněný*); **tělo nakwaffené** 157a (Jg., s. 579 díl 2. – *nakažený, též nakvašen býti zlostí*; zde *tělo nakažené*; SSČ, s. 200 - *nahněvaný, mrzutý*; SSJČ, s. 214-215 - *zasažený kvašením, přenes. nahněvaný*); **porušené srdce** (Jg., s. 320, díl 3. - *nakažené, falešné, zkažené*; SSČ, s. 294 - *pouze pokažené*); **f potřeným frdcem** 203c (Jg., s. 377, díl 3. - *zde významu poražené, pošlapané, zničené*; SSČ, s. 299 - *potřít – pokrýt vrstvou*,

ale i *přemoci*; SSJČ, s. 341 - potřený = pokrytý; trochu třený; zast. expr. udeřený; rozdrcený, zničený; poražený, zahubený); *nefflechetné* nowiny 162b (Jg., s. 702, díl 2. - zle podařilý, nevážený, bez kázně a studu; SSČ, s. 436 - nečestný, neušlechtilý); w *wzáctném* domě flauzjce 153a (Jg., s. 402, díl 5. - drahý, vážený, vznešený; SSČ, s. 528 - mající velkou cenu, nevšední dobré vlastnosti); těch *zafstaralých* neřeštj 156d (Jg., s. 552, díl 5. - staré, letité, zakořenělé; SSČ, s. 551 - nemoderní, dnes již neužívaný);

c) Slovesa

bezpečte fe na to 193b (Jg., s. 111, díl 1. - bezpečiti se svobodou; SSČ, s. 29 - pouze v adjektivu: nepochybný, zaručený); něco zlého na něho *dowefti* 205c (Jg., s. 455, díl 1. - donést, dokázati, učiniti, tropiti; SSČ, s. 68 - doprovodit, přivést, umět); *držeti* bál 220a (Jg., s. 491, díl 1. - činiti, dělati, strojiti, slaviti; SSČ, s. 71 - mít v ruce, více významů, žádný neodpovídá); *na to gá nedržjm* mnoho 217b (Jg., s. 893, díl 5. - já na něj držím; dát na někoho; zde *na to já moc nedám*; SSČ, s. 71 - dbát (nejbližší význam)); *brzy zase menffj fe mu předstawowal* 151b (Jg., s. 475, díl 3. - význam zdát se, známky věci takové ukázati; SSČ, s. 323 - uvedením jména osobně s někým seznámiti, znázornit); *přelhala fy mne* 223d (Jg., s. 494, díl 3. - význam lživě přemluvila, „obelhala“; SSJČ, s. 567 – obelhat); *wytáhnauti* někomu ran, pokutu 220a (Jg., s. 367, díl 5. - metlou potrestati, dáti; SSČ, s. 523 - tažením prodloužit do délky); *Cýšaři bylo zadáno* 205c (Jg., s. 445 v díle 5. - zaslati, podati k ouřadu; SSČ, s. 535 - nejbliže – úřadu podat k dalšímu řízení); *znamenal na nj* 251a, všiml si (Jg., s. 724, díl 5. – pozorovati; SSČ, s. 573 - mít nějaký smysl, označovat, zapisovat si);

2.4.1.2 Slova zastarávající a zastaralá

substantiva: *wogenffjtj člankowé* 214b (Jg., s. 306, díl 1. – vojenští druhové, tovaryši); *po neffporách* 200a (Jg., s. 702, díl 2., čas prostřední mezi polednem a večerem; SSČ, s. 219, podvečerní pobožnost; SSJČ, s. 334, ze střlat. *vespera, vesperae*; stč. *mešpory*); *okoloftogičnosti* 235b (Jg., s. 918, díl 2., označuje jako zast. podle lat. *circumstantia*, lépe *okolichnost, okolnost**⁹⁴; SSJČ, s. 534, uvádí jako zast. i *okolichnost*); *posmjffek* 159b (Jg., s. 332, díl 3., *posměšek* – zastaralé *posmíšek*, SSČ, s. 295, *posměšek*);

---

⁹⁴ * Podle Jg. se jedná o slova: „, Cizá, zle tvořená, nebo podezřelá“.

přečiněnj 180c (Jg., s. 458, díl 3. *provinění, prohřešení, přestoupení; přečin* - slc.⁹⁵, SSČ, s. 320, *přečin*); **rážka**: *po rážce prohraných* 153b (Jg., 804, díl 3., *ráž, rážek, -u, m.* = kulička; zastaralé *rážka, -y, f.*); **výminka** 162 (Jg., s. 293, díl 5., *výminka/vejminka, výminka* = *vymínění, vyněti*; SSČ, s. 513, kniž.; SSJČ, s. 281 – zastaralé = co bylo vymíněno, smluveno; výhrada; též podmínka; výjimka; nářečně výměnek); **záwdawek** 201b (Jg., 587, díl 5., *co se při trhu neb při brání v službu dává; zástava, základ, slc. záloh*; SSČ, s. 556, zast.; SSJČ, 216 – předem zaplacená částka, záloha).

Některá z nich jsou zastaralá jen tvarově, význam se příliš neodlišuje:

dětinftwj 235b (Jg., s. 361, díl 1. *dětinšký věk, dětinstvo*; nč. dětství); *Bohu bud' djka* 202c (Jg., s. 365, díl 1. *dík, díka*; GSS, s. 242, díl 1. *dieka*); *i giných krmj* 198b (Jg., s. 196, díl 2. *krmě* – jídlo, potrava, starší tvar *krm* je v novějším *pokrm*); **pochlebenftwj** 232b (Jg., s. 231, díl 3. = *pochlebování, úlisnost*; SSJČ, s. 222 *pochlebnictví, řidč. pochlebenství; pochlebnost*); **těhodnů** 157a; *šfešt týhodnů* 169a (Jg., s. 685, díl 4. – *týden*, gen. = *těhodne/týhodne*, adj. *týhodní/týhodní*; SSJČ, s. 268 *týden, týdne*), *po welikonocy* 199b (Jg. 62, díl 5. – *velikonoc/velikanoc, -i, sg., f.* = památka výročí vzkříšení Kristova, pascha; SSJČ, s. 47 – *velikonoce, ž., pomn.* = křesťanské jarní svátky na památku Kristova umučení a zmrtvýchvstání); *při cýf. král wogšftě* 211b (Jg., s. 154, díl 5. *vojsko* = vojenský lid).

Z adjektiv můžeme uvést: **hospodynšká** žena 199a, *nehospodynškým djwkám* 156b (Jg., s. 735, díl 1., *hospodyňská* = 1. *k hospodyně příslušná, 2. dobře hospodyně = hospodařící*; SSČ, s. 99, *hospodárný*; SSJČ, s. 77 *hospodyňská* je adj. k *hospodyně; hospodárná* je šetrně *hospodařící*, s. 76); **možný** 239b (Jg. 498, díl 2., SSČ, 188 *býti mohoucí, zámožný; ten, který vůbec může být*); **přetruchlá** nowina 180b (Jg., s. 660, díl 4. – *truchlý* = *truchlivý, smutný*); **šplichawé řeči** 181b (Jg., s. 498 a 499, díl 4., *šplichavý a šplechtavý*); **wrtkawá láska** 216a (Jg., s. 192 díl 5., *nestálý, neustavičný*, SSČ, s. 500, *nestálý*); *w zpurněššfj řeči* 193b (Jg., s. 760, díl 5. *má zpurný* = *tvrdšíjny, neústupný*; SSČ, s. 530, *vzpurňý*).

Z pronomin lze uvést např.: *oninno* 158a (Jg., s. 941, díl 2. má *onenno, onano, onono* - ukazovací; SSJČ, s. 556 - nejčastěji v 1. pl. *onino, onyno, ...* ukazuje na vzdálenější ze dvou osob, věcí).

---

⁹⁵ Slovensky.

Ze slovesných tvarů uvádíme: *horffiti se* 195a (Jg., s. 733, díl 1. „hněvat se“, SSČ s. 99, pouze „zhoršovat se“); *nekauli* „nekuli, nekovali“ (Jg., s. 218, díl 2. – *kouti* = připravovat, zamýšlet); *mnjm* 193c (Jg., s. 472, díl 2. „domnívám se“); *chtěl gi podfkočiti* 181b (Jg., s. 197, díl 3., *ošiditi, podvésti*; jinými slovy: „zneužít, získat pro sebe, svést“); *pogjti fobě za manželku* 199a (Jg., s. 212. díl 3., *pojmuti i pojíti* = vzít, bráti; SSJČ, s. 230 jen *pojmut*); *mělt’ pomněti* 166b (Jg., s. 281, díl 3. „pamatovat“); *powrcy na vlicy* 173b (Jg., s. 401, díl 3., *povrhovati* = pohoditi; SSJČ, s. 358, *povrhnuti* a zast. *povrci* „pohodit, odhodit“); *nemoc mu fklidila fyňa* 166a (Jg., s. 106, díl 4., *sprovoditi ze světa* „zahubit“; SSČ s. 389, význ. „odnést, provést sklizeň“); *dokud wás žiwot ftane* 189b (Jg., s. 283, díl 4., *trvá, jste živ*; SSJČ, s. 523, zastaralé „trvat, existovat“); *wygewjm* 218d (Jg., s. 247, díl 5., *jevné učiniti*; SSJČ, s. 246 má jako kniž. a zast. „učinit zjevným“).

Z adverbii připomínáme: *arcy* 217c (Jg., s. 22, díl 1., *arci, arcize, arcit’* = ovšem; velmi; SSJČ, s. 47 – *ovšem, zajisté*; vyj. přísvedčování); *a medle* 192b, 198b (Jg., s. 414, díl 2., *medle, mnedle* – z dle mne, označ. jako citoslovce; SSJČ, s. 48, zast. a žert. příslovce, pak, tedy“); *pořlěz* 167a (Jg., s. 330 – komparativ adv. = posledněji, později, naposledy; SSJČ, s. 309, zast. „posledně, naposled“, nověji kniž. „konečně, nakonec“); *přjležitě* 249c (Jg., s. 580, díl 3., příhodně, vhodně; SSJČ, s. 635 „příhodně, vhodně“).

Ze spojovacích výrazů: *anobrž* 156b, 236d (Jg., s. 20, díl 1., *alebrž, nébrž, nadto, ještě více* = nýbrž), *geřfto* 192b (Jg., s. 611, díl 1., *jeřto* i *jeřto*, pronom. relativum; SSJČ, s. 236 – spojka podřadicí, kniž., „protože, poněvadž“, připojuje VV příčinné); *protož* 183b, (Jg., s. 710, díl 3., *illative*, něm. *deshalb, daher* = proto; SSJČ, s. 488 – souřadicí spojka *proto*, zast. *protož*).

K citoslovcím řadíme: *Než, nafstogte!* 166a, *ale běda a nafstogte!* 190b (Jg., s. 623, díl 2., *běda, žel*; interj. z imperativu; SSJČ, s. 261, zast. citoslovce vyj. nepříjemné překvapení – „hled’me, ejhle, vida“).

2.4.1.3 Slova s odlišnou předponou, či s absencí předpony

pohledeyte (*pohledeyte fobě žen*) 154b (Jg., s. 218, díl 3., „vyhledat si“), *klénotůw pokradl* 168b (Jg., s. 250, díl 3., „ukradl“), *flyřř na dwěře potlaucy* 173c (Jg., s. 368, díl 3., *trochu tlouci*, „zatlouci“), *pozdrawj se* 232c (Jg., s. 410, díl 3., „uzdraví se“),

prodělal djru 186c) (Jg., s. 657, díl 3., „udělal“), *prehledána* 185a (Jg., s. 483, díl 3., „prohledána“), *přiwolila* 181a („svolila“), *spečete* 160a (Jg., s. 54, díl 3., jen *péci*, „upečete“; SSČ s. 404, *pečením zmenšit svůj objem*), *fpokogil se nad...* 225e („upokojil“), *z pokladu gest mně vfauzeno* 188a (Jg., s. 783, díl 4., *uznati, ustanoviti* „přisouzeno“), *vstraffiti se* 150n (Jg., s. 799, díl 4., *strachem pojatu býti* „vystrašiti“), *wymluwil mu dobře* 230a („pořádně mu domluvil“; SSČ s. 514, *mluvením přimět k upuštění od něj. názoru n. úmyslu*), *wymluwiti* (*hledj na giných wymluwiti*) 154c (Jg., s. 294, díl 5., *mluvením způsobiti*, „jiné přemluviti“), *wypfati radofti* 187c (Jg., s. 308, díl 5., „popsati“), *penjze nám wyffly* 232c („došly“); *wyznal* 184b („přiznal“; SSČ, s. 527, *otevřeně vyslovit*), *zaffla gim chut k práci* 154a („přešla je chuť“; SSČ, s. 539, *zaniknout, ztratit*), *zmordowal* 173c (Jg., s. 718 v díle 5., *pomordowati, zabiti* „zamordoval“), *zwěděla* 241b, 242d (Jg., s. 799, díl 5., *dověděti se, zvědět* „dozvěděla se“).

Některá slovesa mají předponu jakoby nadbytečně:

fpřiiffly do chudoby 153a „přišly“, (Jg., s. 557, díl 3., pouze *přijíti na chudobu, na nouzi*); *pozůftal mu fyn* 166a „zůstal“, (Jg., s. 417, díl 3., *někomu zůstati*); *být zpomoženo* 160a „pomoženo“ (Jg., s. 251, díl 4., *spomoc, spomožení, pomoc* = pomoci, přispěti k dosažení čeho).

Jak vidět, v textu se vyskytuje mnoho sloves s předponou, jež bychom dnes psali s předponou jinou, popř. bez ní.

2.4.1.4 Slovesa s odlišnými vazbami v konfrontaci se současnou češtinou:

S genitivem: *daufati lepffjch časů* 194a (v lepší časy), *nepozorowali noh geho* 162a (nepozorovali nohy), *netrpj žádné nauze* 221a (netrpí nouzi), *očekáwati smrti na febe* 241b (očekávat smrt), *hledj poctiwofiti* 160a (na poctivost), *každý v febe pomyslil* 180b (pomyslel si v sobě), *pozbyl rozumu* 170b (rozum), *požádal těch kamenů* 208b (o kameny), *požádal kljčů* 205c (o klíče), *skládati přjmů* 204a (skládat příjmy);

S dativem: *mluwil gj řeči* 181b (k ní, na ni), *takowým gá rád někdy něco dobrého vdělám* 247a (pro takové rád něco udělám);

S akuzativem: *odfauzen na smrt* 178b (k smrti), *powěděl fem gj fwüg ftaw* 233a (o svém stavu), *porozuměl příčinu* 250b (porozuměl příčině; patrně vliv něm.), *co prowinił* 241a

(v čem se provinil), *faud na ni wynefl ortel* 183b (nad ní), *ortel fmrti na něho wynefen bude* 242b (nad ním), *wyrkly na něg ortel* 242c (nad ním), *zamilowal gednu chudau diwčici* 215a (zamiloval se do dívčice; nebo chybí zájmeno *si* – pak by vazba byla náležitá);

S lokálem: *vdat při práwě* 177a (udat u práva);

S instrumentálem: *pomstjti se nad někým* 182a (pomstít se někomu);

U některých sloves chybí bezrodé osobní reflexivum: *děti byli při jobě, a wespolek hrali* 189c (si hráli), *myflil za dwa dny geg propuštiti* 226b (myslil si, že...), *pomyflil gi o gegj dobré gméno připrawiti* 182b, *pomyflili tu křiwdu napraviti* 185b (pomyslil/i si, že...), *odpowjdati z skutku* 173a (zodpovídat se z ...), *prohřešila fem z lásky* 244a (prohřešila jsem se), *sedl do kauta* 188a (sedl si), *sedla podlé zahrady* 248b (sedla si), *poslěz vmjnil, že...* 167a (umínil si, že...), *vmjnil w tu chwjli* 182a (umínil si), *zwykey dobré skutky činiti* 237a (zvykej si).

V textu se tedy objevují vazby, které jsou proti dnešnímu stavu odlišné. Vyskytuje se zde mnoho genitivních vazeb, zejména tzv. genitiv záporový, jež bychom dnes převedli především do akuzativu, dále v textech můžeme pozorovat výskyt akuzativních vazeb, pro něž bychom dnes použili většinou dativ či lokál, výjimečně i instrumentál. Odlišnost vazeb od dnešního stavu je dána samozřejmě historickým vývojem jazyka. Můžeme zde však najít i vazby, které vznikly pod vlivem němčiny. Jedná se především o vazby bez zvrátého zájmena *se* (*děti hrali - die Kinder spielten*). Na vliv němčiny nás upozorní i snaha o zkrácené vyjádření s infinitivní vazbou (*myflil za dwa dny geg propuštiti* 226b - *er glaubte ihn in zwei Tagen freizulassen*); zde se v němčině užívají infinitivy s *zu*. To mne vede k domněnce, že náš autor některé příběhy sám překládal. Různá rekece je pro češtinu a němčinu typická, vliv němčiny se projevil i zde, autor napodobil německou vazbu (*porozuměl příčinu* 250b - *er hat die Ursache verstanden*).

2.4.1.5 Výrazy synonymní

V textu se vyskytovalo mnoho výrazů synonymních. Z tohoto důvodu jsem do lexikální stránky zařadila i tuto kapitolu. Vybrala jsem však opět jen několik příkladů.

svatba: *oddawky* 239d, *fwadba* 215b;

vdávat se/ženit se: *držeti fwadbu* 202a, *chyftati se k fwadbě* 190b; *pogjti jobě za manželku* 199a, *požadati k manželstwu* 186a, *wzýti jobě za manželku* 182a, *žadati mjti za manželku* 201a;

být chudý: *být w bjdném stawu* 195a, *přigjt do chudoby* 193b;

nepovedený/nevychovaný syn: *bohaprázdný fyn* 205d, *marnotratnjc* 203b, *marnotratný fyn* 202c, *mrhač* 189b, *nepodařilé djtě* 204b, *nefflechetnjc* 203b, *ničemný twor* 166b, *přetwářený fyn* 203c („neupřimný, pokrytec“), *vktrutnjc* 240b, *zlofyn* 184c, *zlotřilý fyn* 207b;

zlé: *hanebné* 185b, *nemrawné* 181b, *ničemné řeči* 154c, *vkrutná flowa* 197b, *zlotřilé a nefflechetné řeči* 161b;

dělat, udělat: *činiti* 234a, *konati* 186b; *špáchati* 185c, *včiniti* 172b;

dívat se: *nehledjme lidem do očj* 224a, *patřil na někoho* 152a, *popatřil na někoho (aby na toho černého muže popatřil)* 152b;

hanět: *haniti*, *tupiti Židy* 175b, *kljti (vždy klel a čertu)* 151a), *zlořečil fwému otcy* 170a;

onemocnět: *padnouti do nemoci* 156d, *rozštonati se* 232c, *štonati* 219c, *vlehnauti* 219c, *w posteli ležeti musela* 194b;

oznámit, říci: *wygewiti prawdu* 179a, *zgewil nešťěstj* 180a;

předvést: *dotati ku práwu* 183b, *přiwešt před práwo* 184c;

ve významu snažit se: *hledj na giných wymluwiti* B 154c, *hleděl gednu neb druhau jobě namluwiti* B 154b, *hleděli ho vzkřjfyti* 226b, *hledět někoho k něčemu přiwešti* B 152a;

umírat: *ležeti na smrtedlné posteli* 231b, *zápafyti s smrtj* 240a;

zavraždit: *dáti wsmrtiti* 180a, *pomordowati sebe i fwé děti* 172b, *shladiti z fwěta* 245b, *nemoc mu sklidila fyna* 166a; *včiniti konec* 170b, *wsmrtiti komornjka* 180a, *fwé djtě zamordowal* 171n, *zmařiti* 165a;

zemřít: *býti vmrlý* 227c, *býti zbawen trápenj* 177b, *newstal wjce* 152b, *z nemocy nepowstati* 156d, *segjti z toho fwěta* 180b, *včinit konec bjdnému žiwotu* 177b, *wmřjti* 190a, *wypuštiti duffi* 180a, 240a; 240a; *zahynauti* 171c, *zemřjti* 157a;

zchudnout: *gjt žebrotau* 159b, *octnaut se na koráb* 156b, *přigdau na dno* 154c, *přišfla do bjdy* 248a, *spřišfly do chudoby* 153b, *přišfel do nauze a chudoby* 172a, *přigjt do chudoby* 193b, *znuzet* 158a.

2.4.1.6 Slovní zásoba v závislosti na tematické stránce textu

Řada pojmenování je spjata s tematikou příběhu. Protože se jedná o příběhy mravoučné, které zde slouží jako tzv. exempla, je i slovní zásoba poznamenána příslušností k lexikálnímu okruhu slov označujících např. nedobré vlastnosti osob, jejich provinění a pády, ale je spojena i s okruhem pojmenování vztahujících se k jejich napravení, obrácení na dobrou cestu, prohlédnutí, zmoudření.

Zápletka bývá často vystavěna na nějaké negativní vlastnosti člověka, která vede k nepříznivému ději či skutečnosti, „hrdina“ je poté často krutě potrestán. Jedinec si však svou chybu může uvědomit, dochází tedy k nápravě. Některé příběhy jsou však založeny na vyzdvižení pozitivní lidské vlastnosti, jež je chválena a vede k dobrému konci.

a) Okruh pojmenování označující osoby, které mají negativní vlastnosti:

běhaun 155a, *bohaprázdný fyn* 205d, *marnotratný fyn* 202c, *marnotratnjc* 203b, *mrhač* 189b, *nepodařilé dítě* 204b, *nešlechtnjck* 203b, *nezdárny fyn* 156b, 166b, *ničemný twor* 166b, *pobuda* 155a, *ššibal* 238a, *tyranšký šaudce* 177b, *vkruťnjc* 240b, *zlošyn* 184c, *zlotřilý* 207b; metaforické hodnocení: *neprawé šrdce* 203a, *porušené šrdce* 165c, *zatwrzelé šrdce* 166b.

Další spojení vztahující se také k hodnocení osob: *být kárán* 166b, *být nezdárny* 170c, *být ožralý* 212a; *mizerná věc* 175b, *nemrawné* 181b, *nehospodynšké djwky* 156b, *newrlý a braukawý* 193b, *zapuzena* 183b; *bjdně* 227d, *hanebně* 185b, *mluwit křiwě* 163b, *ničemně* 210b; *vkruťnau rukau* 173a, *vkruťnými flowy* 197b, 202d, 229b.

b) Okruh pojmenovávající nepříznivé děje, skutečnosti a nežádoucí vlastnosti:

dáti se do wězenj wfaditi 236a, *dodati ku práwu* 183b, *přiwěšt před práwo* 184b, *vdat v práwa* 184b, *dopuštíl se chyby* 212d, *něco zlého na něho dowešti* 205c (donesti), *držet (někoho) za zloděge* 177a, 183a; *chopit se zbraně* 170b, *krautil očima* 170b, *křičet hladem* 172b, *mjt w nenáwišti* 161b, *množila se gehu auzkošt* 219c, *obrátití se na zlau*

ftranu 218a, odfaudili na smrt 178c, chtěl gi podskočiti 181b, pozbyl rozumu 170b, předstjraci newinnost 177b, přestaupila sem práwo 244a, přewede geg 203b (přemluví), říčet gako howado 170b, seděti v wězenj 235b, shladiti z fwěta 245b, stawěl se dobrý 215b, 217c, tupit 175b, vdělati pokřik 163a, w železa vkowán 185c, wwaliti na febe 204b, wwešti w potupu 182b, wedlo se zle 189c, wězet w kartách 150b, wrhli do wězenj 174b, wřel zloftj 182a, wypreyfftila se krew 240a, wytáhnauti někomu ran 220a (dāti), wztáhl ruku 229a, wzjti sobě w podezřenj 161b, wztěkal se proti smrti 170b, zahanbiti 182c, zamrzeti se 182a, zaffla gim chut k práci 154a, Dobromil zkažen byl 159b, až se ho posledně zmocnili 170b, zaufati sobě w neffstěftj 173d, s nedowolenými wěcmi se žiwil 218b;

bědowánj 240a, bjdny život 177b, kratochwjle 155a, nedowěra k Bohu 229c, nehodná profba 204b, pohrůžky 166b 181b, posmjffky 159b, potupa 182b, pranice 235b, přečiněnj 180c, sauženj 159b; s ničemnými řeči 154c, sfplichtawé řeči 181b, zlotřilé a nefflechetné řeči 161b, w zpurněgffj řeči 193b; ohawná smrt 170a, vkrutný způsob 176a, wády 156c, wýmluwa nic neprospjwala 204a, zahálka 165c, nepořádné žiwobyty 150n, nedokonalý život 171b, nepořádný život 157a, oddat se na zahálčiwý život 153b, 156c; lotrowstwj 222a, mrzutoft 155a, neprawoft 185c, neprawofti 153b, zaftaralé neřešti 156d, pochlebenstwj 232b, taffkárstwj 182c, zaufánliwost 167b, 171n.

c) Okruh pojmenovávající děje a skutečnosti vedoucí k nápravě:

treft mu byl darowán 226b (prominut), daufati lepffjch časů 194b, dobyl weliké pochwaly 229d, domlauwati w dobrotě 176c, donutit k přiznánj 177a, abyfte dosáhli wěčné koruny 245c, dosáhnaut odplaty 171a, držet na poctiwost a čistotu 158a, držet prchliwost na vzdě 212a, držeti w dobré kázni 165b, hleděl ho k rozumu přiwešti 152a, hleděli ho vzkřjfyti 226b, nezarmautjm wás 195b, nezkálel sem poctiwého gména 177a, obrátit se na dobrau cestu 203b, abys se obrátil 204b, padl na kolena 188a, poctěna dary 185b, gsem nad tjm w srdcy pohnut 214c, pohnula se nad mau bjda 233a, pohnulo mne to k tomu 206a (přesvědčilo), aumyfl mně za zlé pokládán nebude 206a, polily ho flzy 196c, promluwiti dobré slowo 249c, propuštili ho w pokogi 163b, profyti za odpufftěnj 210c, flaužit k wýftraze 170c, přigat na miloft 234a, flibowal dobré dny 188a, flzel 231b, smáčeti flzami 231c, snáffeli se přátelſky 189c, bude wám spomoženo 251b, stalo se mu dobře 178c, vgmaut se 175b, rád tě wwidjm 198b, wěšti k dobrému 189a,

wydáwal počet z fwého prowiněnj 241c, wyhledáwat wffeho s pokogem 214a, wylil mnoho flz 244b, wymluwiti chybu 213c, wyflyffeti 197b, wyftáti pokutu 211c, wyftawiti chyby 158a, wyftrjhey se 229c, wyfwobodit od fmrti 174d, 175b, wytrpět f neywětffj ftáloftj 177b, zachowati při žiwobyty 169a,170a, zamrzet se 182a, zaflaužiti sobě chleba 181a, zawázal se flibem 174d, želj otce 165d.

d) Okruh pojmenování jevů a vlastností vedoucích k dobrému:

almužna 155b, blahoslaweny 246a, blahoslawenftwj 157b, cytedlnoft 195a, být w dobré fpolečnofti s lidfkými práwy 214b, dobrodinj 161a, 175b, dobrodinec 163a, dobročinná a náchylná k chudým 234a, dokonalý člowěk 246a, dokonalé polepffenj 205b, důftogenftwj 207b, obdarowanj 225c, přjtel lidfký 229d, Sflechetný 210e, pro fwau krásnau ofobu a wyfokau postawu 214c, gako ljtostj potřený 205b, podle zaflaužilého trestu 207a.

2.4.1.7 Slova přejatá

Přejatých slov se v textu vyskytovalo velké množství, vybrala jsem proto jen několik z nich. V textu se také objevovalo mnoho slov z vojenské terminologie, věnuji jí tedy pozornost i samostatně.

a) z němčiny:

wzal fwau flaffi 213a (láhev, z něm. *Flasche*, SESJČ⁹⁶, s. 159), jarmark 207d (trh, z něm. *Jahrmart*, SESJČ, s. 206), krchow 151a (hřbitov, z něm. *Kirchhof*, SESJČ, s. 249), mordýř 173e (vražděník, z něm. *Mord, Mörder*, SESJČ, s. 298), purgmistr 162b (starosta města, ze stněm. *burcmeistr*, něm. *Bürgermeister*, SESJČ, s. 374), retowaný 174n (chráněný, zachráněný, z něm. *retten*, SESJČ, s. 386), rychtář 175b (soudce, z něm. *Richter*, SESJČ, s. 393), wandr 214c (cesta, poutí; z něm. *wandern*, SESJČ, s. 461), winffowat 161b (přát, z něm. *wünschen*, SESJČ, s. 467), žoldněři 245b (voják najatý za mzdu, ze stněm. *soldenaere*, SESJČ, s. 482);

obraty přejaté z němčiny: *dobře někomu ležeti* 151a, *dobře máte milá ženo* 249c (dobře činíte), *držet za zloděgku* 183a, *gá nic nerozumjm* 241b, *přicházelo mu to diwné* 244a

---

⁹⁶ Holub, J., Lyer, S., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN, 1975.

(zdálo se mu to divné), *byla trefena fflakem, natrefit někoho* 200b, *trefowalo fe na ni* 183a; (další viz výše)

b) z latiny:

drak 161b (z lat. *draco*, SESJČ, s. 132), *dyktyrowati do péra* 210e (diktovat, z lat. *dictare*, SESJČ, s. 125), *familie* 234a (rodina, expr. název, z lat. *familia*, SESJČ, s. 152), *kantor* 189c (učitel, z lat. *cantor*, pův. kostelní zpěvák, SESJČ, s. 216), *kapitál* 153b (bohatství, jistina, přes něm. *Kapital* z it. *capitale*, hlavní vklad, z lat. *capitalis* ke *caput*, hlava, SESJČ, s. 216), *kasfa peněz* 156b (pokladnice, skříň, truhla, komora na peníze – má Jg., s. 32, díl 2.; z něm. *Kasse*, tam z it. *cassa*, z lat. *capsa*, schránka, SESJČ, s. 220), *magiftrát* 174b (úřad, z lat. *magistratus*, SESJČ, s. 276), *Minyft* 168b (ministr, z lat. *minister*, pův. nižší sluha, SESJČ, s. 292), *refyğnyrowal* 210d (rezignoval, zřekl se úřadu, z lat. *resignare*, pův. zbavit pečeti, SESJČ, s. 387), *fumma*, z *fummy* 155b (z lat. *summus*, nejvyšší, SESJČ, s. 423);

c) z italštiny:

fraffka 152c (obhroublá veselohra, z it. *Frasche*, SESJČ, s. 163);

d) z francouzštiny:

garda 168b (stráž, z fr. *garde*, SESJČ, s. 167), *laytnant* 210d (poručík, z něm. *Leutnant*, z fr. *lieutenant*, zastupující důstojník, SESJČ, s. 260), *oficýr* 213d (důstojník, z něm. *Offizier*, z fr. *officier*, SESJČ, s. 317), *rapjry* 209c (končíf, z něm. *Rapier*, z fr. *rapiere*, SESJČ, s. 378);

e) ze staré řečtiny:

hufar 213c (jízdni voják; z maď. *huszár*, tam ze starořec. *cursarius*, SESJČ, s. 187);

f) vojenská terminologie:

adjutant 211n (z něm. *Adjutant*, tam ze špan. *Ayutante*, z lat. *adjutans* – pobočník, SESJČ, s. 67), *fechtowati* 209c (z něm. *fechten* - šermovati, SESJČ, s. 154), *feldwebl* 216b (z něm. *Feldwebel* – vojen. šikovatel, SESJČ, s. 154), *generál* 211c (z lat. *generalis* – nejvyšší velitel, SESJČ, s. 168), *heytmán* 215a (z něm. *Hauptmann* - setník, SESJČ, s. 177), *kompanye* 215a (z něm. *Kompanie* – vojen. oddíl, jinak společnost,

SESJČ, s. 254), *raport* 211c (z něm. *Rapport*, tam z fr. *rapport* - zpráva, SESJČ. 378), *regiment* 213c (z lat. *regimentum* - velení, SESJČ, s. 381), *wachtmistr* 211c, 212c (z něm. *Wachtmeister* – strážmistr), *werbjři* 214c (z něm. *Werber* - sbírač lidu válečného, Jg., s. 70, díl 5.).

Nejvíce slov z textu byla slova přejatá z němčiny nebo prostřednictvím němčiny z románských jazyků, hlavně francouzštiny, kam se dostala z latiny.

2.4.2 Víceslovné lexikální jednotky⁹⁷

V této kapitole se zaměříme především na frazémy, jakožto „ustálenou kombinaci alespoň dvou slovních forem, která má celistvý význam“⁹⁸. Často v nich dochází k přenesení významu, typickým znakem je např. využití metafor a výrazná expresivita. Dále se zde setkáme s tvary archaickými, jako je např. využití jmenných tvarů adjektiv, nebo výrazně vyšší výskyt genitivních vazeb.

Slovní zásoba příběhu byla dost pestrá, snažila jsem se proto jednotlivé výrazy co možná nejprehledněji uspořádat do systému.

2.4.2.1 Frazémy nevětné s funkcí slovesnou, obsahující sloveso:

a) se slovesem „být“: *wjc bita než fyta byla* 157a, *být toho domněnj* 178c, *být hoden lásky* 171a, *bylo s nj hůře* 225b, *(být) o chlebě a wodě* 166b, *být před někým gífta* 182a, *(být) wjc mrtwý než žiwý* 226b, *být malé myšli* 180a, *geft w nebezpečenstwj smrti* 169b, *být v šázce* 153a, *byla bez sebe* 200b, *(být) celý bez sebe* 179a, *býti při sobě* 152b, *být w službě* 177a, *být w bjdném stawu* 195a, *být w lepšjím stawu* 172a, *být čistého fwědomj* 177b, *být zbawen trápenj* 177b, *nenj každému co wěřiti* 249c, *geft po něm weta* 226b, *gfau na žiwě* 188a, 201b;

b) se slovesem „dát“: *dáti se do pláče* 185b, *dal se do pláče* 161a, *dala se do pláče* 251b, *dala z ruky* 250b, *dal se slyšfeti* 199b, *dáti se do smjchu* 155b, *dáti se na wognu* 168b, *dáti wypráffiti kožich* 211e, *wydat se na cestu* 155b;

⁹⁷ Dělení převzato z *Příruční mluvnice češtiny* (1995), zmíněny jsou pouze stěžejní oblasti.

⁹⁸ Grepl, M. a kol., *Příruční mluvnice češtiny* (1995), s. 71.

c) se slovesem „mít“: *mji bližnjho na paměti* 247b, *mji čisté fwědomj* 178c, *mji dwěře otewřené* 230a, *mji k lepššjmu* 149, *mji malou péči* 158a, *mji w nenáwisti* 161b, *mji w podezřenj* 183a, 184b, *mjwagj w podezřenj* 180c, *mji známoft* 160a;

d) se slovesem „jít“ a jeho deriváty: *dogjti milofrdenstwj* 193b, *doffel odplaty* 193a, *wšfudy wážnosti dogdeme* 197a, *gjt k frdcy* 193b, *nefflo mu to k sfrdci* 166b, *gdi po fwých* 198b, *přigjti na dobrau cestu* 219a, *přigjti k dobrému rozumu* 227d, *přigjti na dno* 154c, *přigde na gewo* 178c, *přiffel do nefftěftj* 203b, *zaffla gim chut k práci* 154a;

e) se slovesem „vést“: *wěfti k dobrému* 189a, *wedlo fe zle* 189c, *wwefti w potupu* 182b;

f) Ostatní frazémy: *octnauti fe na koráb* 156b, *padli jobě do rukau* 230b, *pamatowati na zadnj kola* 155b, *aumyfl mně za zlé pokládán nebude* 206a, *přirawj mne to do hrobu* 218a, *ftawěl fe dobrý* 215b, 217c, *trhati jobě z hlawy (ffediwé wlafy)* 169b, 172b; *wztáhl fwau ruku* 229a.

g) Přirovnání: *Klárka gako na křjdléch běžela* 244b (jako na křídlech, přir. úzus), *běžel gako wzteklý* 170b (být jako vzteklý, SČFI, s. 393), *řičel gako howado* 170b (být jako hovado, SČFI, s. 119), *ftoge gako od hroma omráčený* 179a (stát jako omráčený, SČFI, s. 241), *zůftal ftát gako od hroma omráčený* 169b, *ftál před nj, gakoby ani pěti zpočjfti nevměl* 210a, *tancowal gako malé dítě* 187c (radoval se jako malé dítě, SČFI, s. 83), *chodily gako wytržené* 153b (Jg., s. 376, díl 5. „roznícené na mysli, pohnuté, rozhorlené“), *mnoho týhodnů gako wytržený stráwil* 227d (Jg., s. 376, díl 5. - zcela mimo sebe, být jako u vytržení, SČFI,⁹⁹ s. 392), *gako smyflů zbawená* 241c (být jako smyslů zbavený, SČFI, s. 325).

h) Větší množství frazémů nebo obrátů, jež se jim blíží, je se slovem „srdce“: *frdcem gehu každá bjda lidská fjadno hnula* 242d, *gjt gako s potřeným frdcem* 203c, *gjt k frdcy* 193b, *ležeti na frdcy* 195a, *mohl odlehčiti frdcy* 236a, *frdce gehu powjdalo* 237b, *flowa frdce gako meč prohnala* 241c, *přenefti přes frdce* 195a, *připufťte tento přjklad k fwému frdcy* 245b, *mohlo frdce ljtoftj puknauti* 216b, *frdce fe w nj mohlo na tifýc kusů rozskočiti* 242b, *neytwrdffj frdce mohlo fplakati* 226b.

---

⁹⁹ Čermák, F., *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha: Academia, 1983.

2.4.2.2 Frazémy nevětné s funkcí jména v nominativu, vzniklé kombinací adjektiva a substantiva

prawá cesta 198b, *ffelnowský kaufek* 222a, *drahá léta* 215b, *horká nemoc* 152c, *fwaty pokog* 219b, *hogné požehnánj* 163b, *požehnánj Božj* 163b.

2.4.2.3 Frazémy větné a obraty jim blízké

a) Přísloví

Bláznům a hloupým gest bohatstw tak platné a vžitečné, gako dětem ostrý muž. 157c

Dobročinnost gest znamenitá powaha člověka, skrze ni wffudy vážnosti dogdeme, nepřátely w přátely nám obracý, a nikdy bez odplaty nezůstává. 197a

Každý rád gen tam gde, kdež dobré a dokonalé wěcy kaupiti může. 158a

Kde gest nauze neywětšj, tam gest Božj pomoc neybližšj. 173d

Kdo nerozwážliwě pospjchá, častěgi chybj. 164b. *Pospěš* - ale s powahau 164a (pospěš, ale s rozvahou, s povážením, obdoba latinského *Festina lente*).

Kdyby byla sebehlubšj studnice, a nepřibýwáli do nj z pramenu, že se do dna wywážj. 156b

Penje dělagj šfšťastné gen dobré, a ne zlé lidi. 153b

b) Ustálené konverzační obraty:

Bůh gest muž fwědek, na mau duffi 213a, *na prawau cestu* 198b, *nemyšlil gináč* 237b, *neftogj to ani za řeč* 234a, *poručiw oba Bohu nebeškému* 225d, *požehnánj Božj* 163b, *hogné požehnánj* 163b, *promluwiti dobré slowo* 249c, *ruku na to* 214b, *nescházelo gim nic w tom šfšťěštj* 215a, *štáti na něčem* 179a.

2.4.2.4 Různé způsoby vyjadřování časových, místních a způsobových okolností:

- **časové okolnosti:** *brzy we šfkole, brzy zafe w tkadlce* 189d; *čafem* 246a, *do negištého čafu* 207a, *na ten čas* 220a, *před čafy* 176a, *ten čas* 178d, *tjm čafem* 176c, 220a, *w čafe* 187b, *w krátkém čafu* 214a, *w ten čas* 159b, 162a, *za dlauhý čas* 190a; *blaudil za celý den* 197b, *den odedne* 189c, *do dne a do roka* 188a; *po weliké chwjli* 242b,

tau chwjlj 196c, *za dlauhau chwjli* 243b; *mimo nadánj* 178d, *w to okamženj* 194b, *w tom okamženj* 179a; *k wečerau* 246b, *v wečer* 186c, 187b;

- **způsobové okolnosti:** *ani za pršt mjfta zdrawého nenalezl* 177b, *(on) vpadl gak dlauhý tak šfiroký* 151a, *gak myšlil, tak také včinił* 187b, *po panřku sobě wedł* 168b, *pracowal dnem nocý* 161b, *propuřtili ho w pokogi* 163b, *zachowat pro přřhodu* 158a, *přřpěti radau* 179a, *řkakat radořtj* 159b, *řlaužit k wýřtraze* 170c, *řplakal radořtj* 243b, *řtál před nj, gakoby ani pěti zpočřtj nevměl* 210a, *vžral by ře k řmrti* 235b, *na ten způřob* 161a, 232b;
- **okolnosti místní:** *obrářtiti ře na zlau řtranu* 218a, *přřprawj mne to do hrobu* 218a.

Z rozboru slovní zásoby můžeme vyzorovat, že se význam některých slov z textu proti současné češtině změnil či posunul. V textu se vyskytovala slova dnes již zastaralá či zastarávající, odlišné je v některých případech i **využití předpon**, často je použita předpona jiná, nebo je užitá tam, kde bychom ji dnes neužili. Určité odlišnosti můžeme pozorovat i ve **slovesných vazbách**, v nichž je patrný vliv němčiny, především v odlišném užití jednotlivých pádů a zvrátneho zájmena *se*. Autorova slovní zásoba je velmi pestrá; zde mne zaujaly **výrazy synonymní a opisy**, jichž se v textu vyskytovalo velké množství.

Zajímavý je určitý „odraz“ **tematické stránky textů v lexiku**, čehož si můžeme dále všimnout v následující podkapitole. Jak již bylo řečeno výše, základním požadavkem příběhu je vystihnout skutečnost v pohybu. Základem vypravování je dějový spád a dějové napětí, s nimiž musí autor pracovat. Ve vypravování hraje tedy velmi důležitou roli sloveso a příslovce, což můžeme pozorovat i v našich textech, jež jsou oživeny mnoha slovesy pohybu, která posouvají děj, zvyšují napětí a zrychlují spád děje, zvyšují tedy dynamičnost příběhů. Autor se soustředil zejména na složky dějové, popisné a statické pasáže jsou omezovány (více viz kapitola 2.5 K tematické výstavbě textu). V závěru příběhu autor vždy opouřtí roli vypravěče a komentuje děj, často vyjadřuje i své názory. Aby ale jeho vstup do příběhů nepůsobil cizorodě, užívá často metaforického vyjádření, přísloví nebo ustálených konverzačních obrátů.

Tematická stránka se v lexikální odráží i ve využitých okruzích slovní zásoby. Autor čerpá z každodenního života prostých lidí, poukazuje na špatné lidské vlastnosti a

z nich plynoucí neštěstí. Dále oslavuje pozitivní lidské vlastnosti a ukazuje na šťastné konce, které díky nim vznikají. Zvolila jsem proto následující okruhy: pojmenování označující osoby, které mají negativní vlastnosti; pojmenování nepříznivých dějů, skutečností a nežádoucích vlastností; pojmenování dějů a skutečností vedoucích k nápravě; pojmenování jevů a zvl. vlastností vedoucích k dobrému. Uvědomuji si, že zmíněné okruhy neodpovídají klasickému dělení lexika, vycházela jsem zde především z obsahové náplně příběhů.

Důležité postavení mají v textu i **slova přejatá**. Nejčastěji se přejímalo z němčiny, popř. se zde objevovala slova původu latinského, přejatá však opět prostřednictvím němčiny. Mnoho příběhů pojednává o životě vojáků, významná je tedy i slovní zásoba z prostředí vojenského.

Text je dále oživen mnoha více či méně ustálenými obraty, které jsem se snažila určitým způsobem uspořádat. Vyskytují se zde **frazémy nevětné s funkcí slovesnou**, obsahující sloveso, v nichž jsem se soustředila především na spojení se slovesy: *být, dát, mít, jít a vést*, dále jsem zmínila frazémy ostatní, jež jsou blíže nezařazené, a přirovnání. Dále jsou v textu **frazémy nevětné s funkcí jména** v nominativu a **frazémy větné**, jež jsem dále dělila na přísloví a ustálené konverzační obraty. Volně jsem připojila různé způsoby vyjádření okolností: časové, způsobové a místní. Je využito i ustálených spojení na obrazném základě (*drahá léta* 215b, *horká nemoc* 152c), nebo ustálených spojení mechanických (*dům kázně* 167a, *faudná stolice* 173a).

Ze zjištěných údajů tedy vyplývá, že ačkoliv autor mnohdy užíval výrazy zastaralé, knižní, je přesto slovní zásoba dost pestrá.

2.5 K tematické výstavbě textu

2.5.1 Horizontální členění textu

Text lze členit z hlediska horizontálního a vertikálního. **Z horizontálního hlediska** členíme text na úvodní, střední (stat') a závěrečnou část. Složitější texty lze dále dělit na jednotlivé kapitoly a odstavce. Zpracovávané texty jsou jednoduché, určené k předčítání, proto by jakékoliv složitější členění mohlo způsobit nepřehlednost a následné nepochopení. V textu lze tedy rozlišit tři výše zmíněné části. Stat' je poté dále členěna na odstavce, především podle obsahové struktury textu.¹⁰⁰

Neoddělitelnou součástí příběhů je nadpis, jehož struktura je velmi pestrá. Budu se tedy zabývat i různými způsoby výstavby nadpisů.

V této kapitole jsem opět pracovala pouze s příběhy, které jsou značeny 34 – 57. Pro lepší orientaci jsem zpracovávané příběhy očíslovala od jedné do dvaceti pěti. Tematická analýza nám může pomoci k lepší orientaci ve struktuře jednotlivých příběhů, pomůže nám je porovnat, najít shody a odlišnosti. Díky ní si také vytvoříme lepší obrázek o morálce prostých lidí tehdejší společnosti a o častých problémech, s nimiž se museli potýkat.

Jednotlivé příběhy jsou vystavěny podobně: začínají nadpisem, následuje stručný úvod, hlavní část bychom mohli dále rozdělit na: zápletku a rozuzlení a nakonec přichází poučení, které z příběhu vyplývá.

2.5.1.1 Nadpis

Struktura nadpisu je různá. Může být formulován jako otázka, na niž následující příběh reaguje:

„Takéli ze straffidla člowěk až k smrti se vstraffiti může? 1., str. 150;¹⁰¹

Na tuto otázku odpowj nám následugjcy přjběh. – Mladý Pán z Wefelé...“

---

¹⁰⁰ Čechová, M., *Současná česká stylistika*. Vyd. 1. Praha: ISV, 2003; Bečka, J., *Česká stylistika*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1992.

¹⁰¹ V nadpise zde chybí otazník, ale v obsahu je uveden, proto ho uvádím i zde.

Už v samotném nadpisu se může objevit poučení či lidová moudrost, které jsou poté v pozměněné formě opakovány na konci příběhu:

„Peněz ne k své zkáze, nýbrž pro potřebu vžjwati máme.“ 2., str.153;

„Nezdárný y nešťastný fyn, na příklad dětem, aby se časně polepšili.“ 5., str. 165;

Další typ nadpisu, který se v textu objevuje, je obecný, má popisný charakter. Lidé si pod ním tedy mohli představit libovolný příběh.

„Prozřetelnost Božská diwným způsobem chudému z nauze pomáhá.“ 10., str. 186;

„Chudoba a poctiwost.“ 16., str. 207;

Velmi často se také objevují nadpisy, v nichž je velmi stručně řečeno, o čem se bude v samotném příběhu jednat. Podobají se novinovým titulům, jež se snaží upoutat čtenářovu pozornost:

„Pekař Dobromil wšeho doft mage, od swých záwistiwých fausedů za neyhorsšjho byl wyhláffen.“ 3., str. 158, *„Nešťastný otec z zaufánliwosti své djtě zamordowal.“* 6., str. 171, *„Služka skrze podezřenj z města wymrškána byla.“* 9., str. 181, *„Bohatého fedlškého fynka maudré wolenj manželky.“* 14., str. 199.

Téměř ve všech nadpisech se objevovaly lidské vlastnosti, které byly poté v příběhu chváleny, popř. kárány.

„Dobročinný šwec, a wděčná Hraběnka“ 12., str.193, *„Chudý tkadlec welmi milofrdný.“* 11., str. 189, *„Welikomyšlný Amerykán.“* 13., str. 197, *„Generál mjrný, a prchliwý Adjutant.“* 18., str. 211, *„Ctnoštná a dobrá dcera.“* 20., str. 229.

Popis vlastnosti se přímo v nadpise objevoval celkem v 18 z 25 příběhů. V ostatních případech se jednalo většinou o stručný popis následujícího příběhu, v němž byla opět, ale nepřímo, uvedena kritika nebo chvála lidské vlastnosti. Dá se tedy říci, že se příběhy orientují především na výchovu čtenářů, popř. posluchačů.

Zajímavostí je, že až do příběhu č. 43 (11) se objevují většinou delší názvy, v pořadí za ním pak převažují názvy krátké a stručné. Pokud bych měla tyto nadpisy zařadit mezi dnešní typy, nejlépe by jim asi odpovídal nadpis popisný, neboť většina nadpisů stručně podává následující děj. Nadpisy samy nejsou psány tak, aby ovlivnily posluchačův názor, nejsou ani obrazné, jen uvádějí následující příběh.

2.5.1.2 Úvod

Jak již bylo řečeno výše, text je určen k předčítání, základní myšlenkou bylo poučení dětí i dospělých, proto je příběh na začátku vždy nějak uvozen.

Nejčastěji začíná seznámením s postavami nebo s prostředím, uvádí nás tedy na určité (nebo neurčité) místo, do určité společenské vrstvy (nejčastěji mezi řemeslníky, obchodníky a sloužící):

Dwě děwky, w wzáctném domě flaužice, dlauhý čas do loterye fázely... 153

Často příběhy začínají podobně jako pohádky (nebývá určeno místo ani čas, jen jméno, vlastnosti hrdiny a povolání):

W gednom měšťě byl pekař gménem Dobromil, muž opatrný a poctivý,... 158; *Gifstý bohatý pán, weliký přjtel lidský, byl...* 229

Příběh může být také uvozen oslovením posluchače:

Mé milé djtky! Zde wám powjm přjběh,... 165b; *Mogi dobrj lidé! W tomto přjkladu oznámjm vám hroznau přjvodu, kteráž se s gednjm marnotratných fynem a vkrutným zlofynem stala.* 202

Poté opět následuje uvedení do děje, seznámení s postavami a samotný děj.

Úvod mohl také odkazovat na určité časové období nebo na dobu nedávno minulou. Jeho záměrem bylo poté upozornit na aktuálnost příběhu, a tedy i na aktuálnost problému v něm zmiňovaného.

W poslednjch drahých letech mnoho tifjc lidj bylo, že newěděli, gak se obžiwiti magj,... 171b; *Před čafy byl ten vkrutný způfob w mnohých zemjch, že lidé, ...* 176.

Jen výjimečně je příběh přesně časově určen a zasazen do určitého místa:

Roku 1783 w biskupstwj Ofnabrykškém we wfy Lintorfě, přiffel sedlák... 235.

2.5.1.3 Stat'

Po úvodu následuje vlastní zápletka. Hlavní děj je dále členěn na odstavce, každá důležitá informace, změna ve vyprávění, místě či čase je značena tímto způsobem, což umožňuje lepší orientaci v textu. Přechody mezi jednotlivými odstavci by se daly označit jako „mělké a plynulé“. V některých příbězích je však výstavba na odstavce výrazně narušována přímou řečí, která zde převažuje (51. příběh).¹⁰²

S přihlédnutím k obsahové stránce textu se v tomto oddíle jednalo především o příběhy s rodinnou tematikou. Mezi další témata patřila např. správná i špatná rodičovská výchova a její následky, základní mravní zásady, dobré a špatné lidské vlastnosti, láska dětí k rodičům a naopak, nebo i „hloupá“ pověrčivost. Zajímavý je i motiv náhody, která si dokáže s lidskými osudy dosti zahrát – v pozitivním i negativním významu (viz příběhy č.41a, 54, 55).

Lze říci, že příběhy měly jednoduchou zápletku a jasné rozuzlení: „Dobro vítězí nad zlem, které je po zásluze potrestáno“. Objevovala se však i ryze sociální témata, jež odkazovala na špatnou sociální situaci, na bídu a neštěstí, které ji provázejí (viz příběhy č. 39, 51). Špatná sociální situace se více či méně odráží ve většině příběhů, spíše než na ni samotnou však bývá poukazováno na šlechtnost lidí, kteří ostatním v těchto těžkých dobách pomáhají.

2.5.1.4 Závěr - mravní ponaučení

Na konci většiny příběhů je krátké, stručné a výstižné mravní ponaučení. Vypravěč se většinou obrací přímo na určitou skupinu lidí, např.: *Wy dobřj sproftnj lidé! newěřte fraffkám a powjdačkám o straffidlech. Wy rodičowé! nestraffe...* 152; *Milj rodičowé, Y wy djtky...* a snaží se je určitým způsobem vychovávat. Právě v tom lze již spatřovat autorovy obrozenecké snahy.

Někdy autor působí až ironicky: *Hle! poważme jobě, gakého blahosawenstwj fkrze fwé fšřěstj obě dořáhly! Mnohá léta po peněžých dychtily, a naposledy fkrze ně nešťastné byly....* 157.

---

¹⁰² Čechová, M., *Současná česká stylistika*. Vyd. 1., Praha: ISV, 2003, Jazykověda.

Následuje samotné poučení, které také bývá podáno přímo, nebo i formou lidové moudrosti:

Bláznům a hlaupým geft bohatſtwj tak platné a vžitečné, gako dětem ostrý nůž. Ne penjze, ani bohatſtwj, ale dobré žiwobytyj činj nás ſſſtaſtné 177.

Autor zde užívá i metafor a jiných obrazných vyjádření. Vždy ale pouze pro zvýšení účinku příběhu. Nikdy nedochází k zatemnění nebo zamlžení původní myšlenky, neboť autor celé poučení ještě jednou jasně a bez obrazných vyjádření opakuje v poslední větě. Veškerá poučení jsou tedy podávána srozumitelně i pro tu nejprostší část posluchačů. V textu najdeme také příběhy, jež obsahují více než jen jedno poučení (č. 40).

V textu se rovněž objevují příběhy, které v závěru žádné poučení neobsahují (viz č. 36). Jsou to vyprávění, která ukazují lidi dobré a spravedlivé, není tedy třeba již v závěru poučení uvádět. Někdy je také poučení jasné již ze samého obsahu, není tedy třeba je v závěru opět uvádět, mohlo by tak dojít k zeslabení účinku příběhu (46).

Najdeme zde ale ještě jiný typ vyprávění, jenž může být bez poučení v závěru. Jedná se o příběhy s tematikou sociální (č. 39, viz výše). Autor zde vidí jediné řešení – obrácení se k Bohu. Ze špatné sociální situace neviní nikoho, pokud ovšem člověk svému neštěstí nepodlehne a neprovede nějaký zločin. Teprve pak ho vypravěč soudí jako člověka, jehož víra v Boha nebyla dost silná.

2.5.2 Vertikální členění textu

Vertikální členění textu je patrné již v odlišení nadpisu. Bývá zde použito jiného typu písma, výrazně patrná je tato tendence např. u hlásky *y*. Stejně písmo je užito i v závorkách, jež vyjadřují vnitřní „pnutí“ hrdiny. Dále je text členěn na řeč vypravěče a výpovědi postav, které jsou značeny jako přímá řeč, podobně jako v současné češtině (viz oddíl o pravopise). Jistá koherence je zajištěna číslováním příběhů, jedná se však jen o značky formální, jež slouží k lepší orientaci v příbězích.

2.5.3 Struktura vypravování

Důležitou součástí každého vypravování je snaha o vystižení skutečnosti v pohybu, v jedinečné podobě a s vnitřním (časovým) i vnějším (příčinným) sepětím.¹⁰³ Základem vypravování je tedy dějová složka, která bývá doplněna složkou statickou. Děj musí být ucelený, přehledný a probíhat v čase (tzn. v postupné dějové linii). Autor musí podat příběh tak, aby se do něj mohl čtenář, popř. posluchač vžít. Děj musí také působit jedinečně, čtenář (posluchač) nesmí mít pocit, že už něco podobného slyšel.

Autor může příběh vyprávět z různé pozice, může být svědkem děje, účastníkem, nebo i hlavní postavou děje. V našich textech se objevuje vypravěč objektivní, vystupuje jako osoba nezúčastněná, která o příběhu slyšela, popř. jej četla. V závěru poté uvádí své hodnocení příběhu a postav. Aby jeho zásah do děje působil názorně a věrohodně, užívá náš autor často metaforického vyjádření, přísloví nebo ustálených konverzačních obrátů (viz kapitola 2.4 O lexikální stránce textu).

Jednotlivá vypravování lze rozdělit na různé scény, které označují nějakou změnu v příběhu. Zde uvedu příklady z příběhu č. 6 (*Neffřařný otec z zaufánliwofti fwé dítě zamordowal*). Scény klíčové pomáhají čtenáři (posluchači) pochopit smysl celého děje (otec s dětmi žije v chudobě), scény konfliktní směr děje mění (děti pláčí, mají hlad a prosí o jídlo). Můžeme ještě rozlišit scény katastrofické (otec nevydrží a své děti povraždí) a scény průvodní, které připravují nebo i předznamenávají další vývoj (klepání na dveře).

Děj sám však není jediným cílem autora. Antonín Borový žil v době končícího baroka a nástupu českého národního obrození. V jeho prozách se tak velkou měrou uplatňuje i složka výchovná. Zaměřuje se tedy na charaktery a vlastnosti jednotlivých postav a v ději sleduje jejich vývoj a směřování, které poté ústí do náležitého konce.

Aby příběh přitáhl pozornost posluchačů, musí mít dějový spád a napětí, přičemž autor může tyto složky podle potřeby zesilovat, nebo i zeslabovat. Dynamika může být zesílena pomocí vyšší frekvence dějových sloves a příslovcí. V našich textech se vyskytují hojně (viz kapitola 2.4). Dějovost lze zvyšovat i prostředky syntaktickými, např. užitím krátkých, popř. i eliptických vět, nebo i neslovesných vět s dějovými

---

¹⁰³ Bečka, J., *Česká stylistika* (1992), s. 300.

substantivy. Při přílišné snaze o zkracování však může dojít až k neporozumění, což se ovšem v našich textech neobjevuje. Antonín Borový užívá především prvků dějových, nedějové, statické pasáže omezuje (většinou jen na některé příběhy).

Autor většinou začíná vyprávět děj klidně, seznámí nás s postavami, s jejich situací a s prostředím, až poté dochází ke zrychlování děje a zvyšování napětí. U delších příběhů autor užívá zvolňování a následné zrychlování spádu, čímž také zvyšuje a následně snižuje dějové napětí (příběh č. 19). Účelem je zvýšení pozornosti čtenářů.

Úvahovou složku zastupuje až autorův vstup na konci příběhů. Hodnotí zde jednání postav a ukazuje jejich následky. Výjimečně vstupuje autor i do děje, aby např. upozornil na následující děj (oslovením postav, příběh č. 5), popř. aby vyjádřil soucítění s jejich osudem.

V textech se objevují i vyprávění založená na dialogu postav. V tomto případě jsou vždy uvedeny rozsáhlé poznámky týkající se jejich reakcí (např. příběh č. 19 - *Zloděj a mordýř z lásky a vpřjmnosti*). Dialogy umožňují autorovi lépe ukázat názorové rozpory mezi postavami, umožňují autentičtější vyostření konfliktní situace. Dialogy však neslouží k vypravování, zpomalují děj, a proto nejsou užity příliš často.¹⁰⁴

2.5.4 Návaznost příběhů

Jednotlivé příběhy jsou samostatné. K sobě je váže především podobná tematika a autorský záměr. Vzájemně však na sebe nenavazují. V textu se objevuje jen jedna výjimka: v příběhu č. **41a** nás autor v závěru nabádá k přečtení následujícího příběhu (**41b**):

Mogi dobřj lidé! přečtete fobě také nářledugicý přjběh, geřt k předeřflému mnoho podobný, a dáwá pěkné naučenj těm, genž rádi giné w podezřenj mjwagj. 180a

Jedná se opravdu o příběhy s podobnou tematikou. I proto jsou snad označeny stejným číslem (41). U obou jde o příběh neprávem odsouzeného sloužícího. První sloužící končí na popravišti. Ve druhém příběhu je však jméno služky očištěno.

---

¹⁰⁴ V této podkapitole vycházím z dělení užitého v *České stylistice* (1992) od J. V. Bečky, s. 300 - 315. Viz seznam literatury.

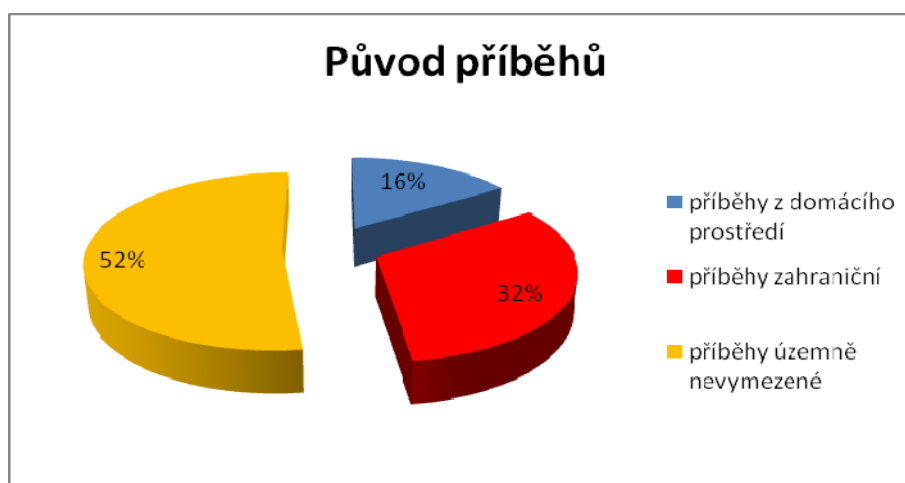
Příběhy jsou různě obsáhlé. Objevují se zde vyprávění o rozsahu 2-6 stran. Nejdelší příběh však zabírá 15 stran textu (č. 51).

2.5.5 „Ukotvení“ jednotlivých příběhů (34-57; očíslovány jsou č. 1-25)

V této části se pokusím utřídit jednotlivé příběhy podle vztahu k místu a času i s ohledem na hlavní postavu. Nejdříve do tabulek zařadím jednotlivé příběhy, pak pomocí diagramů znázorním procentuální zastoupení jednotlivých příběhů v určité skupině.

	příběhy z domácího prostředí	příběhy ze zahraničí (tehdejší)	příběhy územně nevyomezené	celkem
Počet	1 (Veselá), 14 (Pokoř), 15 (Rak.), 17 (Viedeň)	2,5,7,8,13,16,21,25	3,4,6,9,10,11,12, 18,19,20,22, 23,24	25

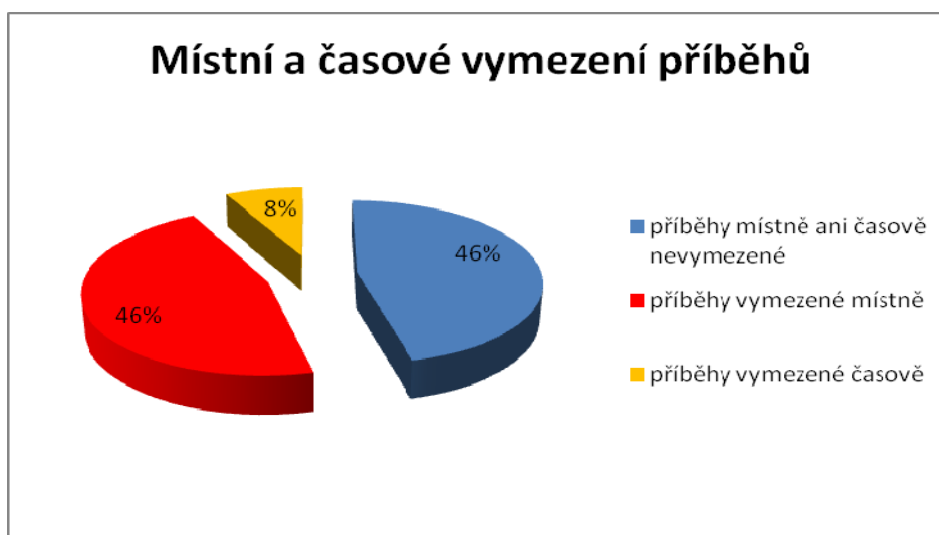
Z tabulky můžeme velmi dobře vypočítat, že nejvíce příběhů je územně nevyomezených, nejméně je jich z domácího prostředí. Procentuální zastoupení však nejlépe zobrazíme pomocí grafu.

Příběhy územně nevyomezené tvoří 52 % všech příběhů, 32 % zaujímají příběhy zahraniční a pouze 16 % pochází z domácího prostředí.

	příběhy vymezené místně	příběhy vymezené časově	příběhy časově ani místně nevymezené	Celkem
Počet	1,2,5,7,8,13,14,15, 16, 17,21,25	6,21	3,4,9,10,11,12,18,19,20,22,23,24	25

Tabulka poskytuje doklady, že příběhů časově ani místně nevymezených a příběhů vymezených místně je stejný počet. Nejméně je příběhů zasazených do určité časové roviny.

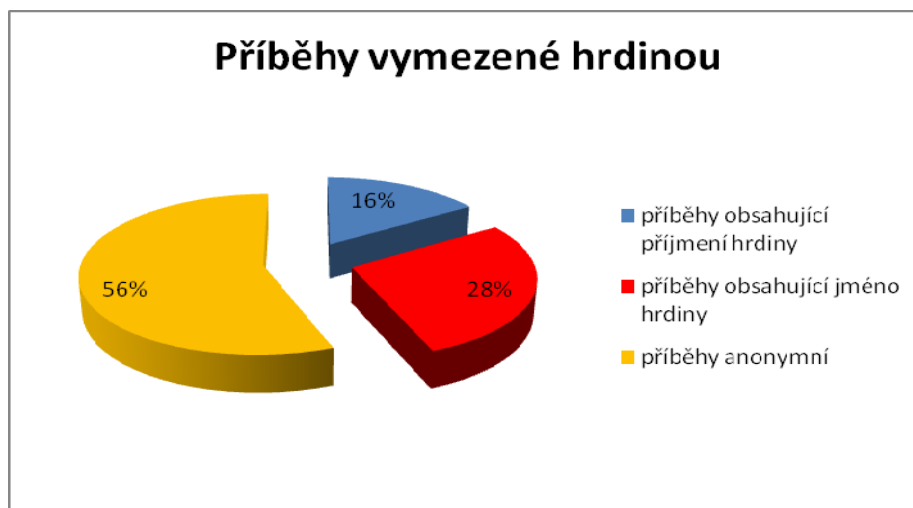

46% patří příběhům časově i místně nevymezeným a příběhům vymezeným místně. Jak již bylo zmíněno, pocházejí většinou z Německa či Rakouska (viz níže). Pouze 8 % tvoří příběhy vymezené časově. Tento počet je ovšem dosti relativní, neboť přímo letopočtem je označen pouze příběh č. 21. Příběh s číslem 6 je určen slovy *w posledních drahých letech* s.171, což je možné chápat jako označení určitého období, ale také nemusí. Já jsem tento příběh zařadila do určitého období, protože je určen pro čtenáře a poukazuje na dobu nedávno minulou. Každý čtenář si pod tím představil určité období, jemu tehdy časově blízké.

	příběhy obsahující jméno hrdiny	příběhy obsahující příjmení hrdiny	příběhy uvádějící „povolání“ hrdiny	příběhy vymezené „národností“ hrdiny	příběhy anonymní	Celkem
počet	3,9,14, 19, 20, 22, 23	1,4,6, (17),22	1,2,3,4,6,7,8,9, 10,11,12,13,14, 15,16,17,18,19, 21,22,25	7(Žid),13 (Indián, Evropan)	2,5,7,8,10, 11,12,13,1 5,16, (17), 18,24, 25	25

Pro tuto kompletní tabulku graf neuvádím, neboť zde velmi často dochází k prolínání. Jeden příběh tak může patřit do několika skupin. Nejširší zastoupení mají příběhy určené povoláním. Blíže je tedy určeno 21 z 25 příběhů. Toto označení je opět relativní, dalo by se sem zařadit mnohem více příběhů. Např. příběh č. 5 přímo vymezen není, z dopisu se však dozvídáme, že hrdinou je jistý majetný člověk, jenž pochází z vyšších společenských kruhů. Stejně tak v příběhu č. 20: jména známe, blíže však postavy určeny nejsou, je známo jen jejich dobré společenské postavení a dostatek financí. Stejně tak je tomu i u ostatních dále blíže neurčených příběhů.

Jinak ovšem opět převládají příběhy anonymní, často obsahující pouze povolání hrdiny.

Země původu: 2. příběh – Německo – Berlín

5. příběh – Portugalsko

7. příběh – Holandsko

8. příběh – Německo – Brandenburg

13. příběh – Amerika – Wirginie

15. příběh – Rakousko

16. příběh – Německo - Frankfurt

17. příběh – Rakousko - Vídeň

21. příběh – Německo – Osnabrücké biskupství – Lintorf

25. příběh – Německo – panství Bádenské – Šod+Karlsruhe

„Povolání“ hrdinů:

student (1, *Pán z Weselé*), služky (2), pekař (3, *Dobromil*), forman (4, *Aylenšpigl*), řemeslník (6, *Smita*), sedlák (7), komorník (8), služka (9, *Marie*), zedník (10), tkadlec+kantor (11), švec+hraběnka (12), lovec (13), sedlák (14, *Ladislav*), kasýr (15), punčochářka (16), kadet (17, *Pán W-č*), generál+adjutant (18), voják (19, *Wilfeld+Marie*), „bohatý pán“ (20 +*Lidmilka*), sedlák (21+*Toms*), nádeníkův syn (22, *Franěk Hamra*), (23, *Bohumil+Klárka*), (24+*Petříček*), měšťanka (25).

Z tabulek jsem zjistila, že nejvíce příběhů je anonymních, časově a místně nevymezených. Přibližují se tedy „pohádkám“, nebo od středověku známým exemplům a stávají se nadčasovými. Téměř v každém příběhu je hrdina příslušníkem střední až nižší společenské vrstvy: většinou řemeslník, obchodník, nebo sloužící. Objevují se ale i příběhy z vyšších společenských kruhů; zde se setkáváme s osvícenými knížaty a panovníky, kteří svým poddaným rádi podávají pomocnou ruku. Naopak se autor téměř nezmiňuje o tzv. „spodně společnosti“, o prostitutkách, žebrácích v negativním slova smyslu, atd. Hrdinové jsou často oslovováni jménem, jen výjimečně se dozvídáme jejich příjmení. Jména jsou často příznaková, *Lidmilka* – pomáhá lidem, *Dobromil* – má

rád lidi, pomáhá jim, *Marie* – v příbězích vždy jako nezkažená a čistá dívka. Pokud byl v textu odkaz na někoho zkaženého nebo zlého, nebyl oslovován jménem.

Příběhy jsou většinou místně nevyomezené, nebo pocházejí z ciziny – nejčastěji z Německa. Dostáváme se ale i do exotických míst – do Ameriky mezi indiány, nebo do Portugalska.

Příběhy musely být v autorově době velmi populární, neboť jsou psány „čtivou formou“ a ukazují život běžných lidí s jejich starostmi. Zdůrazňují dobrotu mnoha z nich, z níž se mají ostatní poučit. Zároveň dávají možnost nahlédnout i do exotických a velmi vzdálených krajin.

Je vyzdvihována víra v Boha, ale zároveň se připomíná náboženská tolerance (židovská problematika). Východiskem z tohoto věčného problému je Borového konstatování:

Chcemeli co dobrého včiniti, neptejme se, gestli Žid či Křesťan, neb gme wffickni bratřj wefpolek, a děti jednoho Otce, kterýž w nebefých přebýwá B 175.

Dále je vyzdvížena síla rozumu a zdůrazněna nesmyslnost pověřivosti, která je v lidech stále zakořeněna a může způsobit mnoho zlého (příběh č. 34). V textech se také často objevuje osvícený panovník, jenž poddané vždy vyslyší a moudře posoudí každý problém (viz výše). Nejen panovníci, ale i starostové, bohatí sedláci a kupci jsou představováni jako mravní vzory, které chudé nikdy neopustí ani neošidí. Pokud se ovšem panovník zmýlí a chudého nespravedlivě odsoudí (41a), sám je poté potrestán mnohem více. Jeho svědomí mu nedovolí spokojeně žít a často sám umírá smrtí mnohem horší než jeho poddaný.

ZÁVĚR

Tématem diplomové práce byla jazyková analýza textů z konce 18. století od Antonína Borového, učitele ve Zlaté Koruně. V této poslední kapitole se tedy zaměřím na shrnutí výsledků své práce a zhodnotím, zda se mi podařilo dosáhnout zadaného cíle: zjištění stavu češtiny na konci 18. století v díle výše zmíněného autora v rovině pravopisné, hláskoslovné, tvaroslovné, lexikální a v posouzení tematické stránky textů. Má práce vycházela z předpokladu, že zkoumané dílo vznikalo v závěru baroka a v době pobarokní, tedy v období, jež bylo Dobrovským i dalšími jazykovědci považováno za dobu úpadku jazyka. Kladla jsem si tedy otázku, zda byl jazyk opravdu v tak špatném stavu.

Pro převod příkladů z textu jsem zvolila tzv. *transliteraci*, neboť tak písmo neztrácí žádnou informaci o původním pravopisu. Podává tedy lepší obraz o písmu, ale z části i o výslovnosti té doby (př. v *wečerau*).

Prvním mým cílem bylo získání materiálu, z něhož jsem poté jednotlivé jevy excerpovala. Za tímto účelem jsem navštívila oddělení starých tisků Státní vědecké knihovny v Plzni, kde jsem pořídila pomocí digitálního fotoaparátu kopii tisku od Antonína Borového z r. 1794, jak je zmíněno v úvodu.

Dalším krokem, který jsem si vytyčila, bylo poznání života a díla Antonína Borového. Záhadou mi dlouhou dobu zůstával původ tohoto autora, neboť jednotlivé prameny odkazovaly vždy k jinému místu. Nakonec se vydělily 4 možné varianty, z nichž jsem nakonec identifikovala obec Sedlec (Sedlice) v okrese Domažlice. Dověděla jsem se tedy o životě Antonína Borového, o jeho myšlenkách a názorech, díky nimž ho můžeme řadit už k národnímu obrození. Jako spisovatel psal zajímavé příběhy, v nichž se snažil vychovávat prosté lidi a zbavovat je přetrvávajících pověr. Zjistila jsem, že se zabýval nejen literaturou, ale i hudbou, skládal většinou příležitostné skladby a chrámovou hudbu. Věnoval se ale i překladatelské činnosti, překládal především z němčiny.

Součástí této teoretické části byla i kapitola o mluvnictví, v níž jsem se seznámila s nejdůležitějšími gramatickými příručkami, jež mohl A. Borový znát a případně je i využívat. Ze zmíněných fakt vyplývá, že A. Borový nejspíše nečerpal z Pohlovy gramatiky, neboť ji důrazně odmítl známí obrozenci z autorova okolí (V. M. Kramerius). Mohl však využívat mluvnici Thámovu nebo i Tomsovu, obě byly vydány ještě před naším textem a mají s Borového pojetím gramatiky mnohé společné rysy. Pelclova mluvnice se však Borového textům blíží více než Tomsova, byla ale vydána až po Borového díle, stejně jako mluvnice Josefa Dobrovského. Borového texty se po gramatické stránce od Dobrovského mluvnice liší pouze několika archaickými tvary. V hlavních oblastech, jež jsem sledovala, se shodují. Dozvěděla jsem se však, že Dobrovského názory byly známy již dříve, před vydáním jeho gramatiky, Dobrovský dokonce své poznámky poskytoval mladším kolegům. Můžeme se tedy domnívat, že i náš autor vycházel z Dobrovského názorů, i když ještě oficiálně nesepsaných v jeho mluvnici. V rámci tohoto tématu tedy zůstává cesta otevřená pro další bádání.

První a nejobsáhlejší kapitola praktické části se zabývá pravopisem. Nejdříve jsem se zaměřila na vývoj pravopisných systémů, což mi dopomohlo k lepší orientaci při excerpci samotného textu. Díky porovnání pravopisných systémů jsem se dověděla, že Borový vycházel z pravopisného systému bratrského. Zabývala jsem se psaním samohlásek a souhlásek v textu. U jednotlivých hlásek jsem se snažila uvádět i jejich původ a předchozí vývoj. Výrazně odlišná byla podoba některých písmen, především jejich velkých variant, což ztěžovalo a zpomalovalo čtení textu. Více prostoru jsem věnovala především psaní *i/y* po různých hláskách. Pravidla pro psaní *i/y* užitá v Borových textech jsem poté porovnála se Šteyerovým *Žáčkem*, a došla tak k závěru, že se naše texty od pravopisu Šteyera příliš neliší. Borový narozdíl od Šteyera píše po hlásce *š* pravidelně měkké *i* a neuzívá již tvrdé *l*.

Jednu z podkapitol jsem věnovala i užívání velkých písmen. Po analýze textu jsem zjistila, že se pravopis velkých a malých písmen řídil více než v současné češtině společenským postavením, vyjadřoval tedy úcu.

Speciální kapitolu v rámci pravopisu jsem věnovala samohláskové kvantitě, neboť se v textu vyskytovalo mnoho odchylek od současného stavu jazyka. Určitou překážkou v této práci mi bylo omezené množství zdrojů, neboť o samohláskové

kvantitě období barokního dosud nebyla sepsána jednotná publikace. Musela jsem tedy pátrat po jednotlivých člancích v časopisech. V rámci této kapitoly jsem došla k závěru, že ačkoliv jsou odchylky v kvantitě v textech Antonína Borového poměrně časté, jedná se většinou o jevy vysvětlitelné z hlediska historického vývoje jazyka. Autor často užívá starších tvarů (*tří, čtyři*), popř. nářečních (*náši, váši*).

Další podkapitola v rámci pravopisu je věnována interpunkci, jejímu vývoji a stavu v Borového textech. Zabývám se zde jednotlivými interpunkčními znaménky, z nichž má nejodlišnější užití (proti současné pravopisné normě) čárka: rozhoduje zde především tzv. pauzový princip. Svou roli zde hrají ale i faktory další, např. syntaktická stránka textu a faktory osobní, tzn. subjektivní autorův pocit. Systém interpunkčních znamének se proti stavu v 16. století dost změnil, obohatil se o nové jevy a došlo i k posunu ve využívání jednotlivých znamének.

V hláskosloví jsem se zajímala především o fonologické jevy, jež spadají do 14.-16. století. Jedná se tedy o diftongizaci *ú* v *ou* a *y* v *ej*, dále o úženi *é* v *í*. Ze souhláskových jevů mne zajímal výskyt protetického *v-*. Po provedení analýzy textu jsem došla k závěru, že diftongizace *ú-* v *ou-* je na počátku slov provedena důsledně. Diftongizace *y* v *ej* je však v kořeni slov stále rozkolísaná. V textech se objevovala stejná slova s provedenou diftongizací i bez ní, převažovaly však podoby nediftongizované. V koncovkách se podoby s *ej* již nevyskytují vůbec, pravopis byl zde tedy již ustálen. V úženi *é* v *í* je situace stále nejednotná, u substantiv se v textu objevuje stejný počet různých slov zúžených i nezúžených, tvarům zúženým však autor dával přednost, jejich frekvence výskytu byla mnohem vyšší. U sloves je situace opačná, což je ovšem nejspíše způsobeno krácením v kmeni dvouslabičných sloves a jejich odvozenin, v nichž následně nemohlo dojít ke zúžení. Protetické *v-* se v textech A. Borového již téměř nevyskytovalo. Zaznamenala jsem pouze jeden případ, jenž byl v té době nejspíše hodnocen jako náležitý (*wofykowý lift*). Kromě těchto změn se v textu vyskytovaly i další hláskoslovné odlišnosti, jednalo se však většinou o tvary v té době náležité. Hláskoslovný stav v textech A. Borového tedy ještě zcela ustálen není.

Tvarosloví jsem dělila podle slovních druhů. U substantiv k výrazným odchylkám nedocházelo, pokud se nějaké vyskytly, tvořily menšinu a byly vysvětlitelné z hlediska historického vývoje jazyka. Autor někdy používal tvary starší, jež odpovídaly

vývoji z původního kmenového skloňování. U maskulin např. docházelo ke kolísání mezi koncovkami životnými a neživotnými, u feminin, jež se přiklonily k typu *píseň* a *růže*, se výjimečně v dativu plurálu ještě vyskytuje i-kmenová koncovka *-em*, jedná se však o velmi malé procento případů. Ve skloňování adjektiv již k odchylkám nedochází, autor užívá u adjektiv posesivních stejných tvarů jako současná čeština, jedinou výjimku tvoří slovo *Maryinina*, v němž autor užívá přípony *-in* dvakrát. Ve složené deklinaci již odchylky nenajdeme. U zájmen se objevují mírné odchylky především v užití osobního zájmena *ona* – v ak. sg., kde můžeme najít i tvary dlouhé. Další odlišnosti se týkají zájmen *můj* (*tvůj*)/*svůj* a tvarů zájmena *jenž*, především v plurálu. Myslím si však, že v těchto případech pravopis ještě ustálen nebyl. V tvarosloví sloves se odchylky vyskytovaly, většinou se však jednalo opět o tvary starší, nebo o jevy, jež ještě nebyly ustáleny ani mezi jazykovědci; sem řadíme např. kolísání v koncovce 3. os. pl. sloves 4. třídy (vzoru *prositi*, *trpěti*), kam proniká vlivem typu *sázeti* koncovka *-ejí*. Můžeme tedy konstatovat, že i tvaroslovná stránka textů Antonína Borového je na svou dobu poměrně vyspělá, autor však užívá ještě archaických tvarů. V zásadních jevech však již převažují tvary novější, jež odpovídají mluvnici té doby.

Další částí je kapitola zabývající se lexikální stránkou textu. Zde jsem se zaměřila na lexikální jednotky jednoslovné a víceslovné, přičemž jsem sledovala především odlišnosti od dnešního stavu. V textu se objevují slova zastaralá a zastarávající, což může být dáno autorovým zdrojem, mohl čerpat ze starších předloh. Vyskytlo se i velké množství slov s odlišnou předponou i s odlišnými vazbami, což přisuzuji jednak historickému vývoji, jednak vlivu němčiny, jenž je v textech výrazný. Zajímavou částí by mohlo být sepětí tematické a lexikální části, v níž dělím slovní zásobu podle tematických okruhů. Převažují zde výrazy spjaté s negativními lidskými vlastnostmi; s nepříznivými ději, skutečnostmi a vlastnostmi; dále se zde objevují pojmenování dějů a skutečností vedoucích k nápravě, jevů a vlastností vedoucích k dobrému konci. Uvědomuji si, že zvolené dělení neodpovídá tradičnímu pojetí lexika, vycházela jsem však z tematické stránky, a tudíž se domnívám, že nejlépe odpovídá potřebám textu samého. Významné postavení má v textech i využití slov přejatých, mezi nimiž dominují výrazy a slovní spojení přejatá z němčiny. Patří sem i početná skupina slov z prostředí vojenského. V textu se také vyskytovalo mnoho sloves pohybu, která zvyšují dynamičnost děje. Dále je text oživen mnoha ustálenými obraty, jež jsem

se snažila přehledně uspořádat. Z víceslovných lexikálních jednotek jsem se zaměřila na frazémy nevětné s funkcí slovesnou a s funkcí jména v nominativu, dále na frazémy větné. Ze zjištěných údajů vyplývá, že je lexikální stránka velmi pestrá.

V posledním oddíle teoretické části jsem se věnovala tematické stránce textu. Nejprve jsem příběhy dělila z hlediska horizontálního a vertikálního. Zde mne upoutal především závěr příběhů, který tvoří mravní ponaučení, jež je uvedeno téměř u všech příběhů. Vypravování, jež ponaučení neobsahují, jsou většinou s tematikou sociální. Tragika tedy nevyplývá z negativních lidských vlastností, nýbrž ze špatné sociální situace. Zajímalo mne i „ukotvení“ jednotlivých příběhů. Zde jsem se věnovala jejich vymezení podle okolností místních a časových, sledovala jsem, zda příběhy pocházejí z domácího prostředí, či ze zahraničí, následovalo vymezení hrdinou, jeho jménem a povoláním. Zde jsem zjistila, že většina příběhů je anonymních, časově a místně nevymezených, čímž se přibližují „pohádkám“ a stávají se nadčasovými. Některé příběhy pocházejí z ciziny, především z Německa. Dostáváme se v nich ale i do exotických míst, např. do Ameriky, Portugalska,... Příběhy se orientují především na znázornění života prostých lidí s jejich každodenními starostmi, zdůrazňují dobrotu mnoha z nich, ze které by se měli ostatní poučit. Zároveň však varují před špatnými lidskými vlastnostmi a činy, jež vedou vždy ke zkáze. V příbězích je vyzdvihována víra v Boha, jakožto jediná jistota. Na druhé straně je však připomínána náboženská tolerance a snášenlivost (aktuální je zde židovská problematika). Důraz je dáván na sílu rozumu a nesmyslnost pověrčivosti, jež je v lidech stále zakořeněna. Lze tedy říci, že příběhy byly napsány nejen pro zábavu, ale i pro poučení a s jasným výchovným záměrem.

Domnívám se, že důkladná jazyková analýza jednotlivých příběhů přispěla k dosažení zadaného cíle. Na závěr této práce ještě poznamenejme, že dílo Antonína Borového vznikalo ve venkovském prostředí druhé poloviny 18. století v období dozrívajícího baroka a na počátku národního obrození. Vzhledem k těmto okolnostem se mi dílo tohoto autora jeví ve sledovaných oblastech jako jazykově přijatelné a poměrně vyspělé.

SEZNAM LITERATURY

Prameny:

Borový, A., *Zrcadlo příkladův k naučenj a obweselenj. A nebo: Rozličné pěkné Hystorye o maudrých a possetilých, o dobrých y zlých lidech: z kterýchž se včiti můžeme, co činiti, y čeho nechati máme, abychom sšťastnj byli, a sšťastně žiwot swůg skončili. Sebrané pro dobré swých kraganiův od Antonjna Borowého, sskolnjho včitele w Zlaté Koruně. Kraméryusowým nákladem. W Praze, 1794. K dostánj w České nowinářské Expedycý, w Dominykánské vlicy u Hrabů Nro. 373. Knihopis č. K01228; kopie tisku z SVK Plzeň, signatura 163.296.*

Sekundární literatura:

Bečka, J., *Česká stylistika*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1992.

Berkovec, J., *Musicalia v pražském periodickém tisku 18. století*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1989 (na s. 157-158 dvě zprávy o A. Borovém).

Bok, V., *Úvod do germanistiky*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1995.

Cesta do Pasova r. 1811. Časopis turistů, 1945, č. 57.

Cuřín, F., *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: SPN, 1986.

Čechová, M., *Současná česká stylistika*. Vyd. 1. Praha: ISV, 2003.

Čermák, F., *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. Praha: Academia, 1983.

Černušák, G., *Československý hudební slovník osob a institucí*. Svazek I., A-L. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1963.

Černušák, G., *Pazdírkův hudební slovník naučný. A-K*. Brno: Ol. Pazdírek, 1937.

Černý, V., *Až do předsíně nebes*. Praha: Mladá fronta, 1996.

Davídek, V., *Retrospektivní lexikon Československé socialistické republiky 1850-1970. Úvodní část: Česká socialistická republika (1. část)*. Praha: Federální statistický úřad, 1978.

- Doucha, F., *Knihopisný slovník česko-slovenský, aneb seznam kněh, drobných spisův, map a hudebních věcí, vyšlých v jazyku národa česko-slovenského od roku 1774 až do nejnovější doby*. Praha: I. L. Kober, 1865.
- Filipec, J. a kol., *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2001.
- Forst, V., *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Vyd. 1. 1, A-G. Praha: Academia, 1985.
- Gebauer, J., *Slovník staročeský I (A-J)*. 1. vyd. Praha 1903, 2. vyd. Praha: Academia, 1970; *II (K-N)*. 1. vyd. Praha 1904, 2. vyd. Praha: Academia, 1970. ÚJČ ČSAV: Staročeský slovník, sešity 1-26, Praha 1968- 2008.
- Grepl, M. a kol., *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.
- Hauser, P., *Tvoření podstatných jmen v době národního obrození*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1978, s. 200.
- Havránek, B. a kol., *Slovník spisovného jazyka českého I A-G, II h-l, III m-o, IV p-q, V r-s, VI š-u, VII v-y, VIII z-ž*. Praha: Academia, 1989.
- Holub, J. - Lyer S., *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN, 1978.
- Horyna, M., *Výstava o Antonínu Borovém ve Zlaté Koruně*. In: Jihočeské knihovny, 1982, č. 7, s. 45.
- Chloupek, J. a kol., *Stylistika česká*. Praha: SPN, 1990.
- Jakubec, J., *Dějiny literatury české. 2. vyd. Od osvícenství po družinu Máje / Jan Jakubec*. Praha: Nákladem Jana Laichtera, 1934. xv. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných; 53.
- Janečková, M., *Staročeské hláskosloví a tvarosloví*. České Budějovice: Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, 1989.
- Janko, J. - Siebenschin, H., *Příruční slovník německo-český. Deutsch-tschechisches Handwörterbuch. I. A-E*, Praha 1936-1938, *II. F-M*, Praha 1939-1940, *III. N-S*, Praha 1944, *IV. T-Z*, Praha 1944-1948.
- Jihočeská pravda* 28. 10. 1965.
- Jungmann, J., *Česko-německý slovník. I.-V. díl*. 1. vyd. Praha 1835-1839, 2., nezměněné vydání Praha 1990.
- Jungmann, J., *Historie literatury české: aneb Soustavný přehled spisů českých s krátkou historií národu, osvícení a jazyka*. 2. vyd. V Praze: Nákladem Českého musea, 1849.
- Kantor ze Zlaté Koruny*. In: Jihočeská pravda. 28. 10. 1965.

- Komárek, M., *Historická mluvnice česká I. Hláskosloví*. Praha: SPN, 1969.
- Kosek, P., *Interpunkce Hory Olivetské Matěje Tannera*. Listy filologické, 125, 2002, č. 1-2, s. 120-138.
- Kosek, P., *Interpunkce písní kancionálu Slaviček rájský J. J. Božana*. In: Tydlitát, J. (ed.). *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*. Rychnov nad Kněžnou: Albert, 1999, s. 9-22.
- Kott, Fr. Št., *Česko-německý slovník zvláště gramaticko-frazeologický. I. A-M*, Praha 1878, *II. N-P*, Praha 1880, *III. Q-Š*, Praha 1882, *IV. T-Y*, Praha 1884, *V. Z-Č*, Praha 1887, *VI. D-N*, Praha 1890, *VII. O-Ž, Dodatky, II. Dodatky A-Ž*, Praha 1893.
- Kryšpín, V., *Sto let práce učitelstva československého*. Praha: M. Knapp, 1885.
- Lamprecht, A. a kol., *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.
- Národní knihovna České republiky / Česká národní bibliografie – České knihy.
- Národní knihovna České republiky / Česká národní bibliografie – Články v českých novinách, časopisech a sbornících.
- Naše noviny*, 14. 5. 1970, č. 19, s. 3.
- Newerkla, S. M., *Sprachkontakte Deutsch–Tschechisch–Slowakisch*. Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 2004.
- Osvald, V., *Vychovatel lidu M. V. Kramerius*. Praha: Nakladatelství národní práce, 1943.
- Pecka, J., *K otázce tzv. Zlatokorunského rukopisu*. In: Jihočeský sborník historický, 1994, LXIII, s. 70-72.
- Pleskalová, J. – Šefčík, O., *Pravopis*. In: Pleskalová, J. - Krčmová, M. - Večerka, R. - Karlík, P. (edd.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, s. 499-505.
- Porák, J., *Humanistická čeština, hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1979.
- Slavní rodáci od nás*. In: *Naše noviny*, 16. 4. 1970, č. 18, s. 3.
- Šlosar, D., *Poznámky k vývoji české interpunkce v 16. století*. Listy filologické, 87, 1964, s. 126-135.
- Šlosar, D., *Průřez vývojem staročeské interpunkce*. Listy filologické, 89, 1966, s. 164-169.
- Šlosar, D., *Příspěvek k poznání české kvantity v 16. století*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, ročník 11, 1962, A 10, s. 91-97.

Šlosar, D., *Samohlásková kvantita v době Adama Michny z Otradovic*. Listy filologické, 92, 1969, s. 340-345.

Špinar, J., *Zlatokorunský zpravodaj*, ročník XVII., 2007.

Tobolka, Z. V., *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Písmena B – Č, čís. 918 – 1808/ redigoval Zd. Tobolka*. Praha: Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků až do konce XVIII. století, 1941.

Vašica, J., *České literární baroko*. Brno: Atlantis, 1995.

Vážný, V., *Historická mluvnice česká 2. Tvarosloví I. Skloňování*. 2. vyd., Praha: SPN, 1970.

Vážný, V., *Historická mluvnice česká 2. Tvarosloví II. Časování*. Praha: SPN, 1967.

Večerka, R. – Karlík, P., *Mluvnictví*. In: Pleskalová, J. - Krčmová, M. - Večerka, R. - Karlík, P. (edd.), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007, s. 11-120.

Voit, P., *Příspěvky ke knihopisu, rejstřík autorů, překladů a editorů*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1985.

Voit, P., *Minulost pražského knihtisku*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1987.

Vošahlíková P., *Biografický slovník českých zemí*. Vyd. 1. Boh-Bož / Pavla Vošahlíková za autorský kolektiv Biografického slovníku českých zemí Historického ústavu AV ČR. Praha: Libri, 2007.

Záznamy vyhledané v databázích NK ČR, 13. 5. 2008

WWW stránky:

http://www.ckrumlov.cz/data/aktual/mesto/MRM_09_2005.pdf, 3. 2. 2008

http://www.ckrumlov.cz/cz1250/aktual/region/t_kr1299.htm, 3. 2. 2008

http://www.ckrumlov.cz/cz1250/osobno/i_antbor.htm, 7. 2. 2008

<http://www.zlatakoruna.cz/file.php?nid=1657&oid=619898>, 7. 2. 2008

<http://katif.nkp.cz/TIFF.aspx?soub....>, 16. 4. 2008

<http://katif.nkp.cz/TIFF.aspx?soubor=%5c%5c10.1....>, 16. 4. 2008

<http://katif.nkp.cz/Zaznam.aspx?katkey=050bibl19....>, 14. 5. 2008

<http://db.knihopis.org/1.dll?cll~1181>, 16. 4. 2008

<http://db.knihopis.org/1.dll?cll~1182>, 16. 4. 2008

<http://www.encyklopedie.ckrumlo...>, 16. 4. 2008

http://cs.wikipedia.org/wiki/Interpunk%C4%8Dn%C3%AD_znam%C3%A9nko#Interpunkce_v_.C4.8De.C5.A1tin.C4.9B, 15. 7. 2008
<http://www.slovník.cz>, 7. 9. 2008.

SEZNAM ZKRATEK

Exod. - Bible (Exodus)

Jg. - Josef Jungmann – *Slovník česko-německý*

Troj. - Trojanská kronika

W. - Daniel Adam z Veveslavína

Jazykové příručky:

GSS – Gebauer - *Slovník staročeský*

SESJČ - Stručný etymologický slovník jazyka českého

SSČ - Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost

SSJČ - Slovník spisovného jazyka českého

LEGENDA ZNAČEK

Samohlásky:

ɑ   *a*

Ȧ   *A*

e   *e*

Ǝ   *E*

ie   *ie*

í   *i*

Ɔ   *I*

y   *y*

Ȳ   *Y*

o   *o*

⓪   *O*

u   *u*

Ů   *U*

Souhlásky:

ċ   *c*

Ĉ   *C*

f   *s*

S   *S*

ff   *š*

Sf   *š*

z   *z*

Z   *Z*

j   *j*

J   *J*

k   *k*

K   *K*

T   *T*

Interpunkční znaménka

otazník

spojovník

PŘÍLOHY

Přílohu tvoří fotografie desek knihy Antonína Borového „*Zrcadlo Příkladůw k naučenj a obweselenj...*“, jež byla předmětem mé analýzy. Zařadila jsem ji proto, aby bylo lépe patrné, v jakém stavu se nachází originál této knihy. Dále se v příloze nalézají kopie dvou stránek z tohoto díla a fotografie pamětního kamene Antonína Borového, který je vystaven ve Zlaté Koruně.

Zrcadlo Příkladů

Ě naučení a obveselení.

A nebo:

Rozličné pěkné Hystorie

o maudrých a posšetilých, o dobrých
y zlych lidech; z kterýchž se učiti můžeme,
co činiti, y čeho nechati máme, abychom
šťastnj byli, a šťastně život
svůg skončili.

Sebrané pro dobré svých kraganův
od

Antonína Borového,
školského učitele w Zlaté Koruně,

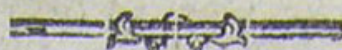

Reaméryusovým nákladem.

W Praze, 1794.

Ě dostánj w České novinářské Expednj, w
Dominškánské vlich v Hrabů Hro. 373.

Wssickni hadači, čaroděgnicy a čaroděgnice
 gsau podwodnicy, genž sobě w swě zahálce w
 blaupých a lehkowěřjých lidj k hlebu pomáhaz
 gi, a ge o penjze ssidj a podwodj; takowj nez
 gsau dofonalj křesťané, nebo práwě gednagi
 proti písnu swatému, w křerémž takto psáno
 stogi: „Ať není kauzedník, ani zaklinač, ani čar
 roděgník, ani gesttoby ptal neb hledal odpoz
 wědi od wěstcůw, aneb od mrtwých žeby wy
 ptáwal se na prawdu. Wssecky tyto wěcy w
 mrzkosti má Pán, a pro takowé ohawnosti shlas
 djt ge.“ 5 Mlogž. Kap. 18.

34.

Takéli ze strassidla člowěk až k smrti se w
 strassiti může.

Na tu otázku odpowj nám následugjcy pří
 běh. — Mladý Pán z Wesele gsa na wyso
 kých ssolách, welmi nepořádně wedl žiwobyti,
 a celé dni a nocj gen w kartách wězel. Ge
 dnoho dne prohral wssecky swě penjze, a gda
 domů, flél, bauřil, až hrůza z něho ssa, také
 wssecky swě známé hráče, křerj ho o penjze obe
 hráli, na té cestě prokljnal. Měl swüg byt we
 dlé hlawnjho chrámu, a wždy přes hřbitow do
 mů chodjwal; tu noc, když tak neskástný byl, ssel

